

НАУКА і ОБОРОНА

Щоквартальний науково-теоретичний та науково-практичний журнал

Редакція:

Семон Богдан Йосипович (*головний редактор*), доктор
технічних наук, професор;

Бодрик Юрій Григорович (*науковий редактор*),
кандидат технічних наук, старший науковий
співробітник;

Колесник Володимир Іванович (*відповідальний
секретар*), кандидат технічних наук, старший
науковий співробітник

Редакційна колегія:

Бочарніков Віктор Павлович, доктор технічних наук,
професор;

Волошенко Антоніна Віталіївна, доктор економічних
наук, доцент;

Воробйов Олег Михайлович, доктор технічних наук,
професор;

Грицюк Валерій Миколайович, доктор історичних наук,
доцент;

Еггінтон Білл, доктор освіти;

Загорка Олексій Миколайович, доктор військових наук,
професор;

Карабин Василь Васильович, доктор технічних наук,
доцент;

Косевцов В'ячеслав Олександрович, доктор військових
наук, професор;

Лобанов Анатолій Анатолійович, доктор військових
наук, професор;

Мацько Олександр Йосипович, кандидат військових
наук, професор;

Медведев Володимир Костянтинович, кандидат
військових наук, професор;

Мірненко Володимир Іванович, доктор технічних наук,
професор;

Неділько Олександр Миколайович, кандидат технічних
наук, доцент;

Павліковський Анатолій Казимирович, кандидат
військових наук, доцент;

Павловська Світлана Володимирівна, кандидат
історичних наук, старший дослідник;

Ракушев Михайло Юрійович, доктор технічних наук,
старший науковий співробітник;

Романченко Ігор Сергійович, доктор військових наук,
професор;

Руснак Іван Степанович, доктор військових наук,
професор;

Сальнікова Ольга Федорівна, доктор наук з державного
управління, старший науковий співробітник;

Самберг Андре, кандидат технічних наук;

Сиротенко Анатолій Миколайович, доктор військових
наук, професор;

Телелим Василь Максимович, доктор військових наук,
професор;

Тимошенко Радіон Іванович, доктор військових наук,
старший науковий співробітник;

Тюрін Віталій Вікторович, кандидат військових наук,
доцент;

Чепков Ігор Борисович, доктор технічних наук,
професор;

Щипанський Павло Володимирович, кандидат
військових наук, професор

Зміст

Від редакції

Привітання колективу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України3

Актуальні питання національної безпеки та оборони

Залужний В. Ф., Шаптала С. О. Реформування військової організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України4

Ткачов В. В., Камінський В. В., Степанов Г. С., Оріховський П. В. Погляди на організацію протиповітряної оборони в сучасних умовах13

Богуцький П. П. Військово-морське співробітництво України в Чорному морі та його вплив на забезпечення регіональної безпеки17

Артамощенко В. С. Розвиток системи військової освіти. Розроблення програмного документа Кабінету Міністрів України26

Розвиток теорії та методології

Коваль В. В., Артюшин Л. М., Семон Б. Й., Лобанов А. А., Герасименко В. В. Підходи до формулювання стратегії управління спільними бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації34

Гудзь А. М. Гібридний характер сучасного тероризму: поняття, сутність і небезпека поширення44

Скиданова А. В., Нікіфоров І. А. Поширення воєнно-історичних знань у закладах вищої військової освіти: між традиціями та новаціями50

Науково-технічна інформація

Наукова і науково-технічна діяльність Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у 2021 р.55

Summaries58

Contents

Editorial

Congratulations to the staff of the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine3

Topical issues of national security and defence

V. F. Zaluzhnyi, S. O. Shaptala. Reforming the military organization of the state: transformation of tasks and functions of the Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine4

V. V. Tkachov, V. V. Kaminskyi, H. S. Stepanov, P. V. Orikhovskiy. Views on the organization of air defence in current conditions13

P. P. Bohutskiy. Ukraine's naval cooperation in the Black Sea and its impact on the regional security17

V. S. Artamoshchenko. Development of the military education system. Suggestions for a program document of the Cabinet of Ministers of Ukraine26

Development of theory and methodology

V. V. Koval, L. M. Artiushyn, B. Y. Semon, A. A. Lobanov, V. V. Herasymenko. Outlook on the command and control strategy for joint combat formations of manned and unmanned aerial vehicles34

A. M. Hudz. Hybrid nature of modern terrorism: concept, essence and danger of spread44

A. V. Skydanova, I. A. Nikiforov. Dissemination of military historical knowledge in higher military education institutions: between traditions and innovations50

Scientific and technical information

Science and Technology activity of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy in 202155

Summaries58

Привітання колективу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

14 лютого 2022 року Центральный науково-дослідний інститут Збройних Сил України відзначає тридцяті річницю від дня заснування.

Редакція та редколегія журналу «Наука і оборона» приєднуються до привітань, що надходять на адресу інституту з нагоди цієї знаменної дати.

Сьогодні інститут є провідною науково-дослідною установою, де формуються передові погляди на розв'язання проблем будівництва Збройних Сил України, застосування військ, управління ними, а також їх підтримку й логістичне забезпечення.

Колектив інституту зробив вагомий внесок у розвиток теорії воєнної безпеки держави. Розроблена методологія оцінювання та прогнозування воєнно-політичної обстановки в регіоні, теоретичні основи комплексного використання військових і невійськових сил та засобів для протидії воєнним загрозам. Суттєвими є здобутки у формуванні теорії будівництва Збройних Сил. Провідними вченими інституту постійно вдосконалюється методоло-

гія обґрунтування складу Збройних Сил України, оцінювання ефективності їх застосування, а також оцінювання результатів виконання програм (планів) розвитку ЗС України. Проводяться дослідження з проблематики мобілізаційного розгортання ЗС України та комплектування їх особовим складом, логістичного забезпечення військ.

Комплекс математичних моделей та інформаційно-розрахункових задач, розроблених фахівцями інституту, широко застосовується керівним складом оперативного і стратегічного рівнів для обґрунтування рішень.

Від щирого серця зичимо колективу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України міцного здоров'я та життєвої наснаги, професійних успіхів та особистих творчих досягнень у справі розвитку воєнної науки.

*Редакція та редколегія
журналу «Наука і оборона»*

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-4-12

УДК 355/359.07(477)

В. Ф. Залужний,*Головнокомандувач Збройних Сил України,
генерал-лейтенант,***С. О. Шаптала,***начальник Генерального штабу Збройних Сил України,
генерал-лейтенант*

Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України

У статті розкрито основні результати аналізу трансформації завдань Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, розглянуто напрями вдосконалення законодавства з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва. Актуальність цього питання зумовлена необхідністю виконання завдань трансформації системи управління силами оборони та військового управління Збройних Сил України з урахуванням принципів, прийнятих у країнах – членах НАТО. Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України є ключовими елементами цієї системи, завдання, функції, відповідальність цих органів та їхніх посадових осіб за виконання покладених завдань потребують системного перегляду з огляду на необхідність чіткого розмежування, а також у зв'язку із запровадженням нової посади – Головнокомандувача Збройних Сил України.

Ключові слова: Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, органи військового управління Збройних Сил України.

© В. Ф. Залужний, С. О. Шаптала, 2021

Постановка завдання в загальному вигляді та його зв'язок із практичними заходами. Результати аналізу визначених законодавством завдань Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України свідчать про певну невідповідність нормативно-правової бази України у сфері національної безпеки та оборони принципам держав – членів НАТО, які сьогодні використовуються в процесі створення системи об'єднаного керівництва силами оборони та управління Збройними Силами України для досягнення критеріїв операційної сумісності органів військового управління Збройних Сил України та збройних сил країн Альянсу. На сьогодні акти законодавства України не враховують необхідність:

- розділення між окремими (спеціалізованими) органами військового управління повноважень щодо виконання завдань із застосування військ (сил), їх генерування та планування операцій Збройних Сил України;
- набуття органами військового управління Збройних Сил України та інших складових сил безпеки та оборони спроможностей з підготовки та проведення операцій у складі об'єднаних сил, що дасть змогу підвищити ефективність виконання завдань оборони держави.

Для досягнення зазначених цілей необхідне пересмислення й уточнення завдань і функцій Міністерства оборони України, органів військового управління Збройних Сил України, зокрема Генерального штабу Збройних Сил України як головного органу військового управління держави та визначення їхньої відповідальності за виконання цих завдань.

Крім того, потребують розвитку законодавчі положення стосовно повноважень і відповідальності Головнокомандувача Збройних Сил України в системі об'єднаного керівництва силами оборони та управління Збройними Силами України.

Визначення можливих напрямів уточнення завдань і функцій Міністерства оборони України та органів військового управління Збройних Сил України, повноважень та відповідальності їхніх посадових осіб зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню впровадження завдань Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України приділялася значна увага в наукових працях [1–8]. Проте в зазначених роботах досліджувалися переважно питання функціонування Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України як головного органу військового управління з планування оборони на окремих етапах реформування Збройних Сил України. Тому **метою статті** є систематизація етапів реформування Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів, на які покладаються завдання оборони держави та визначення напрямів уточнення призначення, основних завдань та відповідальності керівників органів військового управління і складових сил оборони з метою набуття ними об'єднаних спроможностей.

Виклад основних положень

Національні військові формування, у тому числі Збройні Сили України, були створені на базі військових частин Збройних Сил та інших військових і спеціальних формувань СРСР, розташованих на території України на момент проголошення нею державного суверенітету.

Цей процес розпочався ще під час перебування України у складі Радянського Союзу. Так, стаття IX «Зовнішня і внутрішня безпека» Декларації про державний суверенітет України [9] задекларувала право Української Радянської Соціалістичної Республіки на власні Збройні Сили, власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Результати проведеного аналізу заходів із трансформації завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України під час реформування системи управління Збройними Силами України і воєнної організації держави (сектору безпеки та оборони України) з 1991 р. і донині, зважаючи на зміни статусу цих органів і завдань, які покладалися на них, дають підстави визначити чотири окремі етапи розвитку.

Перший етап (1991–1997)

24 серпня 1991 р., у день, коли Україна фактично проголосила свою державну незалежність, були ухвалені політико-правові акти, які заклали правові підстави для формування національних збройних сил незалежної України:

1. Постанова Верховної Ради України «Про проголошення незалежності України» [10], яка визначила, що з моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови уряду та інші акти законодавства республіки.

2. Постанова Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» [11], відповідно до якої:

- усі військові формування, дислоковані на території України, підпорядковані Верховній Раді України;
- утворене Міністерство оборони України;
- уряду України доручено приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України.

При цьому важливим фактором, котрий вплинув на створення військових формувань незалежної України, було те, що військові формування СРСР перебували в підпорядкуванні органів влади СРСР, а їхня діяльність регулювалася законодавством СРСР, у зв'язку із чим республіки, які входили до складу СРСР, не мали повноважень для впливу на їхню діяльність і функціонування. За цих умов необхідно було в стислі строки створити не лише національні військові формування, а й систему державного управління ними, сформулювати законодавство, яке мало врегулювати засади діяльності військових формувань, питання проходження військової служби тощо.

Восени 1991 р. Кабінет Міністрів України і Комісія Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки розробили та подали на затвердження парламенту Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України, котра була затверджена постановою Верховної Ради України 11 жовтня [12].

Концепція визначила майбутню структуру Збройних Сил України, до якої мали увійти три види військ:

- Сухопутні війська (Війська наземної оборони), до складу яких також мали належати Прикордонні війська, Республіканська гвардія і війська цивільної оборони;
- Військово-повітряні сили і Сили протиповітряної оборони (Війська повітряної оборони);
- Військово-морські сили.

Слід зазначити, що відповідно до зазначеної концепції Збройні Сили України розглядалися як сукупність військових формувань, до якої входили не лише власне Збройні Сили України, котрі в сучасному розумінні є військовим формуванням, і Прикордонні війська, Республіканська гвардія та війська цивільної оборони, що були окремими військовими формуваннями у складі Сухопутних військ (Військ наземної оборони).

Концепція передбачала створення органів управління у сфері оборони України – органів військового управління та визначала їхні повноваження, наведені в таблиці 1.

Слід зазначити, що повноваження Верховної Ради України та Президента України, визначені Концепцією, згодом були закріплені в Конституції України та законах України.

Водночас повноваження Ради оборони України, органу без чітко визначеного статусу в системі органів державної влади, окреслені не були, що зумовило *негативні тенденції* у створенні чіткої системи управління Збройними Силами та іншими складовими сил оборони держави.

Концепцією також не були розмежовані повноваження Міністра оборони України та Головного штабу Збройних Сил України з питань керівництва Збройними Силами. Зважаючи на те, що начальник Головного штабу був першим заступником Міністра оборони України, фактично керівництво Збройними Силами України здійснював Міністр оборони України.

Відповідно до Законів України «Про Збройні сили України» [13] та «Про оборону України» [14], прийнятих 6 грудня 1991 р., Міністерство оборони України було визначено органом державного управління Збройними Силами України, який несе повну відповідальність за їхній розвиток і підготовку до виконання завдань оборони. Безпосереднє керівництво Збройними Силами України здійснювалося Міністерством оборони України.

Головний штаб Збройних Сил України входив до структури центрального апарату Міністерства оборони [15], його діяльність регулювалася Положенням про Міністерство оборони України, затвердженим розпорядженням Президента України [16], при цьому функції та завдання Головного штабу Збройних Сил України не були визначені.

Таблиця 1

Повноваження органів управління з питань безпеки та оборони України

Орган військового управління	Повноваження органу військового управління
Верховна Рада України	Здійснює законодавче регулювання в галузі оборони, національної безпеки та військового будівництва; затверджує воєнну доктрину України, бюджетні асигнування на оборону, загальну структуру Збройних Сил України та їхню чисельність; визначає частку України у фінансуванні витрат на колективну стратегічну оборону; визначає основні напрями військового співробітництва з іншими державами у воєнній сфері; призначає Міністра оборони України, здійснює контроль за витрачанням бюджетних коштів, виділених на утримання Збройних Сил України
Президент України (до його обрання – Голова Верховної Ради України)	Є Головнокомандувачем Збройних Сил і приймає рішення про введення воєнного стану, оголошення війни та використання Збройних Сил України; оголошує загальну, часткову і цільову мобілізацію та виносить ці питання на розгляд Верховної Ради України; визначає порядок проведення на території України спільних навчань (маневрів); призначає та звільняє вище командування Збройних Сил України і дає санкцію на використання Збройних Сил для ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій та катастроф
Рада оборони України	Є вищим державним органом керівництва питаннями оборони і безпеки України та розробляє основні напрями воєнної політики й військового будівництва
Міністр оборони України	Керує Збройними Силами України та проводить у державі єдину воєнно-технічну політику; подає Президенту (Верховній Раді) України проекти планів використання Збройних Сил і комплексні плани їхнього розвитку; несе відповідальність за стан і розвиток Збройних Сил, їхню бойову та мобілізаційну готовність, своєчасне розгортання і захист територіальної цілісності держави; бере участь у міжнародних договорах з військових питань; керує розробкою нормативних документів щодо соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей
Головний штаб Збройних Сил України	Є основним органом безпосереднього управління військами (силами) у мирний і воєнний час; керує будівництвом Збройних Сил України; реалізує воєнно-політичні та воєнно-технічні рішення; планує і керує оперативною, мобілізаційною та бойовою підготовкою військ (сил); забезпечує керівництво підготовкою та використанням видів (родів) військ та Збройних Сил у цілому. Начальник Головного штабу Збройних Сил України є першим заступником Міністра оборони України

Постановою Кабінету Міністрів України № 59 «Питання Міністерства оборони України» від 5 лютого 1994 р. [17] Головний штаб Збройних Сил України перейменованій на Генеральний штаб Збройних Сил України, який був визначений основним органом військового управління у складі Воєнної організації України. Начальник Генерального штабу залишався першим заступником Міністра оборони України.

Другий етап (1997–2000)

Президент України затвердив Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України [18], якими були закладені основи розподілу функцій і повноважень між Міністерством оборони України та Генеральним штабом

Збройних Сил України, що є одним з основних принципів цивільного контролю над військовою сферою [6].

Положення про Міністерство оборони України визначило одним з його основних завдань здійснення безпосереднього керівництва Збройними Силами України, утримання їх у постійній бойовій та мобілізаційній готовності.

Відповідно до Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України, Генеральний штаб як окрема складова частина Міністерства оборони України був головним військовим органом з планування оборони держави та оперативного управління Збройними Силами України й іншими військовими формуваннями держави.

При цьому начальник Генерального штабу Збройних Сил України підпорядковувався Міністрові оборони

України, залишався його першим заступником і здійснював управління військами (силами) через Генеральний штаб, командувачів видів Збройних Сил, начальників родів військ і спеціальних військ. Слід зазначити, що відповідно до Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України начальник Генерального штабу Збройних Сил України діяв від імені центрального органу виконавчої влади під час реалізації своїх повноважень стосовно інших військових формувань.

Третій етап (2000–2005)

5 жовтня 2000 р. були внесені зміни [19] до Закону України «Про Збройні Сили України», якими було введено посаду Головнокомандувача Збройних Сил України, на котрого покладалися повноваження щодо безпосереднього керівництва Збройними Силами України в мирний і воєнний час. Головнокомандувачем Збройних Сил України за посадою був Міністр оборони України, якщо він військовослужбовець, а в разі, коли Міністром оборони України призначалася цивільна особа, – начальник Генерального штабу Збройних Сил України.

На Міністерство оборони України цим Законом були покладені завдання з військово-політичного та адміністративного управління Збройними Силами України, як цього вимагають принципи демократичного цивільного контролю над збройними силами.

На цьому етапі основним завданням адміністративного керівництва Міністерства оборони України визначене забезпечення Збройних Сил України.

Положення про Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України були викладені в нових редакціях [20].

Генеральний штаб Збройних Сил України був виведений зі складу центрального апарату Міністерства оборони України.

Завдання Міністерства оборони України були змінені, зокрема замість здійснення безпосереднього керівництва Збройними Силами України – забезпечення функціонування, бойової та мобілізаційної готовності, боєздатності і підготовки до виконання покладених на Збройні Сили завдань і функцій.

На Генеральний штаб Збройних Сил України були покладені завдання щодо:

- стратегічного планування застосування Збройних Сил та інших військових формувань, координації та контролю за підготовкою до виконання завдань оборони держави;
- організації підготовки Збройних Сил до виконання покладених на них завдань;
- організації та здійснення контролю за виконанням заходів, спрямованих на підтримання військ (сил) у постійній бойовій і мобілізаційній готовності.

Цим був започаткований розподіл повноважень між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України, котрий був виведений зі складу

центрального апарату Міністерства оборони України і набув статусу окремого органу військового управління.

Начальник Генерального штабу Збройних Сил України підпорядковувався Міністрові оборони України, але при цьому вже не був його першим заступником.

На цьому самому етапі окремі військові формування втратили свій статус і були перетворені на державні та правоохоронні органи. Так, на початок 2005 р. лише Збройні Сили України та Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України зберегли статус військового формування.

З набуттям чинності Законом України «Про Державну прикордонну службу України» [21] утратив чинність Закон України «Про Прикордонні війська України» [22]. У зв'язку із цим Прикордонні війська були перетворені з військового формування на Державну прикордонну службу України – правоохоронний орган спеціального призначення.

У 2004 р. був прийнятий Закон України «Про правові засади цивільного захисту» [23], що визначав порядок створення і застосування сил цивільного захисту, їх комплектування, проходження служби. На підставі цього Закону у 2006 р. війська Цивільної оборони були розформовані, створена Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту МНС України – спеціальне воєнізоване формування, на яке покладається захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного і військового характеру, участь у заходах територіальної оборони, а також у міжнародних рятувальних та інших гуманітарних операціях.

Відповідно до Указу Президента України [24] залізничні війська були виведені зі складу Збройних Сил України та на підставі Закону України «Про державну спеціальну службу транспорту» [25] перетворені на Державну спеціальну службу транспорту – спеціалізований державний орган транспорту у складі Міністерства транспорту України.

Відповідно до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» [26] на базі військ урядового зв'язку, підпорядкованих Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації та відповідних підрозділів Служби безпеки України була створена Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України – державний орган, призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного і технічного захисту інформації.

У цей час Міністерство оборони України фактично почало перетворюватися на «міністерство збройних сил» [6], втрачаючи повноваження щодо впливу на виконання завдань оборони іншими державними та правоохоронними органами.

Четвертий етап (2006 р. – теперішній час)

У 2004 р. Президентом України була затверджена Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 р. Цей документ заклав основи побудови чіткої системи оборони держави, трансформації системи управління Збройними Силами України, а за результатом виконання визначених заходів – нормативно врегулював і практично розподілив повноваження між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України. Уже тоді була запропонована оптимізація структури органів військового управління з урахуванням стандартів збройних сил провідних країн Європи та НАТО (перехід на J-структури).

За результатами виконання Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр.:

- здійснений перехід від багаторівневої системи оперативного управління до триступеневої системи: Генеральний штаб – Об'єднане оперативне командування – армійський корпус (повітряне командування, центр морських операцій, центр військ берегової оборони);

- чисельність Збройних Сил України була скорочена з 245 тис. до 192 тис. осіб;

- проведена комплексна утилізація ракет, боєприпасів, рідких компонентів ракетного палива;

- Збройні Сили України були частково позбавлені невластивих функцій (військові частини Збройних Сил України переведені на нову систему харчування, ліквідовані підсобні господарства тощо) [27].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України» [28] форму державного устрою було змінено від президентсько-парламентської на парламентсько-президентську. За результатом проведеної реформи частина повноважень Президента України була передана Верховній Раді України (внесення кандидатури для призначення Прем'єр-Міністра України, призначення та звільнення міністрів, утворення й ліквідація міністерств). При цьому повноваження Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України не змінювалися.

Крім цього, вдосконалено змістовну частину положень про Міністерство оборони України, які були затверджені відповідними постановами Кабінету Міністрів України та Указом Президента України [29–31].

Результати аналізу змін змістовної частини положень про Міністерство оборони України впродовж цього етапу свідчать, що їх переопрацювання зумовлювалося насамперед внесенням змін до Конституції України та поглядами керівництва Міністерства оборони України на завдання та функції центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. При цьому сутність змістовної частини Положень практично не змінювалась, а вдосконалення Положень відбувалося за рахунок надмірної деталізації другорядних функцій, які

практично не впливають на забезпечення життєдіяльності Збройних Сил України.

Упродовж 2008–2014 рр. спостерігалася тенденція до різкого скорочення фінансування Збройних Сил України.

Структура видатків Міністерства оборони України у 2011 р. [27] засвідчила критичність фінансування Збройних Сил України (на рівні 1% від валового внутрішнього продукту), що вимагало переважну більшість призначень спрямовувати на утримання військ (сил).

Виділені кошти розподілялися на утримання (80%), підготовку (до 4%), озброєння та військову техніку (до 16%). Станом на 2013 р. чисельність Збройних Сил України становила 165 500 осіб, з них 120 900 – військово-вслужбовців [32].

Водночас Генеральний штаб Збройних Сил України, який не є розпорядником фінансових ресурсів, почав виконувати невластиві для основного органу оперативного управління функції з організації матеріально-технічного забезпечення, заходів зі збереження озброєння та військової техніки, утилізації боєприпасів тощо.

Таким чином, у цей період постійне недофінансування Збройних Сил України та відсутність системного підходу до питань їх реформування з боку політичного керівництва держави, яке займало відверто проросійські позиції, призвели до критичної втрати бойових спроможностей Збройних Сил України та, як результат, неготовності до відсічі збройній агресії з боку Російської Федерації під час їх застосування в антитерористичній операції на території Донецької та Луганської областей.

Крім того, у 2014 р. з початком збройної агресії Російської Федерації проти України та антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей було виявлено низку проблемних питань щодо взаємодії складових сил оборони держави, зокрема єдиного керівництва силами і засобами, залученими до участі в антитерористичній операції.

Для підвищення ефективності взаємодії та координації роботи складових сил оборони, залучених до безпосередньої участі та забезпечення проведення антитерористичної операції, Законом України № 1313-VII «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом» від 5 червня 2014 р. були внесені зміни до Законів України «Про боротьбу з тероризмом» та «Про Збройні Сили України» [33], якими була передбачена участь Збройних Сил України в антитерористичній операції як одного з основних суб'єктів її проведення.

З урахуванням загострення ситуації на сході України на політичну посаду Міністра оборони України, попри те, що відповідно до статті 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» посади членів Кабінету Міністрів України, зокрема міністрів, належать до політичних посад, а політична діяльність є несумісною з військовою службою, Верховною Радою України за поданням Президента України 14 жовтня 2014 р. було призначено генерал-полковника Степана Полторака.

Водночас проголошений курс на євроатлантичну інтеграцією та вступ до НАТО вимагав проведення реформи системи управління силами оборони України, наближення її до стандартів НАТО. До роботи були залучені центральні органи виконавчої влади, наукові установи, громадські та іноземні експерти, в тому числі експерти спільної робочої групи Україна – НАТО високого рівня.

За результатом проведеного в рамках комплексного огляду сектору безпеки та оборони оцінювання стану воєнної безпеки та з метою реалізації цілей Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, зокрема щодо забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО, Стратегічним оборонним бюлетенем України, схваленим Указом Президента України № 240/2016 від 6 червня 2016 р. [34], були визначені основні завдання розвитку сектору безпеки та оборони й установлені стратегічні цілі досягнення цілей оборонної реформи.

Зазначеним документом передбачалося відповідно до найкращих практик держав Альянсу створити об'єднане керівництво секторами безпеки та оборони, забезпечити здійснення демократичного цивільного контролю над силами оборони за рахунок введення цивільних посад Міністра оборони України, заступників Міністра оборони України, державного секретаря та керівників структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, переглянути функції, відповідальність і повноваження для забезпечення вирішення проблемних питань з управління силами оборони та підтримки розвитку системи управління, координації діяльності Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, відокремити посаду начальника Генерального штабу від посади Головнокомандувача Збройних Сил України та уточнити Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України.

У процесі реалізації оборонної реформи був ухвалений Закон України «Про національну безпеку України» [35], який розроблявся за активної участі військових радників Міжнародної консультативної робочої групи. Положення Закону враховують принципи держав – членів НАТО щодо визначення та розмежування повноважень державних органів та органів військового управління у сферах національної безпеки та оборони, завдань сил безпеки і сил оборони, визначення системи управління силами оборони держави тощо.

Закон запроваджував посаду Головнокомандувача Збройних Сил України як найвищої військової посадової особи в державі, яка відповідає за готовність до виконання покладених завдань і за безпосереднє військове керівництво та управління застосуванням сил оборони.

Необхідність підзвітності Головнокомандувача Збройних Сил України Президенту України та Міністру оборони України зумовлена тим, що відповідно до Указу Президента України № 123/2021 «Питання Головнокомандувача Збройних Сил України» від 27 березня 2020 р. [36] на Го-

ловнокомандувача Збройних Сил України покладаються повноваження з організації спільної підготовки Збройних Сил України та інших складових сил оборони, запланованих до передачі в його підпорядкування, набуття ними необхідних об'єднаних спроможностей до виконання завдань оборони держави; розроблення та подання на затвердження Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони з відсічі збройній агресії та Стратегічного плану застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони з відсічі збройній агресії.

Статтею 8 Закону України «Про Збройні Сили України» [13] визначено, що Головнокомандувач Збройних Сил України є найвищою військовою посадовою особою у Збройних Силах України.

Збройні Сили України є основною складовою сил оборони, саме на них Конституцією та Законами України «Про національну безпеку України» [35] і «Про оборону України» [14] покладається виконання завдань оборони, інші складові сил оборони передають свої сили й засоби, що залучаються для виконання цих завдань, у підпорядкування Головнокомандувача Збройних Сил України, який здійснює безпосереднє військове керівництво ними та управління їх застосуванням.

Зазначене дає можливість побудувати ефективну вертикаль у системі управління силами оборони держави між Президентом України, який відповідно до Конституції України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони в разі загроз воєнного характеру, Міністром оборони України, який здійснює в установленому порядку координацію діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони, та Головнокомандувачем Збройних Сил України, котрий реалізує заходи, визначені Стратегічним планом застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони з відсічі збройній агресії.

У свою чергу, Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони.

Це дає Президенту України як Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України змогу отримувати повну та об'єктивну інформацію про стан справ у сфері оборони держави та здійснювати повноваження з демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України.

Статтею 15 Закону [35] встановлено, що Міністр оборони України відповідає за формування державної політики у сфері оборони, оборонне планування, програмний та ресурсний менеджмент, військову кадрову політику, ефективне та належне використання оборонних ресурсів, усебічне забезпечення життєдіяльності, функціонування, розвиток та застосування Збройних Сил України. Відповідно до частин 7 та 8 статті 15 Закону Міністр

оборони України, його перший заступник та заступники призначаються з-поміж цивільних осіб.

Водночас перехідними положеннями цього Закону не було передбачене приведення у відповідність інших законів України в частині, що стосується запроваджених ним змін у системі об'єднаного керівництва силами оборони держави, зокрема щодо:

- визначення засад військової та військово-технічної політики у сфері оборони, здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони;
- підпорядкованості Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України Президенту України;
- уточнення повноважень і відповідальності Міністра оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України з урахуванням введення посади Головнокомандувача Збройних Сил України в системі управління силами оборони;
- чіткого визначення підпорядкованості органів керівництва обороною держави та органів військового управління Збройних Сил України.

Крім цього, основними законодавчими актами України, які визначають завдання та функції Міністерства оборони України і Генерального штабу Збройних Сил України та деталізуються в положеннях, що регулюють їхню діяльність, залишаються Закони України «Про оборону України» [14] та «Про Збройні Сили України» [13] та інші, видані ще в 90-х роках минулого століття. У положеннях зазначених Законів недостатньо повно враховані принципи держав – членів НАТО щодо організації взаємовідносин між цивільним Міністерством оборони України та керівництвом органів військового управління Збройних Сил України, що не дає змогу ефективно організувати виконання завдань оборони держави.

Таким чином, попри тривалий процес оптимізації завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, які здійснювалися впродовж розглянутих періодів, не вдалося досягти чіткого розмежування сфер їхньої відповідальності.

Проведений аналіз актів законодавства, що регулюють питання у сфері оборони держави, з урахуванням змін, які вносилися до них [12–26], дає обґрунтовані підстави стверджувати, що для налагодження ефективного керівництва Збройними Силами України необхідно здійснити чіткий розподіл повноважень, визначити завдання та відповідальність за їх виконання, вдосконалити механізм взаємодії Міністерства оборони України та Збройних Сил України.

Під час цієї роботи необхідно одночасно впроваджувати належні цивільно-військові відносини (враховуючи відповідний досвід держав – членів НАТО) між цивільними політичними керівниками, військовими керівниками та іншим персоналом зазначених органів.

З метою розроблення взаємоузгоджених пропозицій щодо вирішення перелічених проблемних питань доцільно продовжити доопрацювання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань національної безпеки і оборони», яким передбачалося уточнення окремих положень Закону України «Про національну безпеку України», та приведення у відповідність до нього інших законів України у сфері оборони в робочій групі Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки.

До складу групи необхідно залучити представників Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень, а також за окремим рішенням – експертів зі збройних сил держав – членів НАТО.

Можливими напрямками вдосконалення законодавства, що регулює питання у сфері оборони держави, є:

- уточнення повноважень Міністерства оборони України як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у війсьній сфері, сферах оборони і військового будівництва в мирний час та в особливий період;
- уточнення статусу Головнокомандувача Збройних сил України як найвищої військової посадової особи держави;
- уточнення повноважень Міністерства оборони України щодо координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони;
- визначення відповідальності місцевих державних адміністрацій за організацію, забезпечення та управління територіальною обороною на території своїх областей (зон територіальної оборони), їхніх повноважень та взаємовідносин з органами військового управління Збройних Сил України;
- зменшення кількості понять, пов'язаних з керівництвом та управлінням військами (силами) (пропонується використовувати поняття «керівництво» та «управління», не використовувати слова «загальне», «безпосереднє», «воєнне», «організаційне» тощо);
- визначення понять «система об'єднаного керівництва силами оборони», «сфера оборони», «сфера військового будівництва», «державна політика у сфері оборони», «державна політика у сфері військового будівництва», «військово-технічна політика»;
- заміна визначення «військово-політичне керівництво» на «воєнно-політичне керівництво» (яке здійснює Міністр оборони України), оскільки Міністр оборони України є цивільною політичною особою, яка «оцінює воєнні загрози», «воєнно-політичну обстановку», забезпечує формування «воєнної політики» тощо.

Реалізація зазначених пропозицій дасть змогу усунути переважну більшість наявних невідповідностей

у законах України та на їх підставі сформувавши нові редакції положень про Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України та інші органи військового управління Збройних Сил України.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, удосконалення системи об'єднаного керівництва силами оборони та управління Збройними Силами України є еволюційним процесом, який проводиться на виконання вимог стратегічних програмних документів, Закону України «Про національну безпеку України», а також виданих на його підставі нормативно-правових актів, зокрема стратегій, з метою уточнення призначення, основних завдань та відповідальності органів управління та керівників складових сил оборони, ефективного використання наявних ресурсів складових сил оборони щодо забезпечення оборони держави, та вимагає залучення спроможностей усіх інститутів держави.

Перелік літератури

1. Нечхаєв С. М. Органи вищого військового управління держави / С. М. Нечхаєв // Наука і оборона. – 1999. – № 1. – С. 23–27.
2. Шкідченко В. П. Роль Генерального штабу в загальній системі стратегічного керування / В. П. Шкідченко // Наука і оборона. – 1999. – № 3. – С. 7–12.
3. Нечхаєв С. М. Особливості організації управління обороною держави / С. М. Нечхаєв // Наука і оборона. – 2006. – № 3. – С. 9–11.
4. Нечхаєв С. М. Надзвичайний орган керування обороною держави / С. М. Нечхаєв // Наука і оборона. – 2007. – № 1. – С. 33–39.
5. Кириченко С. О. Система управління Збройними Силами України: ретроспективний аналіз і перспективи розвитку / С. О. Кириченко // Наука і оборона. – 2007. – № 3. – С. 13–18.
6. Кузьмук О. І. Роль і місце Генерального штабу Збройних Сил України у Воєнній організації держави: історичний аспект / О. І. Кузьмук // Наука і оборона. – 2013. – № 1. – С. 3–10.
7. Руснак І. С. Оборонна реформа України: здобутки і горизонти [Електронний ресурс] / І. С. Руснак, О. А. Меліхов // Наука і оборона. – 2018. – № 1. – С. 3–10. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-3-10>.
8. Юрчина Ю. В. МО та ГШ ЗС України – непрості історія складних стосунків [Електронний ресурс] / Ю. В. Юрчина ; Центр воєнної політики та політики безпеки // Internet Archive Wayback Machine. – Режим доступу : <https://web.archive.org/web/20100801053052/http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/obonoglyad/2465-2010-07-05-06-34-01>.
9. Декларація Про державний суверенітет України [Електронний ресурс] : прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
10. Про проголошення незалежності України [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-XII від 24 серпня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
11. Про військові формування на Україні [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України № 1431-XII від 24 серпня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text>.
12. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України № 1659-XII від 11 жовтня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text>.
13. Про Збройні сили України [Електронний ресурс] : Закон України № 1934-XII від 6 грудня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
14. Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України № 1932-XII від 6 грудня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
15. Питання Міністерства оборони [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 471 від 15 серпня 1992 р.: у редакції від 15 серпня 1992 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-92-п/ed19920815#Text>.
16. Про Положення про Міністерство оборони України [Електронний ресурс] : розпорядження Президента України № 201/92-рп від 17 грудня 1992 р.: у редакції від 17 грудня 1992 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/92-рп/ed19921217#Text>.
17. Питання Міністерства оборони України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 59 від 5 лютого 1994 р.: у редакції від 5 лютого 1994 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-94-п/ed19940205#Text>.
18. Про затвердження положень про Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 888/97 від 21 серпня 1997 р.: у редакції від 21 серпня 1997 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888/97/ed19970821#Text>.
19. Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» [Електронний ресурс] : Закон України № 2019-III від 5 жовтня 2000 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-14/ed20001107#Text>.
20. Про внесення змін до положень про Міністерство оборони України і Генеральний штаб Збройних Сил України [Електронний ресурс] : Указ Президент України № 618/2002 від 4 липня 2002 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2002/ed20020704#Text>.
21. Про Державну прикордонну службу України [Електронний ресурс] : Закон України № 661-IV від 3 квітня 2003 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
22. Про Прикордонні війська України [Електронний ресурс] : Закон України № 1779-XII від 4 листопада 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1779-12#Text>.
23. Про правові засади цивільного захисту [Електронний ресурс] : Закон України № 1859-IV від 24 червня 2004 р. //

Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1859-15#Text>.

24. Про передачу залізничних військ Збройних Сил України у підпорядкування Міністерству транспорту України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 46/2003 від 27 січня 2003 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2003#Text>.

25. Про державну спеціальну службу транспорту [Електронний ресурс] : Закон України № 1449-IV від 5 лютого 2004 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>.

26. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України [Електронний ресурс] : Закон України № 3475-IV від 23 лютого 2006 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.

27. Біла книга – 2011. Збройні Сили України / Міністерство оборони України. – К. : МО України, 2012. – 84 с.

28. Про внесення змін до Конституції України [Електронний ресурс] : Закон України № 4444 від 8 грудня 2004 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>.

29. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 1080 від 3 серпня 2006 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-2006-п#Text>.

30. Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 406/2011 від 6 квітня 2011 р.: у редакції від 6 квітня 2011 р. // Верховна

Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406/2011/ed20110406#Text>.

31. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 671 від 26 листопада 2014 р.: у редакції постанови Кабінету Міністрів України № 730 від 19 жовтня 2016 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>.

32. Біла книга – 2014. Збройні Сили України / Міністерство оборони України. – К. : МО України, 2015. – 85 с.

33. Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України № 1313-VII від 5 червня 2014 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-18#Text>.

34. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 240/2016 від 6 червня 2016 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#Text>.

35. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

36. Питання Головнокомандувача Збройних Сил України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 123/2020 від 27 березня 2020 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/2020#Text>.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-13-16

УДК 355.4

В. В. Ткачов,*кандидат військових наук, професор, професор кафедри Повітряних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,***В. В. Камінський,***кандидат військових наук, доцент, професор кафедри Повітряних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,***Г. С. Степанов,***кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри Повітряних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,***П. В. Оріховський,***доцент кафедри Повітряних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського*

Погляди на організацію протиповітряної оборони в сучасних умовах

У статті на основі аналізу локальних війн та збройних конфліктів визначено, що засоби повітряного нападу стали не лише найважливішими, а й єдиними засобами досягнення поставленої мети операції. Маючи велику кількість високоточних засобів ураження дальньої дії, противник може провести стратегічну повітряну наступальну операцію. Стратегічним діям повітряного противника необхідно протиставити стратегічні дії сил оборони України у відповідь. Ці дії повинні проводитись у формі протиповітряної оборони України або у формі стратегічної операції з відбиття повітряного нападу противника.

За результатами аналізу реформування протиповітряної оборони України визначено, що в сучасних умовах розмежування функцій генерування військ (сил) та їх застосування виникла необхідність перегляду і приведення системи протиповітряної оборони України до стандартів НАТО. Запропоновано модель організації протиповітряної оборони держави, засновану на принципах, які підтверджуються тривалою практикою і результатами наукових досліджень.

Ключові слова: засоби повітряного нападу противника, протиповітряна оборона, стратегічна повітряно-космічна операція, Командування ППО.

© В. В. Ткачов, В. В. Камінський, Г. С. Степанов, П. В. Оріховський, 2021

Аналіз збройних конфліктів другої половини ХХ і початку ХХІ ст. свідчить, що засоби повітряного нападу набули практично вирішального впливу на перебіг і результати бойових дій. Роль засобів повітряного нападу зростає до такого рівня, що в деяких випадках вони стали не лише найважливішими, а й єдиними засобами досягнення поставленої мети (операції «Лис пустелі» в Іраку, «Союзна сила» в Югославії, «Одісея. Світанок» і «Союзний захисник» у Лівії) [1, 2].

Застосування авіації дає країнам змогу найбільш ефективно реалізовувати свою військово-технологічну перевагу над менш розвиненими противниками, а також суттєво знижує військово-політичні втрати (в тому числі внутрішньополітичні) і супутні витрати, які неминуче супроводжують широке застосування в конфлікті сухопутних військ.

Повітряні вторгнення виходять за рамки наземної сфери, обмеженої глибиною операційних зон і принципово відрізняються від наземних. Сухопутні війська противника, наступаючи, можуть просуватися вглиб країни, лише прориваючи позиції наземних сил, долаючи з боями наземну оборону. Засоби повітряного нападу, на відміну від них, пролітають над зоною наземних бойових дій, а в наших умовах найімовірніше – в обхід цих зон, можуть атакувати цілі за нею в межах їхньої досяжності (засоби повітряного нападу противника можуть уражати війська та об'єкти на всю глибину території України) [3].

Отже, за сучасних умов провідна роль у збройних конфліктах відводиться засобам повітряного нападу, здатних вирішувати не лише оперативні, а й стратегічні завдання.

Імовірний противник, постійно вдосконалюючи велике розмаїття авіаційних засобів нападу, домагається створення якісно нових засобів:

- тактичних крилатих ракет повітряного, наземного і морського базування, здатних здійснювати політ до об'єктів удару по заданих маршрутах на малих та гранично малих висотах;
- малопомітних для радіолокаційних систем протиповітряної оборони (ППО) літаків тактичної і стратегічної авіації та крилатих ракет, виконаних за технологією «Стелс»;
- безпілотних літальних апаратів різного цільового призначення, здатних здійснювати польоти на малих, середніх та великих висотах.

Наростивши високоточні засоби ураження дальньої дії, насамперед крилаті ракети, противник має матеріальну основу для ведення стратегічної повітряної наступальної операції. Стратегічним діям повітряного противника необхідно протиставити стратегічні дії сил оборони у відповідь. Проти них необхідно створювати спеціальну оборону і вести боротьбу з ними в повітряній сфері в усьому просторі України спеціально призначеними силами і засобами протиповітряної оборони, які мають утворити відповідну систему.

Усе це означає, що до протиповітряної оборони держави мають висуватися надзвичайно високі вимоги.

У сучасних умовах не можна розглядати протиповітряну оборону на рівні безпосереднього прикриття військ на полі бою, виключаючи протиповітряну оборону держави, яка здійснюється як у мирний, так і у воєнний час. На підставі досвіду, набутого під час ведення бойових дій на сході країни, виникають, на думку авторів, хибні погляди, що за допомогою тактичних підрозділів (батальйону, дивізіону, ескадрильї) можна вирішити не лише тактичні, а й оперативні завдання. Це можливо лише в разі низької інтенсивності збройного конфлікту та неефективної протиповітряної оборони, але в разі масованого застосування засобів повітряного нападу противника з різних напрямків сили і засоби ППО зможуть виконати своє призначення лише в умовах єдиної комплексної системи протиповітряної оборони держави [1, 4].

З огляду на це проблема протиповітряної оборони держави стає дедалі актуальнішою та набуває загальнодержавного масштабу.

Протиповітряна оборона держави (протиповітряна оборона важливих державних об'єктів та угруповань військ) перетворилася на першочергове стратегічне завдання, без надійного вирішення якого неможливі ані успішне ведення операції сил оборони, ані збереження державного і військового управління, ані функціонування на належному рівні економіки держави.

Таким чином, з військово-політичного погляду **протиповітряна оборона держави є одним зі стратегічних факторів стримування агресора від розв'язування ним повномасштабної агресії проти України.**

Імовірний противник також готує свої збройні сили до застосування в різних формах, але найвищою з них є стратегічна повітряно-космічна наступальна операція.

Так, на думку авторів, широкомасштабна агресія проти України може розпочатися з проведення стратегічної повітряно-космічної операції, здатної найбільшою мірою об'єднати дії авіації, оборонних (ракетно-космічної оборони, протиповітряної оборони) і забезпечувальних сил (розвідки, оповіщення тощо). Стратегічна повітряно-космічна операція може бути сумісною операцією та являти собою сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом операцій та бойових дій об'єднань (з'єднань) видів збройних сил і родів військ (сил) за вирішальної ролі повітряно-космічних сил, що проводяться за єдиним замислом та планом на одному чи декількох стратегічних напрямках для вирішення стратегічних завдань.

При цьому метою стратегічної повітряно-космічної операції може бути не лише боротьба з повітряно-космічним противником, а й вирішення важливих стратегічних завдань, таких як: знищення основних угруповань військ, стратегічних та оперативних резервів противника, порушення державного і військового управління та нанесення військово-економічному потенціалу шкоди стратегічного значення, створення обставин, які примусять

противника піти на мирну угоду на вигідних для агресора умовах.

Тому стратегічним діям повітряного противника необхідно протиставити стратегічні дії сил оборони України у відповідь. Ці дії мають проводитись у **формі протиповітряної оборони України або у формі стратегічної операції з відбиття повітряного нападу противника.**

Сьогодні, в умовах гібридного агресивного характеру дій Російської Федерації виникає необхідність зосередження основних зусиль Повітряних Сил насамперед на виконанні завдань протиповітряної оборони України. При цьому спільне виконання завдань протиповітряної оборони держави здійснюється в умовах:

- значного збільшення кількості засобів повітряного нападу на загрозованих напрямках;
- масованого застосування безпілотних авіаційних комплексів і засобів радіоелектронної боротьби;
- інтенсивного проведення Російською Федерацією навчань, тренувань, перевірок бойової готовності в безпосередній близькості до державного кордону України;
- постійного застосування диверсійно-розвідувальних груп;
- негативного ставлення населення на певних територіях до представників Збройних Сил України.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що протиповітряна оборона України повинна бути однією з форм стратегічних дій.

Тому в умовах розмежування функцій генерування військ (сил) та їх застосування виникла потреба перегляду і приведення системи протиповітряної оборони України до стандартів НАТО.

Колектив авторів вивчив вимоги доктринальних документів НАТО за цим напрямом. За результатами проведеної роботи запропонована модель організації протиповітряної оборони держави.

Пропонована система ППО держави заснована на принципах, які ретельно вивчені та підтверджуються тривалою практикою й результатами наукових досліджень. До основних принципів належать такі.

Перше. Не прикордонний чи приморський, як у сухопутній і морській сферах, де противник діє лише в прикордонний (фронтівий) і приморській смугах, а єдиний повітряний противник, здатний завдати удари на всій території країни, диктує загальнотериторіальні масштаби протиповітряної оборони держави.

Друге. Швидкоплинність, просторові масштаби процесу боротьби в повітрі та жорсткий баланс часу обмежують можливу кількість інформаційних та управлінських ієрархічних організаційних структур військ (сил) і підвищують ступінь автоматизації органів розвідки та управління. Це потребує безумовного відокремлення угруповання ППО держави від угруповання військ (сил).

Третє. Необхідність створення не лише єдиної за порядкуванням, а й організаційно й технічно сполученої, самостійної системи ППО держави зі спеціальним, професійним командуванням. Саме так створювали

і реорганізували систему ППО США, і так завжди рекомендували і рекомендують воєнна наука та практика військ.

Четверте. Централізоване управління і децентралізоване виконання є фундаментальними принципами організації повітряних сил країн НАТО. Децентралізація виконання передбачає передачу виконавчих функцій структурам нижчого рівня для здійснення безпосереднього управління силами й засобами, заохочення розумної ініціативи, підвищення ситуаційної відповідальності й тактичної гнучкості, що дає підлеглим змогу краще використовувати наявні можливості і виявляти ініціативу в обстановці, що швидко змінюється. Командувачу повітряного командування (ПвК) достатньо визначити завдання, а як його виконувати підлеглий має вирішувати сам [1, 5].

Таким чином, загальне керівництво протиповітряною обороною держави (як у мирний, так і у воєнний час) повинен здійснювати Головнокомандувач Збройних Сил України. У складі Повітряних Сил потрібно створити орган управління ППО (ОУППО) на чолі з відповідним командувачем для безпосереднього управління протиповітряною обороною держави, який має спеціально обладнаний для цього пункт управління з можливістю впливу на перебіг здійснення протиповітряної оборони держави в реальному масштабі часу (найбільшою мірою ці вимоги задовольняє один з командних пунктів Повітряних Сил Збройних Сил України).

ОУППО повинен мати обов'язки, відповідальність і необхідні права з управління застосуванням усіх військ (сил), які виконують завдання протиповітряної оборони держави, незалежно від їхньої належності до виду чи роду Збройних Сил, у всіх формах воєнних дій, у тому числі стратегічних. Такий ОУППО спроможний забезпечить ефективну організацію боротьби із засобами повітряного нападу противника незалежно від структури Збройних Сил.

Система управління матиме мережецентричну структуру і становитиме сукупність функціонально пов'язаних органів та пунктів управління, системи зв'язку, систем і засобів автоматизації збирання, обробки, відображення, прийому та передачі інформації про повітряну обстановку.

Керування системою протиповітряної оборони держави пропонується здійснювати з командного центру ОУППО. Його завданням буде збирання інформації та координація діяльності всіх об'єктів системи. У центр передаватиметься вся інформація з усіх засобів спостереження за повітряним простором, у тому числі із засобів обслуговування повітряного руху державного підприємства «Украерорух».

Таким чином, буде створена єдина система розвідки та попередження про повітряний напад, яка сформує єдине інформаційне поле. Це дасть можливість виявляти будь-яку загрозу з повітря та швидко реагувати на неї.

Основним способом управління силами і засобами ППО буде централізоване управління, але в окремих випадках можлива децентралізація управління. Управління силами й засобами ППО здійснюватиметься через пункти управління частин (підрозділів), які залучаються до виконання завдань ППО держави.

ОУППО оперативно підпорядковуватимуться всі сили й засоби, які залучаються (виділені) до протиповітряної оборони держави.

Варіант організації управління силами та засобами ППО показаний на *рисунок 1*.

Протиповітряну оборону держави доцільно побудувати за районним принципом, територію України поділити на чотири райони ППО, протиповітряна оборона кожного з яких забезпечуватиметься відповідним повітряним командуванням.

Такий приклад організації протиповітряної оборони держави існує в США, де в 1946 р. була створена протиповітряна, а в 1957 р. перетворена на єдину повітряно-космічну систему Повітряно-космічної оборони Північноамериканського континенту NORAD (North American Aerospace Defence Command), не тільки організаційно самостійну, а й технічно пов'язану, що постійно нарощує бойові можливості.

У цьому запропонованому варіанті Командування об'єднаних сил здійснюватиме планування та управління силами й засобами ППО безпосереднього прикриття (протиповітряна оборона «поля бою») угруповання військ у зоні проведення операції та застосуванням ударною, розвідувальною та транспортною авіацією, які залучаються до проведення операції (через операційне командування Повітряних Сил).

Командувач ПвК має управляти протиповітряною обороною зі свого захищеного командного пункту, а в разі виходу його з ладу – із запасного командного пункту чи передового командного пункту (ПКП).

Намагання загальновійськових командувачів оперативних угруповань військ (ОУВ) тримати поруч командувача ПвК впливає з їхнього нерозуміння, що вони мають лише чітко визначити завдання командувачу ПвК з протиповітряної оборони військ і в жодному разі не втручатись у прийняття рішення командувачем ПвК. Командувачу ПвК немає необхідності бачити «поле бою», а під час перебування на ПКП можливості щодо управління протиповітряною обороною значно обмежені.

Командувач ПвК не повинен управляти силами і засобами ППО Сухопутних військ, які здійснюють безпосереднє прикриття військ в операції ОУВ. Відповідно до вимог польових статутів збройних сил США управління частинами і підрозділами ППО, які здійснюють безпосереднє прикриття, має здійснювати командир загальновійськової частини (підрозділу), до складу якого вони входять.

Планування протиповітряної оборони України має здійснюватися Командуванням Повітряних Сил Збройних Сил України в рамках завчасного стратегічного планування застосування Збройних Сил України з розробкою

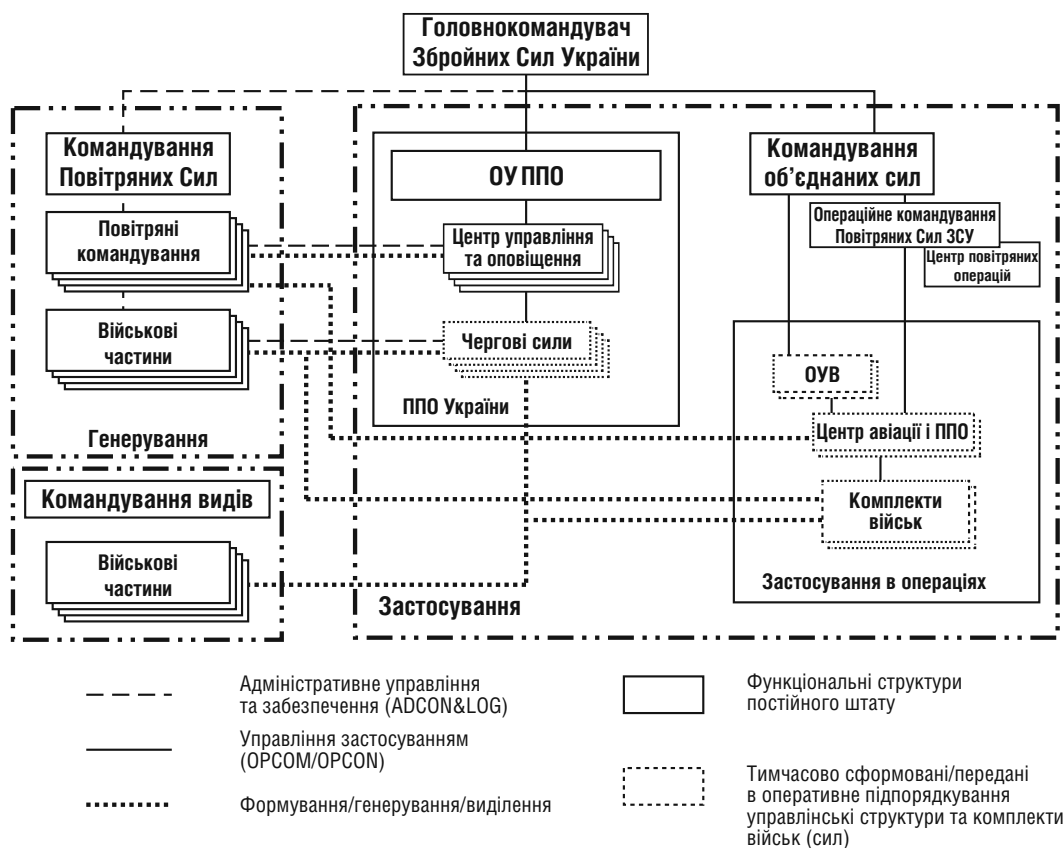

Рис. 1. Варіант організації управління силами та засобами ППО

детального Плану ППО України. Планування застосування частин і підрозділів авіації та ППО в операції слід здійснювати операційним командуванням Повітряних Сил у процесі оперативного планування операції з розробкою Плану протиповітряної оборони операції.

Таким чином, така модель організації протиповітряної оборони забезпечить:

- ефективну організацію боротьби із засобами повітряного нападу противника незалежно від структури Збройних Сил, у тому числі зосередженням зусиль для боротьби з повітряним противником усіх військ і сил у межах будь-якої військово-повітряної зони;
- узгодження дій усіх військ і сил ППО на обороні об'єктів та угруповань військ (сил), які мають найбільший пріоритет у кожен період воєнних дій;
- узгодження дій оборонних та ударних сил і засобів для дезорганізації управління засобів повітряного нападу противника, зменшення їхніх можливостей з нанесення подальших ударів;
- узгодження боротьби із засобами повітряного нападу та протидії системам, які їх забезпечують.

Отже, запропонована модель організації протиповітряної оборони потребує подальшого наукового дослідження та апробації під час проведення заходів оперативної (бойової) підготовки у військах.

Перелік літератури

1. Степанов Г. С. Погляди щодо проблемних питань застосування Повітряних Сил в протиповітряній обороні [Електронний ресурс] / Г. С. Степанов, В. В. Камінський, М. А. Павленко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2018. – № 1 (30). – С. 18–23. – Режим доступу : <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/18325>.
2. Ярош С. П. Аналіз ведення бойових дій, тактики застосування ЗПН і використання нових інформаційних технологій у ході воєнного конфлікту в Лівії в 2011 році [Електронний ресурс] / С. П. Ярош // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2011. – № 2 (6). – С. 19–25. – Режим доступу : <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/219>.
3. Проблеми в управлінні протиповітряною обороною та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / В. В. Ткачов, Ю. О. Горобець, В. В. Камінський, Г. С. Степанов // Наука і оборона. – 2020. – № 3. – С. 15–19. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2020-12-3-15-19>.
4. Степанов Г. С. Актуальні проблеми оперативного мислення Повітряних Сил в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Г. С. Степанов, П. В. Орхівський // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2019. – № 2(35). – С. 55–61. – Режим доступу : <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/19277>.
5. Air Force Basic Doctrine, Organization, and Command : AFDD 1 / United States. Department of the Air Force. – [Maxwell Air Force Base, Ala.] : LeMay Center for Doctrine Development, 2011. – x, 134 p.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-17-25

УДК 351.86+341.328+355.321(477)

П. П. Богущкий,*доктор юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії регіональної безпеки та військового права, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», генерал-майор юстиції запасу*

Військово-морське співробітництво України в Чорному морі та його вплив на забезпечення регіональної безпеки

У статті розглядаються актуальні проблеми організаційно-правового забезпечення військово-морського співробітництва України в Чорному морі в контексті захисту національних інтересів держави в умовах агресії Російської Федерації проти України. Визначено напрями військово-морського співробітництва, які поряд з реалізацією стратегічних питань розвитку Військово-Морських Сил України дають змогу забезпечити національну безпеку України на морі. Встановлено, що державна політика міжнародного військового співробітництва України в Чорному морі передбачає реалізацію двосторонніх угод з Організацією Північноатлантичного договору, з державами Альянсу, серед яких пріоритет надається регіональному співробітництву з Туреччиною та посиленню взаємодії зі стратегічними партнерами – Сполученими Штатами Америки, Великою Британією – в рамках укладених договорів, які стосуються військово-морського співробітництва в Чорному морі та мають виключно оборонний характер, маючи на меті протидію агресії РФ проти України.

Ключові слова: міжнародне військово-морське співробітництво, спроможності Військово-Морських Сил, військово-морська політика, загрози регіональній безпеці, воєнно-морська безпека.

© П. П. Богущкий, 2021

Військово-морське співробітництво в Чорному морі відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки в Азовсько-Чорноморському регіоні. Потенційні загрози регіональній безпеці формуються внаслідок впливу зовнішніх для регіону чинників, які можуть дестабілізувати обстановку в регіоні, завдати шкоди суверенітету, територіальній цілісності тих чи інших держав, а також унаслідок загрози застосування сили або ж учинення агресивних дій прибережних держав стосовно сусідніх держав у регіоні.

Коли ж ідеться про реальні загрози регіональній безпеці в Чорному морі, то дії та чинники, що завдають шкоди суверенітету певних держав регіону, одержують реальні ознаки, набувають характеру агресії, що виявилось у 2008 р. у діях Російської Федерації в Грузії, а згодом – в Україні. За цих умов загрози регіональній безпеці, якими є діяльність терористичних груп та організацій, організованих злочинних угруповань, котрі здійснюють контрабандні переміщення через морський кордон небезпечних вантажів, не мають першочергового значення, адже потребує розв'язання проблема реальної воєнної загрози, яку створюють агресивні дії потужної у воєнному плані держави Азовсько-Чорноморського регіону – Російської Федерації.

Метою статті є визначення та аналіз пріоритетних напрямів організаційно-правового забезпечення військово-морського співробітництва України в Чорному морі в контексті протидії агресії Російської Федерації, захисту національних інтересів України в Азовсько-Чорноморському регіоні.

Військово-морське співробітництво є складовою міжнародного військового співробітництва, яке охоплює різні напрями міждержавних відносин для ефективної реалізації можливостей забезпечення національної та міжнародної, насамперед регіональної, безпеки. На слухну думку науковців, міжнародне військово-морське співробітництво охоплює комплекс організаційно-правових заходів держав, спрямованих на участь у міжнародних правовідносинах з метою посилення національної обороноздатності, а також зміцнення й захисту міжнародного миру та безпеки, що реалізується шляхом залучення збройних сил на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права [1, с. 200]. Зауважимо, що позбавлення в міжнародному військово-морському співробітництві пріоритету регіональної безпеки суттєво послаблює його змістовне значення для держав певного регіону, негативно позначається на забезпеченні національної безпеки.

Правове забезпечення військово-морського співробітництва передбачає застосування принципів і норм міжнародного права та ґрунтується на прийнятих державами відповідних нормативно-правових актах, які регламентують організаційні та інші питання міжнародного військового співробітництва.

Види та способи правового регулювання військових і цивільно-військових відносин у цій сфері є різними – від прийняття законодавчих актів, що регулюють військово-технічне співробітництво [2], до регулювання

законами міжнародного військового співробітництва загалом [3]. В Україні міжнародне військове співробітництво регулює відомчий нормативно-правовий акт Міністерства оборони України [4].

Очевидно, що прийняття окремого законодавчого акта про міжнародне військове співробітництво більшою мірою відповідає важливості міжнародних відносин у цій сфері та розвитку відповідних норм і принципів міжнародного права в національному законодавстві [1, с. 203].

Організаційно-правовими формами військово-морського співробітництва є співробітництво держав: 1) на підставі багатосторонніх угод; 2) на підставі двосторонніх угод; 3) входження до існуючих систем колективної безпеки. У законодавстві виокремлюють напрями міжнародного військового співробітництва, основними з яких є: 1) воєнно-політичний; 2) військово-технічний; 3) військово-

вій [4]. Військово-морське співробітництво держав у Чорному морі необхідно розглядати як систему організаційних, інституційних дій, рішень держав регіону, заснованих на принципах і нормах міжнародного права та спрямованих на забезпечення спільними зусиллями воєнно-морської безпеки в басейні Чорного, Азовського морів, захисту національних інтересів держав регіону від актуальних воєнних загроз. Поєднання безпекових питань, які вирішуються державами регіону одночасно в басейнах Чорного та Азовського морів, є цілком виправданим, що пояснюється регіональним підходом, сформованим за рахунок необхідності протидії спільним викликам і загрозам, котрі існують в Азовсько-Чорноморському регіоні, що зрештою підтвердили агресивні дії Російської Федерації проти Грузії та України.

Для України важливими є всі напрями міжнародного військового співробітництва, проте реалізація безпосередньо напрямку військового співробітництва на основі ефективної воєнної політики держави та здійснення військово-технічних заходів зі зміцнення обороноздатності слід вважати визначальними.

У практиці міжнародного військового співробітництва як одну з організаційно-правових форм військово-морського співробітництва розглядають об'єднання діяльності держав у здійсненні в межах певного регіону чи морського простору спільних узгоджених заходів із забезпечення воєнно-морської безпеки – «naval cooperation» [5]. Зазначена організаційно-правова форма військово-морського співробітництва потребує визначення основного учасника – держави, яка має достатній рівень боєздатності військово-морських сил, що дає підстави очолити відповідне об'єднання та вирішити завдання подібної військово-морської кооперації.

Аналіз свідчить про те, що впродовж останніх десятиліть найактивнішою з погляду військово-морського співробітництва причорноморських держав була діяльність Туреччини. Завдяки такій міжнародній активності у квітні 2001 р. Болгарія, Грузія Росія, Румунія, Туреччина та Україна підписали Угоду про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва

(BLACKSEAFOR) [6]. В угоді про утворення BLACKSEAFOR визначені цілі, зокрема: сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами для зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва та взаємодії між військово-морськими силами; а також завдання, серед яких: пошуково-рятувальні операції (SAR); операції з надання гуманітарної допомоги (HA); операції з розмінування (MCM); захист навколишнього природного середовища; візити доброї волі; будь-які інші завдання, узгоджені сторонами угоди [6]. Зазначені цілі та завдання не передбачають реагування на воєнні загрози, хоча й не виключають такої можливості, за виняткової умови узгодження державами-учасниками угоди. Що стосується воєнних загроз у межах регіону Чорного моря, то на час підписання угоди у 2001 р. такі загрози не були визначені, що, безумовно, позначилось у подальшому на можливості протидії агресії з боку однієї зі сторін угоди – Росії.

Завдяки іншій ініціативі Туреччини стосовно військово-морського співробітництва в Чорному морі військово-морськими силами цієї держави в березні 2004 р. була розпочата операція «Чорноморська гармонія». Цю операцію військово-морських сил Туреччина почала проводити в південно-західній частині Чорного моря.

Мета операції «Чорноморська гармонія» полягала у здійсненні постійного моніторингу та вжитті заходів для виявлення в Чорному морі підозрілих суден, які займаються протиправною діяльністю. Важливість цієї операції для вирішення безпекових завдань у регіоні підтвердили своєю участю інші причорноморські держави – Росія, Румунія, Україна. Зокрема, Україна узгодила з Туреччиною спільні дії з обміну інформацією про стан морського простору. У спільному протоколі держави зазначили, що кожна сторона відповідає за систематизацію та поширення інформації, яка стосується безпеки морського простору, включно з даними про підозрілі судна і протиправну діяльність, як тільки такі дані стануть відомими [7].

Російська Федерація і Турецька Республіка, узгоджуючи свої дії щодо проведення операції «Чорноморська гармонія», визначили форми участі, які полягають як у спостереженні військово-морських сил РФ з використанням наявних технічних засобів за морським простором та в передачі інформації про підозрілі судна для їх подальшого огляду, так і в можливості задіяння кораблів та морської авіації з цією метою в північно-східній частині Чорного моря [8].

Як засвідчили подальші події, участь Російської Федерації в існуючих багатосторонній та двосторонній угодах з військово-морського співробітництва в Чорному морі виявилася вигідною для неї в контексті безперешкодної реалізації власної агресивної політики щодо держав-учасниць таких угод – Грузії та України. Адже для вжиття колективних заходів протидії агресивній політиці Росії відповідно до умов існуючого військово-морського співробітництва необхідним є, зокрема, погодження всіх сторін

Угоди BLACKSEAFOR, учасницею якої залишається Росія. За цих обставин Угода BLACKSEAFOR не дозволяє реалізувати спільні заходи протидії агресивній поведінці Росії в Чорному морі. Водночас Росія на підставі укладених двосторонньої та багатосторонньої угод має достатні можливості для отримання будь-якої інформації про судна в Чорному морі, безперешкодно здійснюючи власну військово-морську діяльність.

Російська Федерація, реалізуючи агресивну політику у відносинах із сусідніми державами, попри укладені угоди про військово-морське співробітництво в Чорному морі, проігнорувала норми і принципи міжнародного права та здійснила окупацію окремих територій Грузії та України. При цьому задекларовані відповідно до умов військово-морського співробітництва в Чорному морі заяви Росії щодо добросусідських відносин з державами регіону виявилися на практиці прикриттям реальної політики та відповідних цій політиці агресивних дій проти суверенітету й територіальної цілісності Грузії та України.

Таким чином, реалізація агресивної військово-морської політики Російської Федерації, наслідком чого стала тимчасова окупація Криму у 2014 р., суттєво вплинула на стан і розвиток військово-морського співробітництва України в Чорному морі. В умовах, що склалися, військово-морське співробітництво для забезпечення регіональної безпеки, захисту національних інтересів України в Чорному морі потребувало і потребує розробки, впровадження інших спільних узгоджених дій, інших, дієвіших додаткових гарантій безпеки суверенітету і територіальної цілісності України в межах визначених організаційно-правових форм.

Безумовно, що у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки в контексті вирішення безпекових питань у Чорному морі Україна, як і будь-яка інша держава регіону, має розраховувати насамперед на власні можливості, а міжнародне військово-морське співробітництво в Чорному морі, вдосконалене з урахуванням реальних воєнних загроз для суверенітету, територіальної цілісності України, лише посилює національні спроможності та формує належний рівень регіональної безпеки.

Нині необхідно винести якісні уроки з історії розвитку Військово-Морських Сил (ВМС) України. Відомо, що час розвитку національного військового флоту здійснювався за умов спільного базування із Чорноморським флотом Російської Федерації в Севастополі. Таке сусідство не могло не позначитися негативно на реальних спроможностях ВМС України, а в подальшому під час тимчасової окупації Росією Криму призвело до знищення значної кількості кораблів, плавзасобів, інфраструктури, звільнення особового складу, до суттєвого послаблення боєздатності Військово-Морських Сил України.

Спільне базування військово-морських сил держав у регіоні може бути успішним лише за умови рівноправного партнерства, виконання угод про міжнародне співробітництво на основі визначення та досягнення спільної мети, яка має безпековий характер. За інших умов різне стратегічне бачення розвитку і застосування військово-

морських сил і засобів неодмінно породжує конфлікти, а згодом протистояння, що доказово продемонструвала Російська Федерація, здійснивши у 2014 р. окупацію Криму, захоплення плавзасобів, об'єктів інфраструктури ВМС України в Севастополі, а також інших українських військово-морських баз у Криму.

Варто визнати, що військово-морське співробітництво України будувалося й розвивалося з меншою чи більшою інтенсивністю у співпраці з військово-морськими силами держав – членів НАТО, а нині така співпраця набула нових ознак.

Ще в липні 1993 р. Міністерство оборони України підписало Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин з Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки, яке визначило правові підстави військового співробітництва України та Сполучених Штатів Америки (Меморандум), у тому числі щодо військово-морського співробітництва [9].

Положення Меморандуму свідчать, що Міністерство оборони України та Міністерство оборони Сполучених Штатів заявили про спільну готовність розширювати і поглиблювати співробітництво у сфері оборони, базуючись на принципах рівноправності, партнерства і взаємної вигоди, визнаючи та наголошуючи, що таке співробітництво має важливе значення для сприяння миру і безпеці в Європі і не буде направлено проти інтересів третіх країн [9]. Потрібно акцентувати увагу на оборонному характері Меморандуму про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між Україною та Сполученими Штатами Америки.

Співробітництво зі Сполученими Штатами є достатньо перспективним для зміцнення обороноздатності України загалом та в Азовсько-Чорноморському регіоні зокрема. Проте таке співробітництво має передбачати практичну реалізацію спільних зусиль у сфері оборони на основі конкретних домовленостей.

Практичною реалізацією положень Меморандуму про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин є започатковані в 1997 р. Україною та США щорічні спільні військово-морські навчання «Сі Бриз» (Sea Breeze exercise). Зауважимо, що до проведення навчань упродовж усього періоду долучаються різні держави та не лише прибережні держави Азовсько-Чорноморського регіону. Окрім військово-морських сил США та України учасниками навчань є військово-морські сили держав – членів НАТО.

Особлива увага до реалізації мети навчань «Сі Бриз» – покращення співробітництва в Чорному морі для забезпечення миру та безпеки – була прикута впродовж багатоденних навчань у 2021 р. Адже в проведенні навчань брали участь представники понад 30 держав з різних регіонів світу та були задіяні майже всі компоненти Військово-Морських Сил, інших видів і родів військ.

Російська Федерація не залишила поза увагою успішну організацію та проведення військово-морських навчань подібного масштабу в Чорному морі. Занепокоєння можливістю реального спротиву своїй агресивній поведінці

в Азовсько-Чорноморському регіоні держава-агресор продемонструвала достатньо активно. Неодноразові спроби Російської Федерації зірвати проведення військово-морських навчань «Сі Бриз» у 2021 р. закінчилися невдачею. Однак подібні спроби підтверджують наміри Росії щодо цілковитого домінування в Чорному морі та непрогнозованості РФ у реалізації військово-морської політики.

Натомість цілком слушною є висловлена фахівцями думка про те, що «коли ми маємо потужне військово-багатонаціональне формування сил на навчаннях “Сі Бриз” на Чорному морі, то це означає, що міжнародна спільнота демонструє свою солідарність з Україною та докладає спільних зусиль із забезпечення безпеки в нашому регіоні. Росія цього реально боїться і намагається продемонструвати, що вона готова до відстоювання своїх інтересів з використанням військової сили. Але будемо говорити відверто: коли в Чорному морі перебувають потужні кораблі різних країн НАТО, які мають на озброєнні ударну ракетну зброю, то в ці дні наступ РФ на Україну з морського напрямку є малоймовірним» [10]. Україна прагне до присутності військово-морських сил держав – членів НАТО, особливо США, в Чорному морі, що є одним з ефективних засобів стримування Росії в застосуванні агресії в Чорному морі, яка на сьогодні створює реальну воєнну загрозу для суверенітету й територіальної цілісності України.

Потрібно мати на увазі іншу складову спільних навчань Військово-Морських Сил України та військово-морських сил держав – членів НАТО, якою є набуття Військово-Морськими Силами України рівня бойової готовності, притаманного військово-морським силам Організації Північноатлантичного договору, з урахуванням практичного вирішення завдань євроатлантичної інтеграції України [11].

Досягнення якісних показників бойової готовності Військово-Морських Сил України, підвищення рівня їхньої боездатності полягають не лише в підготовці, навченості бойових підрозділів, а й в оснащенні сучасними кораблями, озброєнням, обладнанням, у розбудові необхідної військово-морської інфраструктури. Весь комплекс цих питань суттєво актуалізувався для України після окупації РФ Криму та потребує відповідного вирішення. Повноцінна участь України у військово-морському співробітництві із сусідніми державами в Чорному морі, з державами – членами НАТО передбачає наявність власних спроможностей. У випадку необхідності протидії реальним загрозам національній та регіональній безпеці на морі військово-морські спроможності України мають знаходити підтримку держав-партнерів на підставі відповідних міжнародних домовленостей як результат військово-морського співробітництва.

Заходи з реформування Військово-Морських Сил України, як і загалом Збройних Сил, здійснюються впродовж усього сучасного періоду їх існування. Однак ігнорування всупереч національним інтересам України виключної необхідності реалізації реальних заходів з нарощування бойового потенціалу Збройних Сил тривалий час сприяло неефективній оборонній політиці, що не ви-

ключала навіть випадків потурання російському втручанням в напрями та способи реалізації такої політики. Подібна неефективна оборонна політика в Україні набула системного характеру у складних процесах підготовки та ведення Росією гібридної війни проти України в період 2011–2013 рр. Війна РФ проти України з 2014 р. до цього часу має всі ознаки відкритої агресії як у Криму, так і на сході України, охопила весь простір України в Азовсько-Чорноморському регіоні. Лише після початку розв’язаного Російською Федерацією у 2014 р. збройного конфлікту, захоплення і знищення значної частини Військово-Морських Сил України, державна оборонна політика зосередилася на активних заходах із формування та реалізації стратегічних задумів у розбудові вітчизняного флоту, який мав би спроможність протистояти агресору в Чорному та Азовському морях [12].

Слід зазначити, що командування ВМС Збройних Сил України у 2018 р. підготувало Стратегію розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 [13], положення якої враховують досвід держав – членів НАТО в розбудові та організації діяльності військово-морських сил.

Головним завданням реформування Військово-Морських Сил Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 визначила: «...відбудову військово-морських спроможностей України, надійний захист Батьківщини і здатність перемагати сильнішого супротивника. Це вимагатиме нового мислення, певного часу і значних ресурсів. Україна разом зі стратегічними партнерами докладають багато зусиль для відновлення військово-морського потенціалу. Реформування відбувається за стандартами, принципами та цінностями НАТО» [13]. Зазначене головне завдання розвитку Військово-Морських Сил України розкрито в тих положеннях, що стосуються: визначення, призначення фізичної, концептуальної та моральної компонент, цінностей, інноваційних засад розвитку, етапів відновлення та пріоритетів реалізації на кожному із цих етапів, розбудови інфраструктури, застосування провідної методології НАТО DOTMLPF (доктринальної бази (D), організації (O), підготовки (T), ресурсного забезпечення (M), лідерства й освіти (L), персоналу (P), військової інфраструктури (F)); проведення планування та ведення військових операцій відповідно до оперативного мистецтва НАТО на основі доктрин серії АJP (Allied Joint Publications – Доктрини об’єднаних сил Альянсу), зокрема для морських операцій – доктрини АJP-3.1 (Доктрина з проведення морських операцій НАТО); застосування кораблів та підрозділів Військово-Морських Сил на підставі тактичних керівництв та інших стандартів НАТО тощо [13].

Однак реалізація Стратегії Військово-Морських Сил Збройних Сил України, і на цьому слід зосередити увагу, потребує певного часу, якого нині фактично немає через триваючу в Азовсько-Чорноморському регіоні агресію Російської Федерації, та значних коштів і ресурсів. Тому військово-морське співробітництво для України є чи не єдиним шляхом ефективного вирішення завдань, які

постають перед державою для забезпечення військово-морської безпеки, а звідси – безпеки України в Азовсько-Чорноморському регіоні.

Україна продовжує зміцнювати міжнародне військове співробітництво зі Сполученими Штатами. Так, 10 листопада 2021 р. Україна підписала зі США Хартію стратегічного партнерства [14], яка замінила Хартію про стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами Америки, підписану у Вашингтоні 19 грудня 2008 р.

У Хартії стратегічного партнерства значна увага приділена військовому співробітництву, зокрема сторони заявили, що Україна та Сполучені Штати мають намір продовжити низку важливих заходів для запобігання зовнішній прямій та гібридній агресії проти України та притягнути Росію до відповідальності за агресію та порушення міжнародного права, включаючи захоплення та спробу анексії Криму, керований Росією збройний конфлікт в окремих районах Донецької та Луганської областей України, а також продовження зловмисної поведінки. Україна та США є ключовими партнерами в ширшому Чорноморському регіоні та прагнуть поглибити співпрацю із союзниками та партнерами в Чорному морі для забезпечення свободи судноплавства, ефективної протидії зовнішнім загрозам та викликам у всіх сферах [14].

Зміцненню військового співробітництва слугує підписана 31 серпня 2021 р. між Міністерством оборони України та Міністерством оборони США Рамкова угода щодо стратегічних основ оборонного партнерства [15]. Крім інших питань, у цій двосторонній угоді з міжнародного військового співробітництва виокремлений напрям військово-морського співробітництва та зазначені:

- непохитна підтримка Міністерством оборони США суверенітету й територіальної цілісності України;
- засудження російської окупації Криму та агресії на сході України;
- визначення подальших кроків взаємодії Міноборони України та Міноборони США для підвищення військового потенціалу й готовності України до збереження територіальної цілісності країни, прогресу на шляху взаємосумісності з НАТО та сприяння регіональній безпеці;
- сприяння виконанню положень стратегії оборонної промисловості та реалізації реформ з метою задоволення потреб Збройних Сил України, включаючи розбудову довгострокового стратегічного партнерства у сфері науки і технологій, що матиме вплив на розвиток майбутнього безпекового середовища;
- поглиблення співробітництва в Чорноморському регіоні з метою забезпечення свободи судноплавства та ефективної протидії зовнішнім загрозам і викликам у всіх сферах військової діяльності, а також інші напрями реалізації укладеної Угоди [15].

У двосторонніх перемовинах Міністрів оборони України і США під час офіційного візиту делегації українського військового відомства наприкінці листопада 2021 р. до Сполучених Штатів обговорені та визначені практичні шляхи реалізації досягнутих домовленостей. Зокрема, визначені способи протидії агресії Російської Федерації

з тим, щоб ціна такої поведінки для агресора виявилася неприйнятною [16].

Україна не лише вживає необхідних заходів для посилення військово-морського співробітництва в Чорному морі зі своїм основним стратегічним союзником – США. Суттєвих якісних змін зазнали відносини в цьому напрямі з Великою Британією. Між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії 8 жовтня 2020 р. підписана Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство, ратифікована Верховною Радою України 16 грудня, яка набрала чинності 31 грудня 2020 р. [17].

Зазначена Угода стосується багатьох сторін відносин між Україною та Великою Британією. У контексті забезпечення міжнародної (регіональної) та національної безпеки у статтях 1 і 3 Угоди визначені ключові цілі стратегічного партнерства та політичного діалогу, зокрема:

- розвиток політичної та економічної співпраці на основі спільних цінностей;
- забезпечення відповідних рамок для Діалогу стратегічного партнерства в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;
- сприяння, збереження і зміцнення миру та стабільності в регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 р., а також з погляду принципів, викладених у Будапештському меморандумі;
- посилення взаємодії з метою мирного врегулювання конфлікту, спричиненого ворожими діями Росії, на основі повної поваги до суверенітету й територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, а також із метою економічного відновлення та реінтеграції;
- підтримка триваючих політичних, економічних, оборонних та безпекових реформ в Україні, спрямованих на реалізацію її європейських та євроатлантичних прагнень, зокрема щодо членства в ЄС і НАТО;
- співпраця на міжнародній арені з метою збереження політики невизнання спроби анексії Росією Автономної Республіки Крим та міста Севастополь до повного відновлення територіальної цілісності й суверенітету України;
- подальший розвиток тісних відносин у сфері безпеки та оборони для подолання загроз миру і стабільності [17].

Військово-морське співробітництво між Україною та Великою Британією в розвиток положень Угоди про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство набуло нових якісних ознак з підписанням 7 жовтня 2020 р. Меморандуму про посилення співпраці між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії у військовій та військово-технічній сферах [18]. У цьому Меморандумі передбачаються заходи з активізації двосторонніх відносин в оборонній сфері, залучення для цього фінансування британського Експортно-кредитного агентства в розмірі 1,25 млрд фунтів стерлінгів. Із цього приводу прес-служба

Президента України повідомила про те, що передбачене переоснащення Військово-Морських сил України сучасними ракетними катерами, сумісними зі стандартами НАТО, які будуть здатні закрити потребу в кораблях такого класу в Чорному й Азовському морях. Для фінансування цих робіт уряд Британії надасть позику на десять років на суму до 1,25 млрд британських фунтів. Україна матиме можливість спостерігати та навчатися під час побудови перших кораблів у Британії паралельно з модернізацією власного суднобудування, яке забезпечить будівництво наступних кораблів уже в Україні. Кошти підуть також на спорудження портової інфраструктури для базування кораблів. Досягнута домовленість допоможе зміцнити обороноздатність України на морі та підвищить безпеку на півдні України [18].

Заходи з реалізації двосторонніх домовленостей між Україною та Великою Британією передбачені в Меморандумі про реалізацію проектів морського партнерства між консорціумом промисловості Сполученого Королівства та Військово-Морськими Силами України щодо спільного проектування і будівництва військових кораблів в Україні та Британії, будівництва двох баз ВМС України, що має суттєво посилити спроможності Військово-Морських Сил України в протидії реальним воєнним загрозам з боку Російської Федерації в Чорному та Азовському морях [19].

Меморандум про реалізацію проектів морського партнерства між консорціумом промисловості Сполученого Королівства та Військово-Морськими Силами України був підписаний 21 червня 2021 р. в Одесі на борту британського ракетного есмінця HMS DEFENDER, який незабаром, 23 червня 2021 р., під час мирного проходу з Одеси до Батумі (Грузія) територіальними водами України поблизу Криму на знак підтвердження територіальної належності Криму Україні, зазнав агресивних дій з боку Федеральної прикордонної служби Російської Федерації [20]. Натомість дії британського ракетного есмінця HMS DEFENDER, який відповідно до норм міжнародного права здійснював мирний прохід у територіальних водах України, заслуговують на увагу: необхідно зазначити, що в цьому невеликому, проте важливому епізоді Сполучене Королівство виявило відданість міжнародному праву та передбаченим Угодою про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії [17] ключовим цілям стратегічного партнерства з Україною.

Фахівці єдині у висновку про те, що військово-морське співробітництво з Великою Британією надає значні переваги для України [21], адже, зокрема, запропоновані Україні Великою Британією катери мають характеристики малих корветів і відповідні технології, що є надзвичайно актуальним для України з огляду на необхідність підтримання балансу сил у Чорному та Азовському морях. Примітно, що Велика Британія впродовж тривалого часу залишається визнаним авторитетом у морській справі, має власне бачення стратегії та напрямів розвитку війсь-

ково-морських сил, оцінки воєнних загроз на морі, протидії таким загрозам, що є важливим для України у формуванні та реалізації стратегії військово-морської безпеки.

Попри існуючі проблеми відносин причорноморських держав, Україна посилила військово-морське співробітництво з Туреччиною, як із сусідньою прибережною державою, що має достатньо сильні позиції в регіоні. Науковці та аналітики підкреслюють складну конфігурацію побудови зовнішньої політики Туреччини в регіоні та її реалізації [22, с. 133–148]. Туреччина зацікавлена в ефективному вирішенні питань енергозабезпечення та економічних і торговельних відносинах з Росією. Можливо, саме із цих причин Туреччина не виявляє активності у протидії агресивній політиці Російської Федерації в регіоні та не демонструє активності стосовно підтримки США, НАТО, ЄС у цьому питанні [23]. Проте важливо, що Туреччина жодним чином не підтримала агресію Російської Федерації в Азовсько-Чорноморському регіоні, попри певні намагання Росії, не визнала правомірними дії РФ щодо окупації Криму. Водночас Туреччина підтримала зусилля України щодо повернення Криму, активно захищає права та свободи кримськотатарського народу, підтримує його право на визнання у складі України, що цілковито збігається з політикою України.

В умовах агресії Російської Федерації проти України між Туреччиною та Україною 16 жовтня 2020 р. укладено низку важливих документів, які стосуються посилення двосторонніх відносин [24]. Серед них – Рамкова військова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки, де предметом є співробітництво за напрямками (таких напрямів визначено 21), що стосуються сфери оборони, розвитку оборонно-промислового комплексу, військової підготовки тощо. Зазначена Рамкова військова угода між урядами України та Турецької республіки ратифікована Верховною Радою України.

У результаті українсько-турецького військового співробітництва на сьогодні вирішено актуальні питання забезпечення України необхідним озброєнням, технологіями, в тому числі сучасними безпілотними апаратами, без яких неможливо успішно проводити воєнні операції, зокрема на морі. Зовнішньополітичне бачення Туреччини відносин у Чорному морі й ширше – в Азовсько-Чорноморському регіоні, яке ґрунтується загалом на безпечній стабільності самої Туреччини та сусідніх держав, не перешкоджає підтриманню військово-морського співробітництва між Туреччиною та Україною на тому рівні, який дає Україні змогу достатньо ефективно вирішувати завдання забезпечення морської безпеки [25], розбудови власних Військово-Морських Сил, спроможних захистити суверенітет, територіальну цілісність від воєнних загроз, що виходять від Російської Федерації та мають нині виняткову актуальність для України.

Як показує аналіз сучасного безпекового стану, для воєнної безпеки України важливим залишається забезпечення протиракетної, протиповітряної оборони в межах державного кордону в Чорному морі, оскільки домінування Російської Федерації в засобах ураження

з повітря після тимчасової окупації Криму стало ще очевиднішим. Навіть розміщення сучасних систем протиповітряної оборони НАТО на Сході Європи, зокрема в Румунії [26], не дає Україні необхідних гарантій для вирішення оборонних завдань і захисту від можливих атак агресора з повітря. За цих обставин питання протиракетної та протиповітряної оборони в Чорному морі потребує вжиття заходів міжнародного військового співробітництва, в чому Україна може сподіватися на участь як Організації Північноатлантичного договору, так і Сполучених Штатів Америки. Необхідно погодитися з доречними та цілком обґрунтованими заявами про безпекову гарантію для України, а в регіональному контексті – для всіх держав Азовсько-Чорноморського регіону, якою є постійна присутність у Чорному морі військових кораблів НАТО, що має розцінюватися як колективна відповідь ЄС та Організації Північноатлантичного договору на агресію Російської Федерації [27].

Організаційно-правовий алгоритм дій із забезпечення воєнно-морської безпеки, який полягає в необхідності розбудови відповідних військово-морських баз, розміщення систем протиракетної та протиповітряної оборони дає змогу розв'язати проблеми протиракетної та протиповітряної оборони в Чорному морі та містить спільні підходи.

Одним з таких підходів є використання Україною можливостей міжнародного військового співробітництва в розбудові військово-морських баз у басейнах Чорного та Азовського морів.

Проте відповідно до положень, визначених у частині сьомій статті 17 Конституції України, не допускається розташування на території України іноземних військових баз [28].

Військові бази в загальному розумінні є військовими об'єктами, які керуються військовим командуванням, або ж це об'єкти, призначені для військових підрозділів, з розташуванням на постійній основі військової техніки, військового персоналу, що дає можливість проводити військові навчання, ведення військових операцій. Військові бази завжди забезпечують розміщення одного чи декількох підрозділів, однієї чи декількох військових частин, вони також можуть використовуватися як командні центри, полігони. У більшості випадків військові бази розраховують на допомогу ззовні, проте складні військові бази, як певні самостійні комплекси, можуть забезпечити автономне існування впродовж тривалого періоду; бази військової авіації прийнято називати військовими авіабазами, або просто «повітряними базами», а бази для військових кораблів називаються військово-морськими [29].

Для вирішення завдань воєнної безпеки, в тому числі воєнно-морської безпеки, розміщення іноземних військових баз, насамперед країн – членів НАТО, в Україні в межах Азовсько-Чорноморського регіону видається найбільш ефективним, однак цьому перешкоджають визначені Конституцією України обмеження. Зрозуміло, що такі законодавчі обмеження були передбачені в Конституції України, виходячи з намірів позаблоковості України,

прагнення набуття статусу нейтральної держави, які існували на час прийняття Основного Закону України та були скасовані подальшими змінами до Конституції про вибір європейського та євроатлантичного напрямів розвитку.

Однак вимоги Конституції України стосовно заборони розміщення на території держави іноземних воєнних баз жодним чином не стосуються тимчасового перебування іноземних військових підрозділів з наданням військової допомоги відповідно до двосторонніх чи багатосторонніх угод, тим більше таких обмежень не існує для військово-технічної допомоги, для підготовки та навчання військового персоналу із числа військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Це робить можливим розв'язання, зокрема, надважливої та першочергової проблеми оборони повітряного простору України в Азовсько-Чорноморському регіоні, в Чорному морі, що можуть забезпечити на основі норм і принципів міжнародного права відповідні двосторонні чи багатосторонні домовленості як результат міжнародного військового, в тому числі військово-морського співробітництва.

Зазначимо водночас, що тимчасове перебування на території України іноземних військових підрозділів, які не утворюють військових баз, та відповідні процедури прийняття таких рішень передбачені положеннями Закону України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України». Цим законодавчим актом визначений виключний перелік випадків тимчасового перебування іноземних військових підрозділів на території України, якими, зокрема, є:

- участь у спільних з підрозділами Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань військових навчань та заходах щодо вдосконалення бойової підготовки військ, обміну досвідом у рамках домовленостей (договорів) про міжнародне військово-співробітництво;

- надання Україні, на її прохання, військової допомоги у відсічі (відверненні, припиненні) збройній агресії з боку третьої країни (третіх країн);

- обслуговування тимчасово розміщених на території України відповідно до міжнародних договорів України військових частин;

- надання Україні, на її прохання, допомоги у вигляді проведення на її території міжнародної операції з підтримання миру і безпеки на підставі відповідного рішення ООН чи ЄС [30].

Міжнародне військово-морське співробітництво України з державами – членами НАТО засновується на положеннях Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, відповідно до якої Україна і НАТО базують свої відносини на принципах та зобов'язаннях, згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Хельсінкський Заключний акт і наступні документи ОБСЄ, підтверджують свої зобов'язання:

- визнати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, та що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;

- утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Гельсінкського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці;

- визнати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, в міру їхньої еволюції;

- поважати суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність усіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин;

- визнати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку;

- визнати права людини і права осіб, що належать до національних меншин;

- запобігати конфліктам і врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ [31].

Зазначені положення Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору свідчать про виключно оборонний характер відносин України з державами – членами НАТО, що є очевидним [32], а непорушність принципів і норм міжнародного права, які перебувають в основі таких відносин, мають гарантувати національну безпеку України та безпеку держав Азовсько-Чорноморського регіону, що на сьогодні не визнає ні своєю політикою, ні своїми діями в регіоні Російська Федерація. Справедливою натомість є висловлена думка про те, що «вся ідея незалежної України для багатьох у Москві є нестерпною провокацією. Якщо демократичний світ хоче уникнути катастрофічних наслідків великої війни в Україні, західні лідери повинні продемонструвати свою рішучість протистояти тиску Росії, одночасно зміцнюючи Україну» [33]. Саме такою є кінцева мета військово-морського співробітництва України в Чорному морі.

Висновки

1. Військово-морське співробітництво України, всіх прибережних держав у Чорному морі як пошук і вирішення завдань із забезпечення стабільності, миру та безпеки, попри зусилля більшості держав регіону і насамперед усупереч міжнародно-правовим ініціативам Турецької республіки, не досягло визначеної мети внаслідок агресивної політики Російської Федерації, що виявилось в порушенні суверенітету й територіальної цілісності Грузії та України. Руйнівними для такого регіонального співробітництва стали протиправні дії Росії щодо тимчасової окупації Криму, здійснення посиленого військового контролю за Керченською протокою і в Азовському морі.

2. За обставин, що нині склалась у регіоні, підтримання балансу та протидія агресії Російської Федерації в Чор-

ному морі можуть бути ефективними лише внаслідок активних дій з розбудови Україною власних Військово-Морських Сил, спроможних протистояти агресору.

3. Водночас у вирішенні завдань відновлення балансу в Чорному морі для забезпечення морської безпеки безальтернативним є розвиток військово-морського співробітництва України з Турецькою республікою, а також із Організацією Північноатлантичного договору та безпосередньо з передовими державами цього військово-політичного союзу – Великою Британією та Сполученими Штатами Америки – на підставі укладених двосторонніх угод, які не спрямовуються проти інших держав регіону, але передбачають оборонні заходи для забезпечення як регіональної, так і національної безпеки на морі, для підтримання й розвитку мирних, взаємовигідних відносин у регіоні.

Перелік літератури

1. Зіняк Л. В. Міжнародно-правові засади військового співробітництва : монографія / Л. В. Зіняк. – Харків : Оберіг, 2017. – 238 с.

2. О военно-техническом сотрудничестве Российской Федерации с иностранными государствами [Електронний ресурс] : федеральний закон № 114-ФЗ от 19 июля 1998 г. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12666>.

3. Про міжнародне військове співробітництво [Електронний ресурс] : Закон Естонської Республіки RT I 2003, 23, 138 від 12 лютого 2003 р. – Режим доступу : <https://www.riigiteataja.ee/akt/101062013014>.

4. Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України [Електронний ресурс] : наказ Міністра оборони України № 218 від 23 липня 2021 р. – Режим доступу : https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/218_nm.pdf.

5. Childs N. Drivers and limits of international naval cooperation [Електронний ресурс] / N. Childs // IISS. – Режим доступу : <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2019/12/drivers-limits-international-naval-cooperation>.

6. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва [Електронний ресурс] : ратифікована із заявою Законом України № 948-IV від 5 червня 2003 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

7. Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text.

8. О присоединении Российской Федерации к операции «Черноморская гармония» [Електронний ресурс] : сообщение для СМИ // МИД РФ. – Режим доступу : https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/384356.

9. Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_089#Text.

10. Панчишин В. «Коли в Чорному морі перебувають кораблі країн НАТО, які оснащені ударною ракетною зброєю, то наступ РФ на Україну з моря є малоймовірним» [Електронний ресурс] / В. Панчишин, С. Місюра // АрміяINFORM. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2021/07/koly-v-chornomu-mori-perebuvayut-korabli-riznyh-krayin-nato-yaki-osnasheni-udarnoyu-raketnoyu-zbroeyu>.

11. Степанюк О. Підрозділи ССО ЗСУ вперше пройшли сертифікацію НАТО й були визнані боєготовими / О. Степанюк // АрміяINFORM. – Режим доступу : [https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-16-3-36-40](https://armyinform.com.ua/2019/07/pidrozdily-ssu-zsu-vpershe-projshly-sertyfikacziyu-nato-j-buly-vyznani-boyegotovymu/).

12. Неїжпапа О. Л. Проблемні питання та перспективи розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України [Електронний ресурс] / О. Л. Неїжпапа, А. А. Тарасов, С. В. Яким'як // Наука і оборона. – 2021. – № 3 – С. 36–40. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-16-3-36-40>.

13. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 [Електронний ресурс] // Військово-Морські Сили Збройних Сил України. – Режим доступу : <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>.

14. Хартія стратегічного партнерства Україна – США [Електронний ресурс] // МЗС України. – Режим доступу : <https://mfa.gov.ua/news/hartiya-strategichnogo-partnerstva-ukrayina-ssha/>.

15. У Вашингтоні підписано Рамкову угоду щодо стратегічних основ оборонного партнерства між міністерствами оборони України та США [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/news/2021/08/31/u-vashingtoni-pidpisano-ramkovu-ugodu-shhodostategichnih-osnov-oboronnogo-partnerstva-mizh-ministerstvami-oboroni-ukraini-ta-ssha>.

16. Міністри оборони України та США провели зустріч у Пентагоні [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/news/2021/11/19/ministri-oboroni-ukraini-ta-ssha-proveli-zustrich-upentagoni/>.

17. Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії [Електронний ресурс] : ратифікована Законом України № 1100-IX від 16 грудня 2020 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20#Text.

18. Відзначаємо нову главу у відносинах між Україною та Великою Британією [Електронний ресурс] // Офіс Президента України. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/news/vidznachayemo-novu-glavu-u-vidnosinah-mizh-ukrayinoyu-ta-vel-64405>.

19. Кіндсфатер О. Британія та Україна домовилися про спільне будівництво військових кораблів і баз для вітчизняних ВМС [Електронний ресурс] / О. Кіндсфатер // АрміяINFORM. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2021/06/brytaniya-ta-ukrayina-domovylysy-pro-spilne-budivnytvo-vijskovyh-korabliv-i-baz-dlya-vitchyznyanyh-vms/>.

20. Богуцький П. Право мирного проходу у Чорному морі: юридична кваліфікація дій Російської Федерації щодо есмінця Сполученого Королівства HMS Defender та її наслідки / П. Бо-

гуцький, Т. Короткий, З. Тропін // Український часопис міжнародного права. – 2021. – № 3. – С. 49–61.

21. Брайлян Є. Британці допомагають нам закласти основу нового українського флоту – військовий експерт Михайло Самусь [Електронний ресурс] / Є. Брайлян // АрміяINFORM. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2021/11/brytanczi-dopomagayut-nam-zaklasty-osnovu-novogo-ukrayinskogo-flotu-?-vijskovyj-ekspert-myhajlo-samus/>.

22. Turkey and transatlantic relations // editors Sasha Toperich, Aylin Anver Noi ; Center for Transatlantic Relations. – Washington : Center for Transatlantic Relations, 2018. – xiii, 385 p.

23. Туреччина виступає за деескалацію між Україною та РФ, але проти санкцій щодо Москви [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/1/7131016/>.

24. Україна та Туреччина підписали низку документів та нову військову угоду [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3118794-ukraina-ta-tureccina-pidpisali-nizku-dokumentiv-ta-novu-vijskovu-ugodu.html>.

25. Шудря А. Туреччина і Україна: більше дружби через море? [Електронний ресурс] / А. Шудря // BBC News. Україна. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151203_tukey_ukraine_black_sea_as.

26. Shelest H. The Black Sea Region as a Security Challenge for Ukraine / H. Shelest // Turkish Policy Quarterly. – 2011. – № 3 (10). – P. 113–120.

27. Дії Росії направлені на дестабілізацію ситуації в Україні та мають на меті підірвати євроатлантичну інтеграцію нашої держави, – Денис Шмигаль [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/news/diyi-rosiyi-napravleni-na-destabilizaciyu-situaciyi-v-ukrayini-ta-mayut-na-meti-pidirvati-yevroatlantichnu-integraciyu-nashoyi-derzhavi-denis-shmigal>.

28. Конституція України [Електронний ресурс] : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254к/96-вр>.

29. Military Base [Електронний ресурс] // Wikipedia. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Military_base.

30. Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України [Електронний ресурс] : Закон України № 1479-III від 22 лютого 2000 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14#Text>.

31. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text.

32. США відреагували на заяву Путіна про загрозу для РФ через рух України в НАТО [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/1/7131038/>.

33. Reznikov O. Europe's future will be decided in Ukraine [Електронний ресурс] / O. Reznikov // Atlantic Council. – Режим доступу : <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/europes-future-will-be-decided-in-ukraine/>.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-26-33

УДК 351.86:355.1

В. С. Артамощенко,

кандидат військових наук, доцент,
докторант науково-методичного центру організації
наукової та науково-технічної діяльності,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, полковник

Розвиток системи військової освіти. Розроблення програмного документа Кабінету Міністрів України

У статті наведено обґрунтування найменування, структури та змісту програмного документа Кабінету Міністрів України щодо розвитку системи військової освіти та підготовки військових кадрів сил оборони на основі принципів і стандартів НАТО. Визначено, що розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджуватиметься Концепція розвитку системи військової освіти України.

Підкреслено, що підґрунтям концепції є метод оцінювання спільних спроможностей за складовими DOTMLPFI, критерії SMART і SWOT-аналіз. Формулювання причин виникнення проблеми, обґрунтування шляхів її розв'язання та оцінювання очікуваних результатів реалізації концепції структуровано за складовими DOTMLPFI.

Концепція призначена для формування єдиних поглядів державних органів сектору безпеки та оборони на процеси розвитку системи військової освіти на основі спроможностей та програмно-проектного управління розвитком системи.

Ключові слова: військова освіта, система військової освіти, концепція.

© В. С. Артамощенко, 2021

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стратегічний оборонний бюлетень України сформулював місію та бачення сил оборони зразка 2030 року, згідно з якою сили оборони об'єднані єдиним керівництвом і складаються з професійно підготовленого та вмотивованого особового складу [1]. Для реалізації цієї місії першою та другою стратегічними цілями розвитку сил оборони визначені:

- ефективний оборонний менеджмент і система об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України;
- професійний та вмотивований особовий склад сил оборони, підготовлений військовий резерв, які підтримуються за рахунок ефективних прозорих систем кадрового менеджменту, військової освіти і науки, охорони здоров'я і соціального захисту.

Розвиток систем військової освіти та підготовки особового складу на основі принципів і стандартів НАТО, підготовка за євроатлантичними стандартами офіцерського, сержантського та старшинського складу є одними з ключових завдань на шляху досягнення стратегічних цілей [1]. Отже, керівництвом держави висунуто нове завдання розвитку системи військової освіти (СВО) щодо підготовки військових кадрів за принципами і стандартами НАТО.

Законом України «Про національну безпеку» Міністерству оборони України визначені завдання щодо організації в силах оборони заходів оборонного планування [2]. Тобто підготовка військових кадрів з питань оборонного планування також є завданням СВО.

Річною національною програмою під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік визначені завдання забезпечення централізованої підготовки особового складу сил оборони оперативного рівня (до 2025 року) [3]. Отже, спільна підготовка військових кадрів сил оборони покладається на СВО, а її реалізація пов'язана з досягненням об'єднаного керівництва сил оборони зразка 2030 року.

Сьогодні військова освіта функціонує в умовах агресії з боку Російської Федерації та реалізації євроатлантичного вектора розвитку системи воєнної безпеки. Тому, з одного боку, мають задовольнятися поточні потреби в підготовці військових кадрів для всіх складових сектору безпеки та оборони для виконання завдань оборони держави (у тому числі ведення Операції об'єднаних сил), з другого – відбувається переорієнтація на нові норми, принципи і стандарти, прийняті в державах – членах НАТО.

Відомо, що система освіти являє собою сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними [4].

СВО є складником системи освіти держави та має власні особливості, зумовлені різними функціями та

завданнями державних органів сектору безпеки та оборони. Певні елементи діяльності СВО в процесах підготовки військових кадрів повинні бути спільними, але мають місце і відмінності.

Таким чином, сучасність створює нові умови, держава висуває нові вимоги й завдання, їх виконання потребує системних змін СВО для підготовки військових кадрів сектору безпеки та оборони.

Міністерство оборони України впроваджує програмно-проектне управління діяльністю у сфері оборони та реалізує проект розвитку системи військової освіти на основі оцінювання спільних спроможностей [5–7].

У межах проекту розвитку СВО опрацьовані зміни до законодавства, впроваджуються зміни до нормативно-правових актів, розробляються нові стандарти, проводиться апробація нових освітніх програм підготовки, поступово змінюється система управління, вдосконалюється інфраструктура та матеріально-технічне забезпечення тощо.

Так, проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти і науки» [8] опрацьовані зміни до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Передбачене встановлення нових рівнів військової освіти офіцерського складу (тактичний, оперативний, стратегічний) та розширення повноваження державних органів, до сфери управління яких належать заклади освіти, що здійснюють підготовку військових кадрів в інтересах сектору безпеки та оборони. Введене поняття «професійна військова освіта» – спеціалізована освіта, яка здобувається в неформальній освіті за освітніми програмами з метою здобуття відповідних рівнів військової освіти (тактичного, оперативного та стратегічного), вдосконалення професійного рівня військового фахівця, набуття фахових компетентностей, що забезпечують виконання службових (бойових) функцій.

Таким чином, імплементація змін до законодавства з військової освіти, запровадження підготовки військових кадрів за принципами і стандартами НАТО потребуватимуть формування єдиних поглядів усіх складових сектору безпеки та оборони щодо програми розвитку СВО з метою виконання завдань, визначених державою. Отже, потрібне розроблення та ухвалення відповідного акта Кабінету Міністрів України на заміну застарілої «Концепції військової освіти в Україні» в редакції Постанови Кабінету Міністрів України № 1410 «Про створення єдиної системи військової освіти» від 15 грудня 1997 р. [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна роль у становленні військової освіти належить М. І. Нещадимі [10]. Науковець розробив методологію створення військової освіти на етапі розбудови національної системи освіти, окреслив принципи, завдання і структуру підготовки військових кадрів у єдиній системі освіти, розробив концепцію військової освіти, обґрунтував основи проектування та дослідження СВО, нормативно-

правові, управлінські, організаційні та науково-методичні засади її функціонування. Водночас це дослідження ґрунтуються на засадах діяльності воєнної організації держави 2000–2003 рр. та не передбачають упровадження принципів і стандартів НАТО.

Питання розвитку військової освіти є об'єктом численних наукових досліджень [11–15], наукові досягнення авторів заслуговують на повагу, їхні результати можуть бути використані в подальших дослідженнях. Набуває актуальності питання управління змінами СВО та впровадження програмно-проектного управління розвитком СВО [5, 7, 16]. Водночас питання формування єдиних поглядів державних органів сектору безпеки та оборони щодо розвитку СВО на засадах програмно-проектного управління та узагальнення їх у відповідному акті Кабінету Міністрів України не розглядаються.

Метою статті є обґрунтування найменування, структури та змісту програмного документа Кабінету Міністрів України щодо розвитку системи військової освіти та підготовки військових кадрів сил оборони на основі принципів і стандартів НАТО. Стаття є продовженням досліджень, викладених у наукових працях [17, 18].

Виклад основного матеріалу. Розгляньмо, який саме акт Кабінету Міністрів України має реалізувати процеси розвитку СВО в секторі безпеки та оборони.

Регламент Кабінету Міністрів України [19] визначає, що актами Кабінету Міністрів є постанови та розпорядження. Постанови видаються з питань затвердження положення, статуту, порядку, регламенту, правил, методики та в інших випадках, коли суспільні відносини потребують нормативно-правового врегулювання. Розпорядження видаються з питань схвалення програмного документа Кабінету Міністрів, документа з питань планування діяльності Кабінету Міністрів, директив, урядової заяви, листа, звернення, декларації, меморандуму та інших питань.

Вочевидь розвиток СВО регламентуватиметься програмним документом Кабінету Міністрів.

До програмних документів Кабінету Міністрів віднесені: Програма діяльності Кабінету Міністрів; стратегії розвитку відповідних сфер (стратегії); державні цільові програми; інші документи програмного характеру, вимоги щодо розроблення та виконання яких визначені законами України чи указами Президента України [19].

Програма діяльності Кабінету Міністрів визначає стратегію його діяльності в цілому та на весь період здійснення його повноважень.

Стратегія визначає курс формування та реалізації політики у відповідних сферах на середньостроковий або довгостроковий період.

Згідно із Законом України «Про освіту» (ст. 64) до повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки належить забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері освіти і науки, розроблення стратегії розвитку освіти України та інших стратегічних документів у сфері освіти і науки [4].

За Законом України «Про національну безпеку України» (ст. 15) головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва є Міністерство оборони України [2].

Військова освіта є спеціалізованою освітою військового спрямування, а СВО є складовою системи освіти держави. Розвиток системи військової освіти і підготовки особового складу для сил оборони визначений як одне із завдань Стратегії воєнної безпеки України [20]. Отже, формування стратегії розвитку СВО, яка вже є елементом інших стратегій, а саме Стратегії розвитку освіти України та Стратегії воєнної безпеки України, є недоречним.

Державна цільова програма спрямована на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюється з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджена за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [21]. Програми розвитку складових сектору безпеки та оборони є документами середньострокового планування [2].

Таким чином, розвиток СВО є складовою стратегій і державних програм, отже, його має регулювати «інший документ програмного характеру», розроблення якого визначене указами Президента України [1, 20] у частині виконання завдання розвитку СВО.

Що ж саме має відобразити цей документ?

Необхідно встановити сутність розвитку СВО, що саме в існуючій системі потребує змін, чому та які саме елементи потребують розвитку. Слід визначити шляхи і способи розвитку, окреслити основні результати. Цей документ стане елементом реалізації військової кадрової політики та визначатиме головну ідею підготовки військових кадрів у силах оборони.

Звернімося до поняття «концепція» (від лат. *conceptio* – осягати, сприймати): система поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення; основна ідея будь-якої теорії, головний задум; ідея чи план [22]. Отже, зміст цього поняття повністю відповідає змісту потрібного нам документа.

Таким чином, програмним документом Кабінету Міністрів України, яка затверджуватиметься його розпорядженням, має бути Концепція розвитку системи військової освіти України (далі – Концепція).

Концепція є програмним документом, її реалізація пов'язана з програмно-проектним управлінням, отже, її структуру доцільно визначити відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 106 «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» від 31 січня 2007 р. [23].

Підґрунтям створення Концепції є метод оцінювання спільних спроможностей за складовими DOTMLPFI (*doctrine* – законодавство, *organization* – організація, *training* – підготовка, *materiel* – забезпечення, *leadership* –

керівництво, *personnel* – персонал, *facilities* – інфраструктура, *interoperability* – сумісність).

Формулювання причин виникнення проблеми, обґрунтування шляхів її розв'язання та оцінювання очікуваних результатів реалізації Концепції структуровані за складовими спроможностей DOTMLPFI.

Мета Концепції сформульована із застосування критеріїв SMART (*specificity* – конкретність, *measurability* – вимірюваність, *achievability* – досяжність, *relevance* – доцільність, *time-bound* – обмеженість у часі).

Порівняльний аналіз можливих варіантів із чітким окресленням переваг та недоліків кожного з них здійснено методом SWOT-аналізу. Усі чинники та явища розділені на чотири категорії: сильні (*strengths*), слабкі (*weaknesses*), нові можливості (*opportunities*), загрози (*threats*).

Розгляньмо структуру та зміст Концепції.

1. Проблема, яка потребує розв'язання.

Система військової освіти на стандарти НАТО не орієнтована, ключовим показником для просування по службі залишається академічна освіта, здобувачі отримують однаковий ступінь вищої освіти під час здобуття «вищої оперативно-стратегічної» та «вищої оперативнотактичної» військової освіти, підготовка на первинні офіцерські посади інтегрована в освітні програми, у тому числі за цивільними спеціальностями, підготовка сержантського (старшинського) складу в систему військової освіти інтегрована частково.

У силах оборони вивчення процесів оборонного планування розосереджене по відомчих закладах освіти, процедури планування і прийняття військових рішень на різних рівнях воєнних дій за стандартами НАТО в освітній процес не впроваджені, спільна підготовка військових кадрів сил оборони до виконання заходів оборонного планування, підготовки і застосування військ (сил) у складі об'єднаних сил не здійснюється.

Стан СВО не відповідає сучасним умовам та завданням, визначеним керівництвом держави.

Концепція спрямована на розв'язання проблеми невідповідності сучасного стану системи військової освіти й вимог щодо професіоналізації підготовки кадрів для сил оборони за програмами підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО.

2. Аналіз причин виникнення проблеми, обґрунтування необхідності її розв'язання програмним методом.

Причинами виникнення проблеми є сукупність нових умов, вимог та потреб, серед яких:

- необхідність приведення нормативно-правової бази у відповідність до нових вимог до СВО, нового змісту військової освіти, що полягає у внесенні змін до нормативно-правових актів, які внаслідок системних змін військової освіти;
- потреба приведення структури вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ), військових навчальних

підрозділів закладів вищої освіти (ВНП ЗВО), закладів фахової передвищої військової освіти (ЗФПВО) у відповідність до вимог та змісту військової освіти;

- нові вимоги до розроблення стандартів освіти, професійних стандартів, освітніх програм на національних та міжнародних засадах забезпечення якості освіти, в тому числі на стандартах НАТО;

- необхідність спільної підготовки кадрів для сил оборони до виконання заходів оборонного планування, підготовки і застосування військ (сил) у складі об'єднаних сил;

- поступове зростання видатків на підготовку кадрів через інтенсифікацію освітнього процесу, акредитацію освітніх програм, нових вимог до інформаційного забезпечення освіти;

- вимога щодо вдосконалення структури управління, підпорядкованості та розмежування відповідальності між органами військового управління, які є замовниками на підготовку військових фахівців та ВВНЗ (ВНП ЗВО, ЗФПВО), вимога щодо відповідальності стейкхолдерів за зміст і результати підготовки кадрів;

- нові вимоги до рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, у тому числі щодо знання англійської мови і здатності опанувати стандарти НАТО мовою оригіналу;

- потреба в приведенні інфраструктури та матеріально-технічної бази ВВНЗ, ВНП ЗВО, ЗФПВО у відповідність до нових вимог і змісту підготовки кадрів;

- необхідність досягнення сумісності військової освіти на засадах забезпечення якості освіти за стандартами НАТО;

- потреба забезпечення зворотного зв'язку «заклад освіти – випускник, замовник» як складника оцінювання якості військової освіти.

Система військової освіти є складною системою, її розвиток потребує розвитку спільних спроможностей усіх складових сил оборони, що передбачає системні зміни та управління змінами програмним методом.

3. Мета Концепції. Строк виконання.

Мета Концепції – забезпечити розвиток спільних спроможностей СВО для набуття здобувачами військової освіти освітніх і професійних компетентностей, здобутих на підґрунті досвіду воєнних дій, підходів, принципів і стандартів НАТО, на засадах якості забезпечення освіти за національними стандартами та стандартами НАТО в інтересах підготовки військових кадрів сектору безпеки та оборони для виконання завдань забезпечення національної безпеки у воєнній сфері.

Реалізація Концепції передбачена на період до 2025 р.

4. Визначення оптимального варіанта розв'язання проблеми.

Оптимальним варіантом розв'язання проблеми є забезпечення сталого розвитку СВО методом оцінювання та нарощування спільних спроможностей за складовими DOTMLPFI, послідовна багаторівнева військова підготовка військових кадрів за принципом «освіта впродовж

військової кар'єри» в межах формальної та неформальної освіти, поєднання роздільної підготовки військових кадрів сектору безпеки та оборони на тактичному рівні зі спільною підготовкою кадрів для органів військового управління оперативного і стратегічного рівнів, підготовка за стандартами вироблення і прийняття військових рішень та якості освіти НАТО.

5. Шляхи і способи розв'язання проблеми.

Шляхи розв'язання проблеми:

- приведення нормативно-правової бази, яка вносить системні зміни військової освіти, у відповідність до нових вимог до СВО та нового змісту військової освіти;

- приведення структури ВВНЗ, ВВП ЗВО, ЗФПВО у відповідність до нових вимог та змісту військової освіти;

- запровадження нової системи курсів військової освіти, нових стандартів освіти, професійних стандартів та освітніх програм відповідно до вимог і змісту військової освіти;

- перерозподіл пріоритетів видатків на підготовку військових кадрів, орієнтовану на методики підготовки, принципи і стандарти НАТО та інтенсифікацію освітнього процесу;

- удосконалення структури управління, підпорядкованості та розмежування відповідальності між органами військового управління та ВВНЗ (ВНП ЗВО, ЗФПВО), підвищення відповідальності стейкхолдерів за зміст і результати підготовки кадрів;

- досягнення рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, потрібного для опанування та впровадження стандартів НАТО, в тому числі шляхом опрацювання документів англійською мовою;

- досягнення спроможності інфраструктури та матеріально-технічної бази ВВНЗ (ВНП ЗВО, ЗФПВО) забезпечити потрібний рівень підготовки кадрів, набуття ними нових освітніх і професійних компетентностей;

- досягнення сумісності військової освіти на засадах забезпечення якості стандарту НАТО «Освіта й індивідуальна підготовка» [24];

- упровадження освітньо-інформаційного середовища ВВНЗ (ВНП ЗВО, ЗФПВО) для інформаційного забезпечення освітнього процесу та забезпечення зворотного зв'язку «заклад освіти – випускник, замовник».

Способи розв'язання проблеми.

Основними способами розв'язання проблеми є:

а) спосіб послідовної багаторівневої військової підготовки за принципом «освіта впродовж військової кар'єри» за складовими:

- допризовна підготовка;
- підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями;

- підготовка осіб рядового, сержантського і старшинського складу;

- підготовка осіб офіцерського складу.

б) спосіб поєднання роздільної підготовки військових кадрів сектору безпеки та оборони на тактичному рівні

зі спільною підготовкою для органів військового управління оперативного і стратегічного рівнів, підготовка за стандартами вироблення і прийняття військових рішень та якості освіти НАТО.

Допризовна підготовка.

Допризовна підготовка передбачає здобуття особами первинних загальновійськових і спеціальних компетентностей.

Допризовна підготовка проводиться в закладах освіти, які забезпечують здобуття профільної середньої освіти, та закладах професійної (професійно-технічної) освіти за програмою навчального предмету «Захист України».

Проведення поглибленої допризовної та посиленої фізичної підготовки і виховання в молоді готовності до військової служби здійснюється у військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеях, ліцеях із посиленою військово-фізичною підготовкою. Поглиблена допризовна та посилена військово-фізична підготовка ліцеїстами спеціалізованої освіти військового профілю здійснюється одночасно зі здобуттям базової та/або повної загальної середньої освіти.

Підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями.

Підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями здійснюється в закладах професійної (професійно-технічної) освіти та в інших закладах освіти.

Підготовка осіб рядового, сержантського і старшинського складу.

Підготовка осіб рядового складу.

Підготовка громадян України для проходження військової служби на військових посадах рядового складу здійснюється в навчальних центрах і на спеціальних курсах підготовки у військових частинах Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки та оборони за рівнями:

- базова загальновійськова підготовка;
- фахова підготовка за військово-обліковою спеціальністю (ВОС).

Базова загальновійськова підготовка рядового складу призначена для набуття особами, прийнятими на військову службу, загальновійськових компетентностей, необхідних для виконання обов'язків військової служби, і проводиться в навчальних центрах за єдиною програмою.

Фахова підготовка за ВОС призначена для набуття особами, прийнятими на військову службу за контрактом, спеціальних компетентностей, необхідних для виконання обов'язків військової служби на посадах рядового складу за визначеною ВОС та проводиться в навчальних центрах або на спеціальних курсах у військових частинах (за спеціальностями, за якими підготовка в навчальних центрах не здійснюється).

Підвищення рівня професійних компетентностей за раніше здобутою ВОС здійснюється в навчальних центрах на курсах підвищення кваліфікації.

Підготовка осіб сержантського і старшинського складу.

Підготовка громадян України для проходження військової служби на військових посадах сержантського і старшинського складу здійснюється в навчальних центрах, центрах підготовки сержантського складу, ЗФПВО (ВВНЗ, ВНП ЗВО) Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки та оборони за рівнями:

- базовий рівень підготовки;
- середній рівень підготовки;
- підвищений рівень підготовки;
- вищий рівень підготовки.

Підготовка за базовим рівнем здійснюється в центрах підготовки сержантського складу та в навчальних центрах на базі повної загальної середньої освіти або освітньо-кваліфікаційного рівня кваліфікований робітник для заміщення посад молодшого сержантського і старшинського складу.

Підготовка за середнім рівнем здійснюється в центрах підготовки сержантського складу на базі повної загальної середньої освіти та отриманого базового рівня підготовки для заміщення посад старшого сержантського і старшинського складу до рівня головного сержанта роти (батареї) включно та їм рівних.

Підготовка за підвищеним рівнем здійснюється у ЗФПВО (ВВНЗ, ВНП ЗВО) на базі повної загальної середньої освіти та отриманого середнього рівня підготовки для заміщення посад старшого сержантського і старшинського складу рівня головного сержанта батальйону (дивізіону) та їм рівних.

Підготовка за вищим рівнем здійснюється у ЗФПВО (ВВНЗ, ВНП ЗВО) на базі отриманого підвищеного рівня підготовки першого рівня вищої освіти з одночасним здобуттям ступеня вищої освіти молодший бакалавр або бакалавр для заміщення посад вищого сержантського і старшинського складу.

Підготовка осіб для проходження військової служби за контрактом на посадах сержантського і старшинського складу, що передбачають освітньо-професійний ступінь освіти фаховий молодший бакалавр, здійснюється в закладах фахової передвищої освіти. Здобуття освітньо-професійного ступеня освіти фаховий молодший бакалавр прирівнюється до середнього рівня підготовки сержантського і старшинського складу та дозволяє військовослужбовцям обіймати начальницькі посади за відповідною ВОС або ВОС, спорідненого з раніше набутими спеціальностями.

Підготовка осіб офіцерського складу.

Підготовка громадян України для проходження військової служби на військових посадах офіцерського складу здійснюється у ВВНЗ і ВНП ЗВО Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки та оборони поєднанням формальної та неформальної освіти відповідно до стандартів вищої освіти, професійних стандартів, переліку галузей знань і спеціальностей за відповідними ступенями вищої освіти і рівнями військової освіти:

- тактичний рівень військової освіти;
- оперативний рівень військової освіти;
- стратегічний рівень військової освіти.

Підготовка осіб офіцерського складу тактичного рівня військової освіти здійснюється з одночасним здобуттям ступеня вищої освіти бакалавр або на базі вже здобутої вищої освіти ступеню не нижче бакалавр на курсах професійної військової освіти:

а) для призначення на первинні військові посади осіб офіцерського складу:

- для набуття загальнопрофесійних компетентностей – на базовому курсі тактичного рівня (L-1A);
- для набуття фахових компетентностей за спеціальністю та спеціалізацією – на фаховому курсі тактичного рівня (L-1B);

б) для просування по службі на посади у військовому званні не нижче «капітан» – на командному курсі тактичного рівня (L-1C);

в) для просування по службі на посади у військовому званні не нижче «майор» – на штабному курсі тактичного рівня (L-2).

Підготовка осіб офіцерського складу оперативного рівня військової освіти для просування по службі на посади у військовому званні не нижче «підполковник» здійснюється одночасно зі здобуттям ступеня вищої освіти «магістр» у галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» або на базі вже здобутої вищої освіти ступеня не нижче «магістр» на операційному курсі професійної військової освіти офіцерів об'єднаних штабів (L-3).

Підготовка осіб офіцерського складу стратегічного рівня військової освіти для просування по службі на посади у військовому званні не нижче «полковник» здійснюється одночасно зі здобуттям ступеня вищої освіти «магістр» у галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» або на базі вже здобутої вищої освіти ступеня не нижче «магістр» на стратегічному курсі професійної військової освіти керівного складу (L-4).

Для просування по службі на посади керівників самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, органів військового управління, державних органів сектору безпеки та оборони, центральних органів виконавчої влади та інших органів державної влади, до сфери відповідальності яких належать питання оборони держави, проводиться *військово-політичний* курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики (L-5).

Курси професійної військової освіти оперативного та стратегічного рівнів організовуються Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України спільно з державними органами сектору безпеки та оборони. Базовим закладом вищої освіти для їх проведення є Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського.

Підготовка осіб офіцерського складу на посади наукових та науково-педагогічних (педагогічних) працівників передбачає також здобуття ступенів вищої освіти магістр (доктор філософії) та наукового ступеня доктор наук відповідно до законодавства.

Підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу проводиться для набуття ними нових військово-спеціальних компетентностей та здійснюється в системі післядипломної освіти шляхом проходження курсів підвищення кваліфікації та стажування в Україні та за її межами.

Підготовка офіцерів запасу.

Військова підготовка за програмою підготовки офіцерів запасу на добровільних засадах проводиться з громадянами України, які мають або здобувають освітній ступінь вищої освіти не нижче освітнього ступеня бакалавр, придатні до військової служби за станом здоров'я та морально-діловими якостями.

Кваліфікацію офіцерського складу слід визначати на підставі Рамки кваліфікацій рівнів військової освіти (табл. 1) [25].

Таблиця 1

Рамка кваліфікацій рівнів військової освіти

Розділи, складові	Класифікатор видів економічної діяльності				
	Розділ	84	Державне управління й оборона		
	Код	84.22	Діяльність у сфері оборони		
Розділи класифікації професій	4.3 Фахівці		4.2 Професіонали	4.1 Вищі керівники, менеджери	
Рівень Національної рамки кваліфікацій	6		7, 8, 9		
Код професії НАТО	100	200	300	400	500
Рівень військової освіти офіцера	Тактичний		Оперативний	Стратегічний	
Курс професійної військової освіти	L-1	L-2	L-3	L-4	L-5
Спеціалізація відповідно до ВОС	Рід військ (сил, вид забезпечення, діяльності) вид збройних сил, (складова сил оборони)		Вид збройних сил (складова сил оборони)	Стратегічне керівництво в секторі безпеки та оборони	

6. Очікувані результати реалізації Концепції.

Реалізація Концепції впроваджує засади військової кадрової політики для виконання завдань професіоналізації підготовки військових кадрів сектору безпеки та оборони за програмами підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО.

Основними результатами будуть такі:

- нормативно-правова база буде приведена у відповідність до нових вимог та змісту військової освіти;

- структура ВВНЗ, ВНП ЗВО, ЗФПВО здатна забезпечити набуття нових освітніх та професійних компетентностей здобувачами військової освіти;
- запроваджено нову систему курсів військової освіти, нові стандарти освіти, професійні стандарти та освітні програми відповідно до вимог і змісту військової освіти;
- запроваджено спільну підготовку сил оборони до виконання заходів оборонного планування на стратегічному рівні, підготовки і застосування військ (сил) у складі об'єднаних сил на оперативному рівні;
- обсяги видатків на підготовку військових кадрів забезпечують освітній процес;
- управління, підпорядкованість і відповідальність органами військового управління та ВВНЗ і ВНП ЗВО забезпечує якість освіти за національними вимогами та стандартами НАТО;
- рівень підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників достатній для засвоєння освітніх програм відповідно до вимог якості освіти;
- інфраструктура та матеріально-технічної база ВВНЗ, ВНП ЗВО спроможна забезпечити потрібний рівень підготовки військових кадрів, набуття ними нових освітніх та професійних компетентностей;
- досягнуто сумісність військової освіти на засадах забезпечення якості, ВВНЗ і ВНП ЗВО здатні бути акредитованими в НАТО, курси військової освіти спроможні пройти сертифікацію за стандартом НАТО «Освіта й індивідуальна підготовка»;
- створено освітньо-інформаційне середовище ВВНЗ і ВНП ЗВО для інформаційного забезпечення освітнього процесу та забезпечення зворотного зв'язку «заклад освіти – випускник, замовник».

7. *Оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для виконання Концепції.*

Фінансування заходів щодо розвитку системи військової освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, міжнародної технічної та фінансової допомоги, інвестицій, інших не заборонених законодавством джерел.

Висновки

Таким чином, у статті обґрунтовано найменування, структуру та зміст програмного документа Кабінету Міністрів України щодо розвитку системи військової освіти і підготовки військових кадрів сил оборони на основі принципів і стандартів НАТО. Концепція розвитку системи військової освіти призначена для формування єдиних поглядів державних органів сектору безпеки та оборони на процеси розвитку системи військової освіти на основі спроможностей і програмно-проектного управління розвитком системи.

Перспективи подальших досліджень

Напрямом подальших досліджень є моделювання системи військової освіти, оцінювання спільних спромож-

ностей за складовими DOTMLPFI та подальшого формування методів проектного управління розвитком системи.

Перелік літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 473/2021 від 17 вересня 2021 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n2>.
2. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
3. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 189/2021 від 11 травня 2021 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text>.
4. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. *Петренко А. Г.* Щодо впровадження оборонного менеджменту та управління змінами в Міністерстві оборони України [Електронний ресурс] / А. Г. Петренко // Наука і оборона. – 2019. – № 2. – С. 3–8. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-03-08>.
6. Про організацію виконання окремих заходів оборонної реформи на середньострокову перспективу [Електронний ресурс] : наказ Міністерства оборони України № 283 від 14 серпня 2020 р. // Міністерство оборони України. – Режим доступу : https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/nm_283.pdf.
7. *Артамощенко В. С.* Управління змінами щодо розвитку системи військової освіти на засадах програмно-проектного менеджменту [Електронний ресурс] / В. С. Артамощенко, О. Ю. Фаворська // Наука і оборона. – 2019. – № 3. – С. 40–44. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-40-44>.
8. Про внесення змін до деяких Законів України щодо військової освіти та науки [Електронний ресурс] : проект Закону України № 5641 від 9 червня 2021 р. // Верховна Рада України. Законотворчість. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72182.
9. Про створення єдиної системи військової освіти [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 1410 від 15 грудня 1997 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-п#Text>.
10. *Нещадим М. І.* Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / М. І. Нещадим ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К. : Київський університет, 2003. – 852 с.
11. *Lowther A.* Professional military education needs more creativity, not more history [Електронний ресурс] : May 28, 2020 / A. Lowther, B. Mitchell // War on the Rocks. Educating the Force. – Режим доступу : <https://warontherocks.com/2020/05/professional-military-education-needs-more-creativity-not-more-history>.

12. Полторац С. Т. Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО [Електронний ресурс] / С. Т. Полторац // Наука і оборона. – 2018. – № 2. – С. 3–10. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10>.
13. Пунда Ю. В. Освіта – головна інвестиція в розвиток людського капіталу сектору безпеки і оборони України [Електронний ресурс] / Ю. В. Пунда // Наука і оборона. – 2018. – № 1. – С. 34–40. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-34-40>.
14. Руснак І. Інноваційна військова освіта: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / І. Руснак, В. Мірненко, М. Касьяненко, В. Оліферук, Д. Вітер // Військова освіта : зб. наук. праць / Національний університет оборони України. – 2021. – № 2 (44). – С. 9–20. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2021-02/09-20>.
15. Вітер Д. Концепція розвитку системи військової освіти України [Електронний ресурс] / Д. Вітер, В. Оліферук // Військова освіта : зб. наук. праць / Національний університет оборони України. – 2021. – № 2 (44). – С. 29–42. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2021-02/29-42>.
16. Вища військова освіта як цілісна система: концептуальні засади її розвитку та управління змінами [Електронний ресурс] / А. М. Зельницький, О. А. Заболотний, О. М. Васильєв, М. І. Паламар // Наука і оборона. – 2020. – № 3. – С. 46–55. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2020-12-3-46-55>.
17. Artamoshchenko V. The concept of military education and training of defense forces: methodological aspect / V. Artamoshchenko // Current issues of military specialists training in the security and defence sector under conditions of hybrid threats / scientific editors B. Pacek, H. Pievtsov, A. Syrotenko. – Warsaw : Instytut Bezpieczeństwa i Rozwoju Międzynarodowego, 2021. – P. 269–275.
18. Артамощенко В. С. Розвиток системи військової освіти на основі методу DOTMLPFI. Правовий аспект [Електронний ресурс] / В. С. Артамощенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 13–14. – С. 79–84. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.79>.
19. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 950 від 18 липня 2007 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-p#Text>.
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>.
21. Про державні цільові програми [Електронний ресурс] : Закон України № 1621-IV від 18 березня 2004 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>.
22. Концепція [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256.
23. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 106 // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text>.
24. Education and Individual Training Directive [Електронний ресурс] : Bi-Strategic Command Directive 075-007 : 10 September 2015 // Allied Command Transformation. – Режим доступу : <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf>.
25. Артамощенко В. С. Методологічний аспект формування професійної кваліфікації офіцерів сил оборони на шляху впровадження нових рівнів військової освіти [Електронний ресурс] / В. С. Артамощенко // Наука і оборона. – 2021. – № 2. – С. 34–41. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-15-2-34-41>.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-34-43

УДК: 355.469:623.746

В. В. Коваль,*кандидат військових наук, старший науковий співробітник, заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил України, полковник,***Л. М. Артюшин,***доктор технічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут авіації України,***Б. Й. Семон,***доктор технічних наук, професор, головний науковий співробітник науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,***А. А. Лобанов,***доктор військових наук, професор, професор кафедри стратегії національної безпеки і оборони, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,***В. В. Герасименко,***кандидат військових наук, докторант науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського*

Підходи до формулювання стратегії управління спільними бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації

У статті наведені підходи до формулювання стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп пілотованої та безпілотної авіації для подальшої централізації управління ними. Реалізація методологічного апарату дасть змогу обґрунтувати нові закономірності, принципи й тактичні прийоми спільного застосування пілотованої та безпілотної авіації, підходи до управління спільними бойовими порядками, які складатимуть основу для формулювання стратегії управління спільними бойовими порядками, та надати рекомендації щодо централізації управління під час застосування спільних авіаційних груп.

Ключові слова: пілотована та безпілотно авіація, спільний бойовий порядок, спільне застосування, математичне моделювання, стратегія управління, централізація управління.

© В. В. Коваль, Л. М. Артюшин, Б. Й. Семон, А. А. Лобанов, В. В. Герасименко, 2021

У сучасному світі збройне протидія характеризується рішучістю в досягненні поставлених цілей збройної боротьби, що забезпечується, як правило, масованим застосуванням авіації. Разом з тим, істотно зросла питома вага безпілотної авіації в досягненні у взаємодії з пілотованою авіацією визначених спільних цілей, тобто об'єктивно виникає проблема забезпечення централізованого одночасного управління пілотованою та безпілотною авіацією [1, 2] (рис. 1).

Водночас процеси такого спільного застосування теоретично і практично малодосліджені та є предметом інтелектуальної власності держав-розробників.

Спільне застосування пілотованої та безпілотної авіації, іншими словами, концепція *Loyal wingman*, бере свій початок від 1936 р., коли капітан-лейтенант військово-морського флоту США Делмар С. Фарней [3, 4] висловив ідею застосовувати безпілотної літальний апарат-торпедоносець (рис. 2), керований по радіо з борту пілотованого літака (рис. 3) спеціально призначеним оператором, для ураження морських цілей військово-морського флоту Японії в Тихому океані, забезпечуючи тим самим безпеку пілотованих літаків від ураження засобами протиповітряної оборони, розташованими на кораблях противника.

Ця ідея була реалізована лише в 1944 р., а ефективність бойового застосування безпілотної літальних апаратів (БПЛА) для ураження морських цілей на відстані 20...30 км становила 0,42 і була визнана фахівцями як доволі висока. Але через технічну складність серійного виробництва проекту він був згорнутий. До спільного застосування пілотованої та безпілотної авіації повернулись у 50-х рр. ХХ ст., і до наших днів воно постійно набуває нового змісту [5–11].

Підвищення ефективності застосування авіаційного озброєння, збереження життя льотного складу, ураження об'єктів у режимі *online*, економічна привабливість цього способу виконання бойових завдань, з одного боку, та організаційні, управлінські й технічні складнощі реалізації цієї ідеї, з другого боку, змушували науковців, державне та військово керівництво провідних країн світу шукати шляхи та способи втілення цієї ідеї в життя. Але бойове застосування як пілотованої, так і безпілотної авіації вимагає різних підходів до управління бойовими порядками пілотованої авіації [12] та бойовими порядками безпілотної авіації [13]. Отже, потреба в централізації управління бойовим порядком спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації під час виконання завдань і відсутність методологічного апарату централізації управління таким бойовим порядком через відмінності у стратегіях управління пілотованою та безпілотною авіацією породжують актуальну наукову проблему щодо розроблення стратегії управління спільним бойовим порядком пілотованої та безпілотної авіації. А розмаїття умов, способів, завдань, тактичних прийомів під час спільного бойового застосування пілотованої та безпілотної авіації потребують урахування шляхом синтезу

Рис. 1. Реалізація концепції Loyal wingman між ведучими пілотованими літаками F-35 та веденими безпілотними літальними апаратами Kratos UTAР-22 Mako, керованих штучним інтелектом системи Skyborg [2]

стратегій управління пілотованої та безпілотної авіації, що й зумовлює актуальність дослідження.

Отже, метою статті є визначення та опис підходів до формулювання стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп пілотованої та безпілотної авіації для подальшої централізації управління ними.

Для розв'язання вказаної проблеми потрібно визначитися зі складовими, які стануть основою стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп. Згідно із [14, 15] стратегія – це генеральний план дій, який визначає пріоритети стратегічних завдань, ресурси і послідовність кроків для досягнення стратегічних цілей. Спираючись на наведене визначення, у [16] розділені поняття стратегічного плану та стратегії, під якою розуміють модель дій, набір певних правил і принципів, використання котрих має забезпечити досягнення бажаних результатів.

Для формулювання стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп потрібно визначитися з: ресурсами, застосування яких слід здійснити раціональним складом, завданнями, котрі мають бути досягнуті за допомогою цих ресурсів, а також певною послідовністю виконання завдання. Під ресурсом розумітимемо спільну авіаційну групу пілотованої та безпілотної авіації, яку потрібно сформулювати [17]. У подальшому здійснимо пошук раціонального складу бойового порядку спільної авіаційної групи, управління яким здійснюватиметься для виконання певного завдання [18]. Пошук певної доцільної послідовності здійснимо за допомогою математичної моделі функціонування бойового порядку спільної авіаційної групи на всіх етапах бойового польоту [19]. У результаті моделювання будуть виявлені нові закономірності бойового застосування спільних авіаційних груп, на підставі яких будуть розроблені принципи, правила, що становитимуть основу формулювання стратегії управління спільними бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації.

Для розкриття логіки дослідження в статті використовується така термінологія:

Рис. 2. Безпілотний літак Interstate TDR-1 (Photo: US Navy)

Рис. 3. Пілотований літак з оператором управління ВПЛА Grumman TBF-3 (Photo: US Navy)

- пілотована авіація – літальні апарати, пілотовані людиною (льотчиком), яка перебуває на борту літального апарату;
- безпілотна авіація – літальні апарати, пілотовані людиною (зовнішнім пілотом), яка перебуває поза бортом безпілотної літального апарату;
- бойовий порядок авіації – взаємне розташування літальних апаратів (груп тактичного призначення) в повітрі для виконання спільного бойового завдання;
- управління бойовим порядком – процес передачі керуючих команд витримування параметрів бойового порядку з пункту управління на борт літального апарату;
- спільний бойовий порядок – бойовий порядок пілотованих та безпілотної літальних апаратів для виконання спільного бойового завдання;
- спільна авіаційна група пілотованої та безпілотної авіації – група пілотованих та безпілотної літальних апаратів, утворена для виконання спільного бойового завдання;
- стратегія управління бойовим порядком пілотованої авіації – це загальна модель дій, набір певних закономірностей, принципів і правил, використання яких повинне забезпечити досягнення бажаної мети застосування бойового порядку пілотованої авіації;
- стратегія управління бойовим порядком безпілотної авіації – це загальна модель дій, набір певних закономірностей, принципів і правил, використання яких повинне забезпечити досягнення бажаної мети застосування бойового порядку безпілотної авіації.

Результатом синтезу стратегій управління бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації буде стратегія управління спільним бойовим порядком пілотованих та безпілотної літальних апаратів, що, по суті, являє собою загальну модель дій, набір певних закономірностей, принципів і правил, використання яких має забезпечити досягнення бажаної мети застосування бойового порядку спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації.

Методи дослідження. Для досягнення визначених цілей використовуватимемо такі наукові теорії, закони й методи дослідження:

- системний підхід – для розчленування проблеми на низку задач, що розв’язуються незалежно одна від одної;
- класична механіка твердих тіл та динаміка польоту – для опису конфігурацій складних механічних систем, для опису руху системи елементів із заданою конфігурацією;
- складні системи та управління – для змістовного, конкретного та конструктивного опису бойового порядку як об’єкта управління конфігурацією складної механічної системи та існуючих інформаційних аспектів;
- пряма та обернена задачі динаміки керованих механічних систем – для пошуку керуючих сил, що забезпечують рух системи матеріальних точок із заданою конфігурацією, зумовленою метою руху системи;
- теорія стратегічного планування – для формування стратегії управління спільними бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації.

Виклад основного матеріалу

Формування спільного бойового порядку. За результатами пошуку оптимальної конфігурації складної механічної системи, тобто спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації [17], як одиницю ресурсу обрано тактичний авіаційний підрозділ найбільш раціонального складу – ланка, в бойовому порядку – клин (рис. 4), для нашого випадку – спільна авіаційна група у складі клину ланки пілотованих літаків та клину ланок безпілотної авіації [18].

Розглянемо три рівні ієрархічної структури для пілотованої авіації: система – ланка, підсистема – пара, елемент – літальний апарат; для безпілотної авіації: система – ескадрилья, підсистема – ланка, елемент – літальний апарат. У такому складі для безпілотної авіації неподільною підсистемою є ланка. Ланки можуть виконувати різні завдання, отже, і характер зв’язків управління між ланками може змінитися. Тому для відображення зв’язків управління елементами системи (i) формуються матриці структур підсистем (1) для кожної з ланок безпілотної авіації – чотирьох підсистем E_1, E_2, E_3, E_4 ,

$$S_i = \begin{bmatrix} S_1 & S_{12}^{(i)} & S_{13}^{(i)} & S_{14}^{(i)} \\ S_{21}^{(i)} & S_2 & S_{23}^{(i)} & S_{24}^{(i)} \\ S_{31}^{(i)} & S_{32}^{(i)} & S_3 & S_{34}^{(i)} \\ S_{41}^{(i)} & S_{42}^{(i)} & S_{43}^{(i)} & S_4 \end{bmatrix}, i = 1, 2, 3, 4 \quad (1)$$

у якій кожен елемент системи має властивий йому внутрішній закон руху.

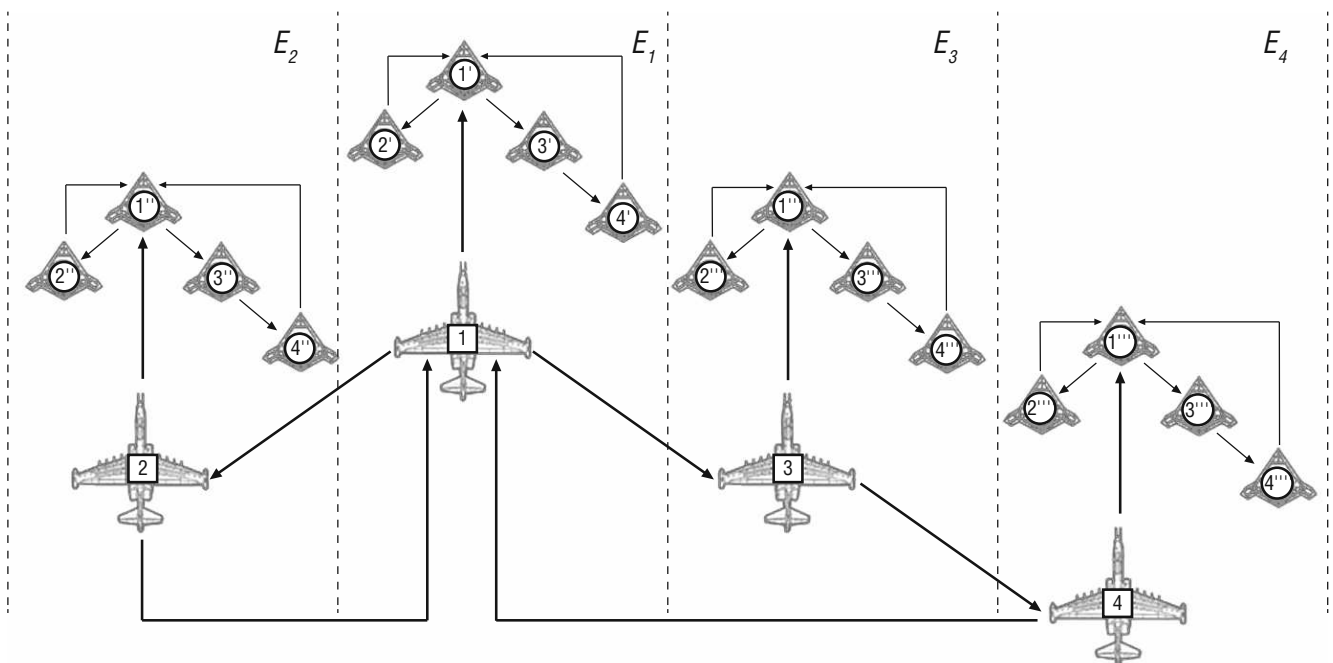

Рис. 4. Бойовий порядок ланки пілотованої авіації (1,2,3,4) – клин; безпілотної авіації (' , ' ' , ' ' ' , ' ' ' ') – клин ланок [18]

Тоді, повторивши всі операції, що проводяться вище стосовно ланки, для системи загалом отримаємо оперативно-структурне перетворення всього бойового порядку – клин ланок. Рівняння зв'язків системи одержуються формально з використанням матричного алгоритму. При цьому ступінь деталізації структури бойового порядку визначається з міркувань тактики дії підрозділу під час виконання бойового завдання самостійно або у складі більших формувань. Зміна опису системи відповідно до перебудови її структури здійснюється переконструюванням матриць зв'язку (1). Причому, маючи на увазі реалізацію такого порядку в системі управління, ці матриці можуть бути або визначені заздалегідь і відповідати множині можливих режимів (різної конфігурації строю під час виконання різних завдань) системи, або змінюватись у процесі роботи у функції деяких заданих параметрів [18].

Управління спільним бойовим порядком. У рамках розроблюваної стратегії управління бойовим порядком спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації, з урахуванням сучасних уявлень про елементи поля управління [10, 20], єдине інформаційно-управлінське поле (ЄІУП), у якому функціонує бойовий порядок спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації, описується як багаторівнева ієрархічна система, що об'єднує два компоненти:

- квазістаціонарний компонент, що генерує незмінні дані в процесі діяльності спільної авіаційної групи;
- нестаціонарний (просторово-часовий) компонент, на виході якого є інформація, що безперервно оновлюється із часом з урахуванням зміни просторового положення джерел і споживачів інформації ЄІУП у процесі виконання цільового завдання спільною авіаційною групою пілотованої та безпілотної авіації. Структура перелічених вище компонентів наведена на *рисунках 5 і 6*.

Квазістаціонарний компонент ЄІУП охоплює незмінні в процесі виконання бойового завдання характеристики штучних (створюваних глобальними супутниковими навігаційними системами GPS/GALILEO) і природних (магнітного, гравітаційного, поверхневого, оптичного, теплового, радіолокаційно-контрастного) навігаційних полів; метеорологічну, картографічну інформацію, просторово-енергетичні цифрові моделі фонові обстановки (для стаціонарних цілей).

Джерелами вказаної інформації є угруповання розвідувальних штучних супутників Землі (ШСЗ) і повітряні засоби розвідки, дані яких надходять до наземних пунктів прийому розвідувальної інформації та після їх попередньої обробки й аналізу прямують у наземний командний пункт, де накопичуються в структурах відповідних інтегрованих баз даних і використовуються для цілей планування діяльності спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації та їх оперативної підтримки в процесі виконання бойових завдань.

Нестаціонарний (просторово-часовий) компонент ЄІУП об'єднує оновлювану в процесі діяльності авіаційної групи інформацію, яку зручніше представити у вигляді ієрархічно впорядкованих блоків (локальних ЄІУП):

- локальне ЄІУП конкретного театру воєнних дій, сформоване космічними, авіаційними пілотованими і безпілотними засобами навігації спостереження і розвідки (глобальні супутникові навігаційні системи GPS/GALILEO та їхні функціональні космічні й регіональні елементи, літаки дальнього радіолокаційного виявлення та управління, висотні пілотовані і безпілотні літаки-розвідники тощо);
- локальне ЄІУП, що безпосередньо підтримує виконання бойового завдання спільної авіаційної групи. Склад і параметри цього локального ЄІУП залежать

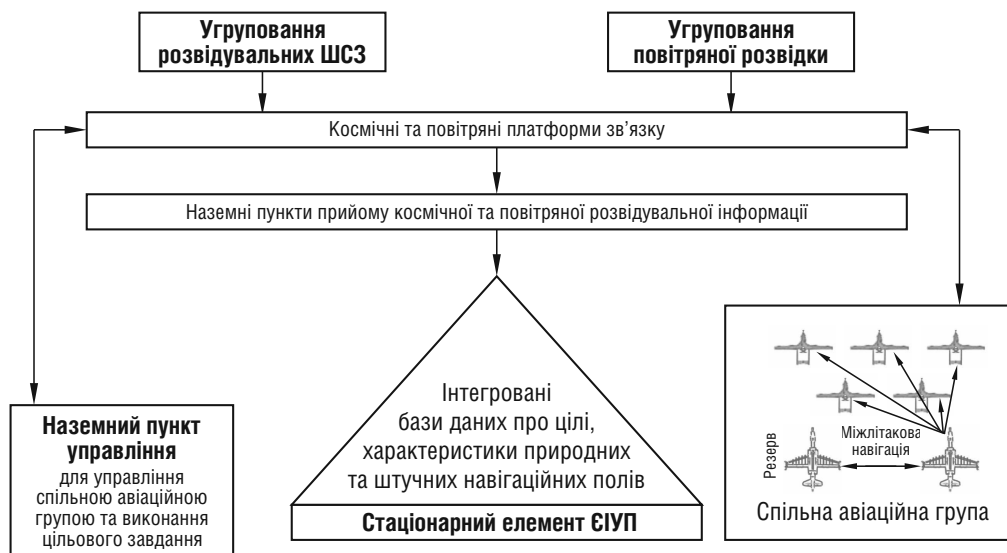

Рис. 5. Структура квазістаціонарного компонента ЄІУП

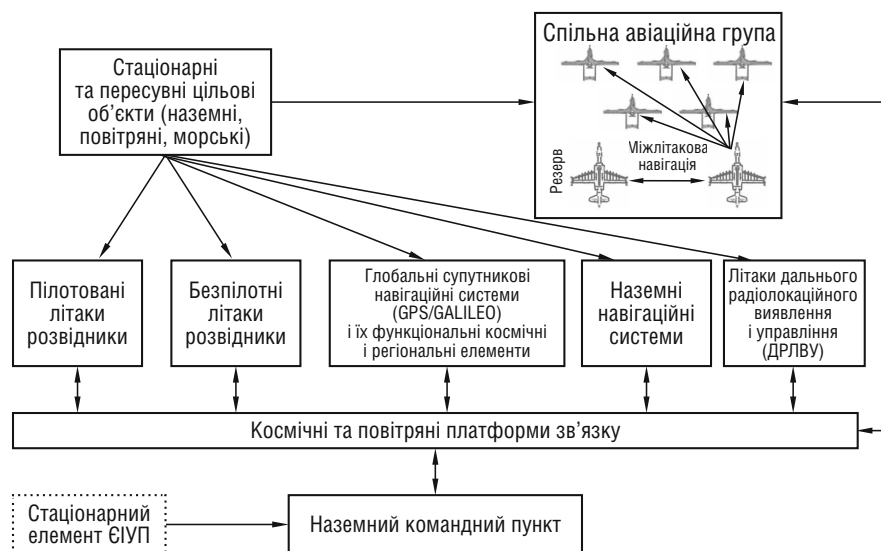

Рис. 6. Структура нестационарного компоненту ЄІУП

від конкретного бойового завдання, окремого етапу його виконання, способу бойових дій, характеристик засобів ураження літальних апаратів спільної авіаційної групи, типу і складу взаємодіючих сил і засобів. Вигляд зазначеного локального ЄІУП має формуватися на етапі планування виконання бойового завдання і підготовки польотних завдань для літальних апаратів, задіяних у виконанні завдань.

При вирішенні завдання забезпечення заданого відносного положення літаків у бойовому порядку, управління яким відбувається у створеному ЄІУП, природним представляється розкрити питання опису їх спільного руху. Причому прийняте уявлення руху в основному

визначить особливості відповідної системи управління. Вдалий вибір системи координат на цьому попередньому етапі дає істотні переваги на всіх наступних етапах виконання завдання.

Незалежно від причин відхилення параметрів бойового порядку від програмних, неузгодженість, що виникає, усувається за рахунок зміни режиму польоту ведених літаків. Це основний аргумент, що впливає із сутності процесу, на користь організації управління маневруванням літаків у бойовому порядку в траєкторній системі координат $O_i X_k Y_k Z_k$, пов'язаний з i -м веденим безпілотним літаком (рис. 7).

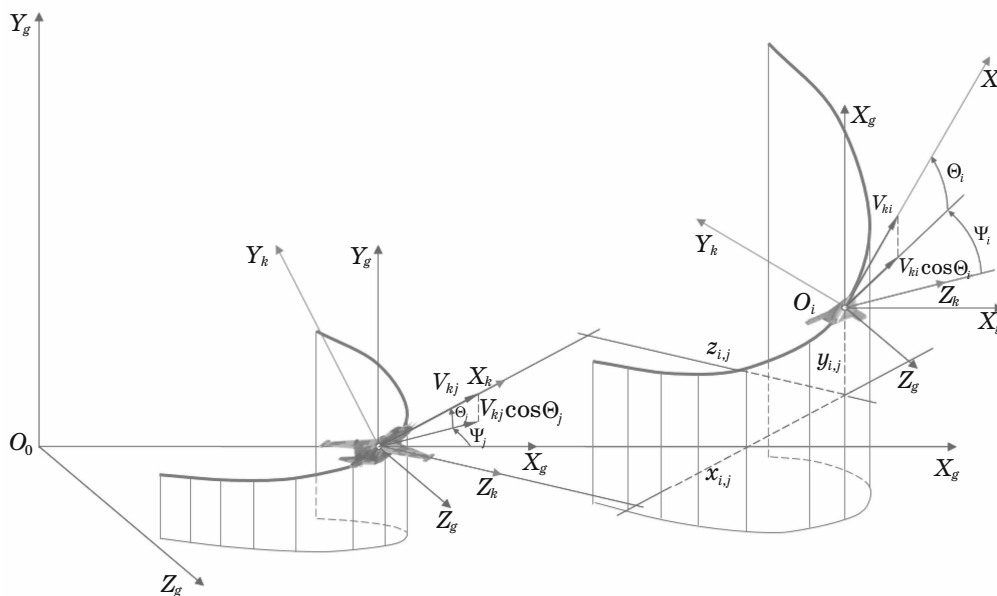

Рис. 7. Схема сил на маневрі, що діють на пілотований літак ведучого та ведений безпілотний літак відносно траєкторної системи координат веденого [19]

Як скоро ведений літак оцінює стан ведучого у «своїй» системі координат і відповідно до цього здійснює рух, процес організації управління маневруванням літаків у бойовому порядку позбавлений труднощів, пов'язаних з додатковими перетвореннями координат. Крім того, інформація про швидкість ведучого літака дає змогу контролювати траєкторію руху веденого літака.

Формування на борту веденого літака необхідних значень керуючих функцій забезпечує ув'язку розв'язання задачі управління рухом літаків у бойовому порядку з практикою групового маневрування, відповідно до якої саме ведені літаки виконують необхідні для витримування заданого бойового порядку маневри. Використання траєкторної системи координат веденого пов'язане з необхідністю передачі додаткової інформації з ведучого пілотованого літака на ведений безпілотний літальний апарат або заданих значень керуючих функцій, або інформації про кутове положення і швидкості польоту ведучого літака [12, 19].

Математична модель функціонування бойового порядку спільної авіаційної групи. Складність структури процесів та взаємозв'язків між моделями математичного опису етапів функціонування бойового порядку може бути представлена множиною часткових моделей, які утворюють банк моделей [19]. Рівняння відносного руху в обраній системі координат (2) покладені в основу алгоритмів управління відносним рухом літальних апаратів і є суттєвою складовою математичної моделі бойового порядку спільної авіаційної групи:

$$\begin{aligned} \ddot{x} &= a_{ix} - \dot{V}_j + \ddot{\theta}_j y - \ddot{\psi}_j z \cos \theta_j - \frac{1}{2} \dot{\psi}_j^2 y \sin 2\theta_j - \\ &- \dot{\psi}_j \dot{\theta}_j z \sin \theta_j + \dot{\psi}_j^2 x \cos^2 \theta_j + \dot{\theta}_j^2 x - 2\dot{\psi}_j z \cos \theta_j + 2\dot{\theta}_j y; \\ \ddot{y} &= a_{iy} - \dot{\theta}_j \dot{V}_j + \ddot{\theta}_j x + \ddot{\psi}_j z \sin \theta_j - \frac{1}{2} \dot{\psi}_j^2 x \sin 2\theta_j - \\ &- \dot{\psi}_j \dot{\theta}_j z \cos \theta_j + \dot{\psi}_j y \sin^2 \theta_j + \dot{\theta}_j^2 y - 2\dot{\theta}_j^2 x + 2\dot{\psi}_j z \sin \theta_j; \\ \ddot{z} &= a_{iz} - \dot{\psi}_j \dot{V}_j \cos \theta_j - \ddot{\psi}_j y \sin \theta_j + \ddot{\psi}_j x \cos \theta_j - \\ &- \dot{\psi}_j \dot{\theta}_j z \sin \theta_j - \dot{\psi}_j \dot{\theta}_j y \cos \theta_j + \dot{\psi}_j^2 z - 2\dot{\psi}_j y \sin \theta_j + 2\dot{\psi}_j x \cos \theta_j, \end{aligned} \quad (2)$$

де i, j – ведений та ведучий літальні апарати відповідно; x, y, z – координати i, j літальних апаратів відносно осей $Oxyz$;

a_{ix}, a_{iy}, a_{iz} – відносні прискорення веденого літального апарату як матеріальної точки відносно осей $Oxyz$;

V_j – поточна швидкість ведучого літального апарату;

θ_j – поточний тангаж ведучого літального апарату;

ψ_j – поточний курс ведучого літального апарату.

Вихідним положенням для побудови системи моделей є множина цілей, для досягнення яких формується бойовий порядок спільної авіаційної групи. Таким чином, першою базовою моделлю бойового порядку спільної авіаційної групи вважатимемо модель динамічної опера-

ції, що здійснюється для досягнення визначеної цілі із загальної множини цілей.

Для заданої послідовності цілей, яких необхідно досягти, будується відповідна послідовність динамічних операцій, що розглядаються як деяка цільова структура, тобто пакет операцій для досягнення конкретних цілей. Моделі динамічних операцій описують функціональну динаміку бойового порядку спільної авіаційної групи, що в загальному вигляді описується в математичній моделі функціонування бойового порядку спільної авіаційної групи з урахуванням обстановки. Другою базовою моделлю бойового порядку спільної авіаційної групи є модель структури бойового порядку, що представлена у класі відносин «частина – ціле» [18, 19].

Положеннями класичної теорії управління, що описують управління бойовим порядком спільної авіаційної групи геометрично визначеною сукупністю рухомих тіл, неможливо відобразити ієрархічність управління та координацію взаємодії в групі пілотованих та безпілотних літальних апаратів, а також ввести в модель відповідну категорію цілей для бойового порядку взагалі та декомпованих підцілей для кожного окремого пілотованого чи безпілотного літального апарату. Дана задача може бути розв'язана в разі застосування підходу та апарату логіко-динамічних моделей (ЛДМ) та теорії логіко-динамічних систем [21, 22].

Задача синтезу ЛДМ полягає в поєднанні розділених станів елементів бойового порядку спільної авіаційної групи у вихідній моделі в сукупність структурних станів (режимів), причому кожен елемент бойового порядку в кожному структурному стані розглядається як незалежний, такий, що функціонує самостійно.

Моделювання кожного зі станів полягає в об'єднанні низки режимів, що характеризуються постійним значенням аеродинамічних характеристик пілотованих та безпілотних літальних апаратів залежно від значення функцій предикат змінних M та H . При такій характеристиці режиму польоту літального апарату коефіцієнти, що входять до логічних рівнянь моделі, представляються у вигляді

$$Z_n(H, M) = \sum_{n=1}^N L_{nm}(H, M) K_{nm}, \quad (3)$$

де $Z_n(H, M)$ – мета (завдання) функціонування літального апарату, як функція предикат дійсних змінних M та H ; $L_{nm}(H, M)$ – логічні змінні, що є функціями предикат дійсних змінних M та H ; H, M – змінні, що входять до формул визначення аеродинамічних характеристик пілотованих та безпілотних літальних апаратів залежно від мети функціонування Z_n ; K_{nm} – значення відповідних коефіцієнтів при H та M (залежать від типу літального апарату та режиму польоту); n – номер пілотованого або безпілотного літального апарату в бойовому порядку; m – номер режиму.

Відповідно до такого підходу модель виконання бойового завдання спільною авіаційною групою пілотованої

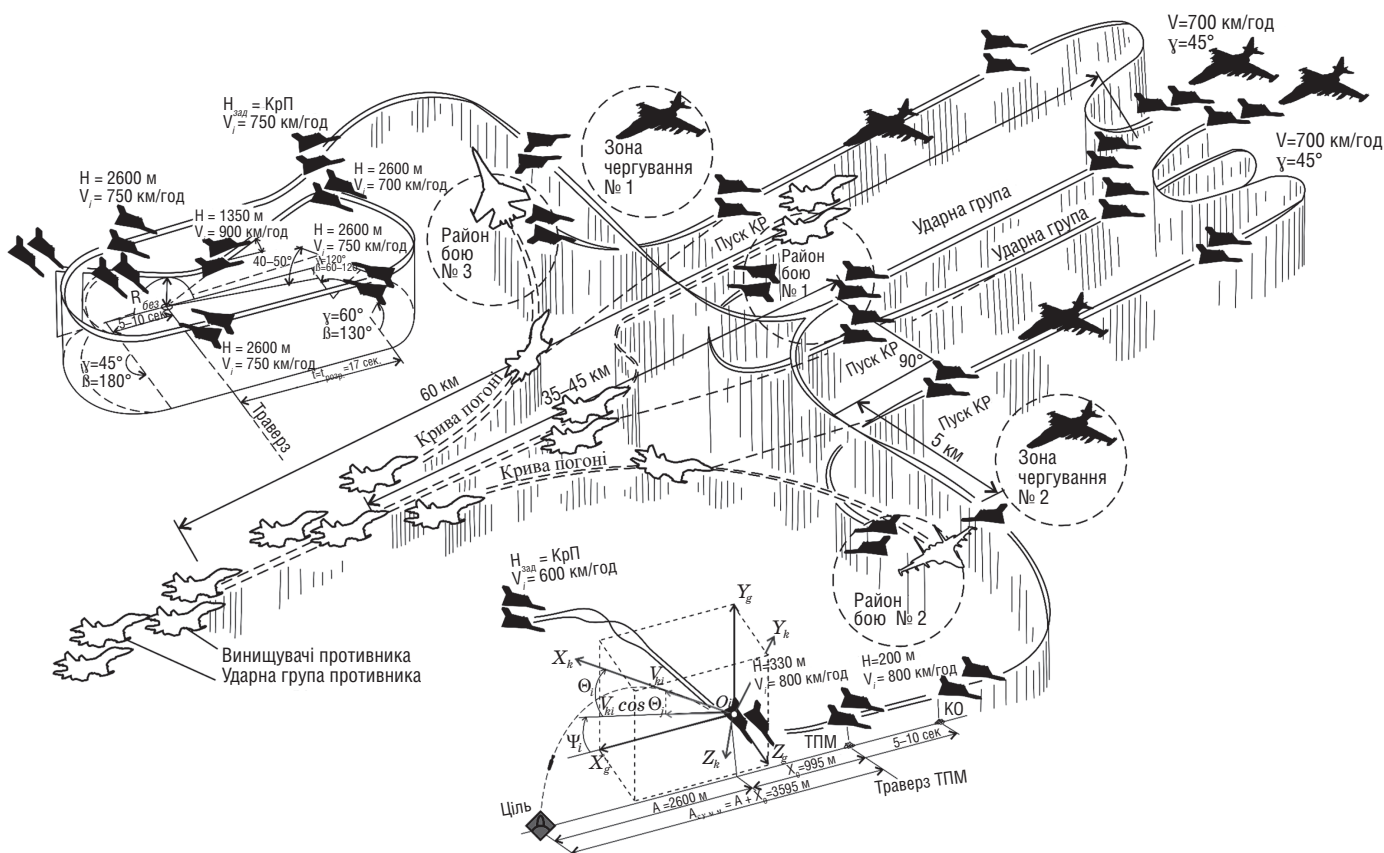

Рис. 8. Модель виконання бойового завдання спільною авіаційною групою на різних етапах польоту (варіант)

та безпілотної авіації розбивається на низку етапів (рис. 8): зліт; збір у повітрі та побудова бойового порядку спільної авіаційної групи; політ у район виконання завдання; виконання завдання; повернення на аеродром посадки; розпуск бойового порядку та захід на посадку; посадка [23].

Кожен з етапів бойового польоту містить виконання одного або декількох визначених маневрів з відповідною схемою сил в опорних точках для кожного маневру [24, 25]. Моделювання кожного зі станів полягає в об'єднанні низки режимів, що характеризуються постійним значенням аеродинамічних характеристик пілотованих та безпілотових літальних апаратів для кожного маневру, причому траєкторія руху на маневрі задається законом змінення перевантаження за відповідними осями [26].

Наведений на рисунку 8 варіант подрібнення моделі виконання бойової задачі групою пілотованих та безпілотових літальних апаратів на етапи є основою логічної частини моделювання. Логічними операціями відбувається «зшивання» режимів у стани, станів – у маневри тощо. На рисунку 9 представлена структурно-логічна схема виконання бойової задачі пілотованою та безпілотною авіацією.

Узагальнюючи наведене, а також використовуючи результати і позначення [19], представимо на рисунку 10 узагальнену логіко-математичну модель бойового порядку спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної

авіації, що містить моделі пілотованих і безпілотових літальних апаратів (Q) та систем управління ними (S), структурну та логічну частину з вхідними (x) та вихідними (y) станами пілотованих та безпілотових літальних апаратів у бойовому порядку, а також кількість станів бойового порядку ($'$), що змінюються в межах від 1 до n .

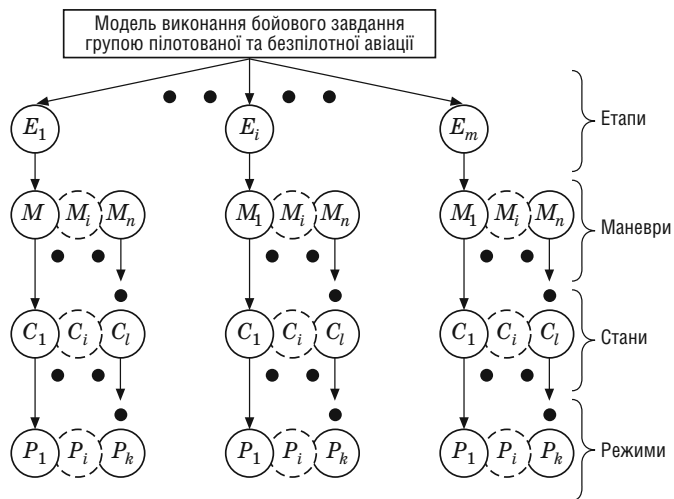

Рис. 9. Структурно-логічна схема виконання завдання групою пілотованої та безпілотної авіації [19]

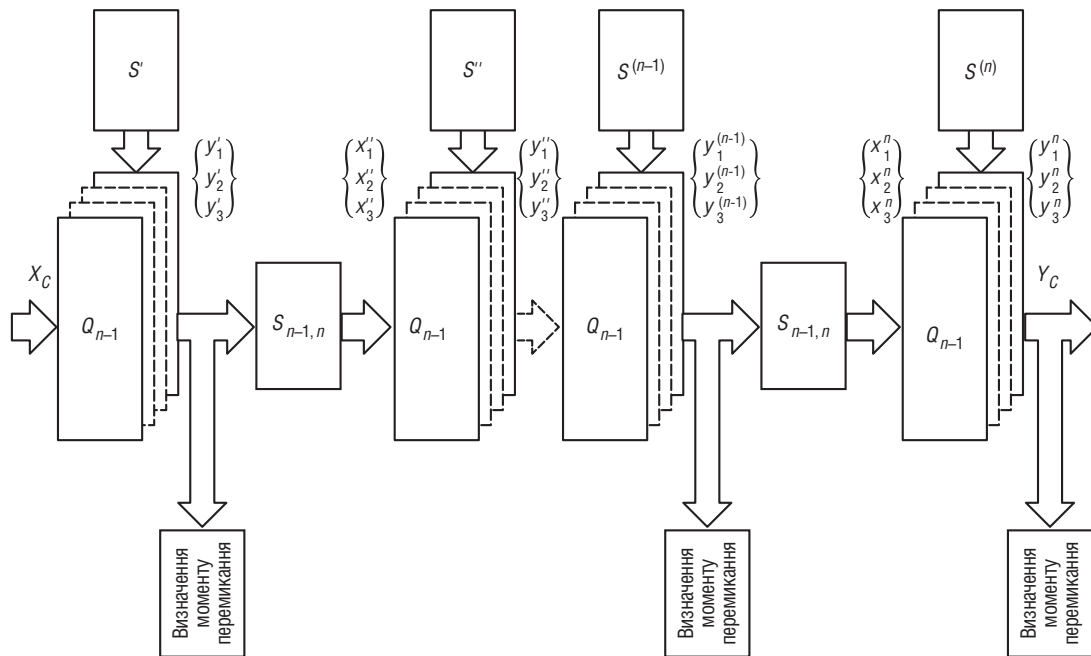

Рис. 10. Структурна та логічна частини узагальненої логіко-математичної моделі бойового порядку пілотованої та безпілотної авіації [19]

Зміст задачі дослідження передбачає використання достатньо повної нелінійної моделі динаміки польоту без розділення руху на повздовжній та боковий, а рівняння динаміки польоту можуть бути прийняті відповідно до [27, 28]. При цьому приймаються такі припущення: літальний апарат розглядається як тверде тіло (матеріальна точка); політ виконується над пласкою Землею, що не обертається; центробіжні моменти інерції дорівнюють 0; тяга двигунів спрямована вздовж повздовжньої осі літального апарату. Таким чином, на базі запропонованої системи моделей можливе дослідження процесів управління та бойового застосування спільних авіаційних груп пілотованої та безпілотної авіації для подальшого обґрунтування виявлених закономірностей, принципів і тактичних прийомів для формування стратегії управління бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації.

Висновки

Підсумовуючи, можна сказати, що системи вищих порядків, як-от спільна авіаційна група пілотованої та безпілотної авіації [17], за аналогією з підсистемами E_i (рис. 4), конфігурації (структури) яких мають нові властивості, мають власний спосіб дії (закон руху), що залежить не лише від способів дії систем першого порядку, а й від структури взаємозв'язків елементів різних підсистем першого порядку, що врешті-решт є проявом емерджентності. Ці зв'язки відображаються в матрицях структур елементів підсистем (1) [18].

Таким чином, рух системи вищого порядку з використанням (2), математична модель якої наведена у [19], можна описати системою рівнянь руху системи елементів у заданій конфігурації:

$$\begin{cases} \bar{X} = S_{\bar{X}\bar{X}}\bar{X} + S_{\bar{X}Y}\bar{Y} + S_{\bar{X}\bar{X}_c}\bar{X}_c + S_{\bar{X}Y_c}\bar{Y}_c \\ \bar{Y}_c = S_{Y_c\bar{X}}\bar{X} + S_{Y_c\bar{Y}}\bar{Y} + S_{Y_c\bar{X}_c}\bar{X}_c + S_{Y_cY_c}\bar{Y}_c, \\ \bar{Y} = T\bar{X} \end{cases} \quad (4)$$

де \bar{X} та \bar{Y} – початковий стан входів та виходів усіх елементів системи, які є наявним ресурсом;
 \bar{X}_c та \bar{Y}_c – вхід та вихід системи;
 $S_{\bar{X}Y}$ – матриця структури зв'язків елементів системи, що дає змогу одержати раціональну структуру бойового порядку спільної авіаційної групи;
 T – матриця способів дій елементів системи, що дає можливість одержати раціональну послідовність дій під час виконання завдання.

Рішення системи рівнянь (4) лежить в основі формулювання та конкретизації стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп пілотованої та безпілотної авіації.

Реалізація одержаних за результатами моделювання оптимізаційних процедур сприятиме створенню інформаційного середовища, що дасть змогу здійснити управління спільними бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації, яка є складовою синтезу стратегії управління бойовими порядками спільних авіаційних груп, та звузити область пошуку раціональних структур бойових порядків пілотованої та безпілотної авіації для виконання поставленого завдання. Проведення складних обчислень під час синтезу логіко-динамічних моделей різних етапів польоту в банку моделей з використанням штучних нейронних мереж дасть змогу пришвидшити й раціоналізувати процес прийняття рішень під час

управління спільними авіаційними групами пілотованої та безпілотної авіації та підвищити ефективність їхнього спільного застосування.

Подальші дослідження, спрямовані на конкретизацію динамічних характеристик літальних апаратів у бойових порядках спільних авіаційних груп згідно з Курсами бойової підготовки родів авіації за всіма етапами польоту в різних умовах обстановки та одержання нових закономірностей спільного застосування пілотованої та безпілотної авіації, які будуть покладені в основу нових чи вдосконалених принципів, тактичних прийомів спільного бойового застосування пілотованої та безпілотної авіації, синтезу стратегії управління бойовими порядками пілотованої та безпілотної авіації, проводитимуться із залученням математичного апарату асоціативних правил, теорії нечіткої логіки та штучних нейронних мереж.

Перелік літератури

1. Reim G. Skyborg autonomy 'brain' flies for first time aboard Kratos UTAР-22 UAV [Електронний ресурс] / G. Reim // FlightGlobal. – Режим доступу : <https://www.flightglobal.com/military-uavs/skyborg-autonomy-brain-flies-for-first-time-aboard-kratos-utap-22-uav/143635.article>.
2. Raytheon тестує програму управління ведених БПЛА [Електронний ресурс] // Мілітарний. – Режим доступу : <https://mil.in.ua/uk/news/raytheon-testuye-programu-upravlinnya-vedenyh-bpla>.
3. Fahrney D. S. The History of Pilotless Aircraft and Guided Missiles / D. S. Fahrney ; US Navy Department, Bureau of Aeronautics. – [Washington] : BuAer, 1958. – 2768 p.
4. Chandler K. F. Drone Flight and Failure: the United States' Secret Trials, Experiments and Operations in Unmanning, 1936-1973 / K. F. Chandler [Електронний ресурс] : a dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Rhetoric and the Designated Emphasis in New Media / Chandler Katherine Fehr ; University of California. – Berkeley, 2014. – vi, 145 p. – Режим доступу : <https://escholarship.org/uc/item/0fg216f7>.
5. Robertson J. Systems theoretic process analysis applied to manned-unmanned teaming [Електронний ресурс] : a thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Science in Aeronautics and Astronautics / Jeremiah Robertson ; MIT. – Massachusetts, 2019. – xi, 149 p. – Режим доступу : <http://sunnyday.mit.edu/Jeremiah-thesis.pdf>.
6. Strenzke R. Cooperation of human and artificial intelligence on the planning and execution of manned-unmanned teaming missions in the military helicopters domain: concept, requirements, design, validation [Електронний ресурс] : a dissertation submitted to obtain the academic degree of doctoral engineer / Ruben Strenzke ; Bundeswehr University Munich. – Munich, 2019. – XVI, 202 p. – Режим доступу : <https://athene-forschung.unibw.de/doc/130865/130865.pdf>.
7. Autonomous Horizons [Електронний ресурс] : System Autonomy in the Air Force – A Path to the Future. Volume 1 : Human Autonomy Teaming : AF/ST TR 15-01 / Office of the USAF Chief Scientist // Official United States Air Force Website. – Режим доступу : <https://www.af.mil/Portals/1/documents/SECAF/AutonomousHorizons.pdf?timestamp=1435068339702>.
8. Zacharias G. L. Autonomous Horizons [Електронний ресурс]. Volume 2 : The Way Forward / G. L. Zacharias ; Office of the USAF Chief Scientist. – Maxwell AFB, Alabama : Air University Press, 2019. – xxix, 388 p. – Режим доступу : https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Books/b_0155_zacharias_autonomous_horizons.pdf.
9. Symbiotic Autonomous Systems [Електронний ресурс] : White Paper III / S. Boschert, T. Coughlin, M. Ferraris and oth. ; ed. by T. Cavrac // IEEE Digital Reality. – Режим доступу : https://digitalreality.ieee.org/images/files/pdf/1SAS_WP3_No_v2019.pdf.
10. Евдокименков В. Н. Управление смешанными группами пилотируемых и беспилотных летательных аппаратов в условиях единого информационно-управляющего поля / В. Н. Евдокименков, М. Н. Красильщиков, С. Д. Оркин. – М. : МАИ, 2015. – 272 с.
11. Стрельников Д. Совместное применение пилотируемой и беспилотной авиации США в первой половине XXI века / Д. Стрельников, А. Сидоров, Ю. Мгимов // Зарубежное военное обозрение. – 2018. – № 4. – С. 52-59.
12. Тарасов В. Г. Межсамолетная навигация / В. Г. Тарасов. – М. : Машиностроение, 1980. – 184 с.
13. Про затвердження правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства оборони України № 661 від 8 грудня 2016 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0031-17>.
14. Гордієнко П. Л. Стратегічний аналіз : навч. посіб. / П. Л. Гордієнко. – К. : Алерга, 2006. – 404 с.
15. Управление организацией : учебник / под ред. А. Поршнева, З. Румянцевой, Н. Саломатина. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 735 с.
16. Свистович М. Б. Сутність та основні поняття стратегічного планування [Електронний ресурс] / М. Б. Свистович // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 37-43. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_2_6.
17. Артюшин Л. М. Метод формування спільної авіаційної групи [Електронний ресурс] / Л. М. Артюшин, В. В. Герасименко, В. В. Коваль // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2021. – № 1 (40). – С. 63-68. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2021-40-1-63-68>.
18. Артюшин Л. Синтез раціональних структур бойових порядків спільних авіаційних груп [Електронний ресурс] / Л. Артюшин, В. Герасименко, В. Коваль // Соціальний розвиток та безпека. – 2021. – № 3 (11). – С. 209-220. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.3.20>.
19. Артюшин Л. Математична модель побудови бойового порядку спільної авіаційної групи пілотованої та безпілотної авіації [Електронний ресурс] / Л. Артюшин, А. Лобанов, В. Герасименко // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2021. – № 2 (41). – С. 23-30. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2021-41-2-23-30>.
20. Carpenter T. R. Command and Control of Joint Air Operations through Mission Command [Електронний ресурс] / T. R. Carpenter // Air&Space Power Journal. – 2016. – № 2 (30). – С. 48-64. – Режим доступу : https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-30_Issue-2/F-Carpenter.pdf.

21. *Жук К. Д.* Исследование структуры и моделирование логико-динамических систем / К. Д. Жук, А. А. Тимченко, Т. И. Доленко – К. : Наукова думка, 1975. – 197 с.

22. *Жук К. Д.* Автоматизированное проектирование логико-динамических систем / К. Д. Жук, А. А. Тимченко – К. : Наукова думка, 1981. – 320 с.

23. Про затвердження правил виконання польотів державної авіації України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства оборони України № 2 від 5 січня 2015 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text>.

24. *Крюков Н. П.* Методом опорных точек / Н. П. Крюков, М. А. Кремень // Авиация и космонавтика. – 1983. – № 6. – С. 26.

25. *Крюков Н. П.* Методом опорных точек / Н. П. Крюков, М. А. Кремень // Авиация и космонавтика. – 1983. – № 7. – С. 28–29.

26. *Лебедь В. Г.* Аерогідрогазодинаміка. / В. Г. Лебедь, Ю. І. Миргород, Є. О. Українець – Харків : ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2011. – 415 с.

27. *Немешілов Ю. О.* Моделі систем управління літальними апаратами та методи експериментальних досліджень : навч. посібн. / Ю. О. Немешілов. – Харків : Нац. аерокосмічн. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2019. – 160 с.

28. *Силков В. И.* Динамика полета и боевого маневрирования летательных аппаратов. Часть 2. Устойчивость и управляемость. Учебное пособие / В. И. Силков – К. : КВВАИУ, 1984. – 318 с.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-44-49

УДК 341.24

А. М. Гудзь,

старший науковий співробітник
навчально-наукового центру підготовки офіцерів
для багатонаціональних штабів,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

Гібридний характер сучасного тероризму: поняття, сутність і небезпека поширення

У статті на базі існуючих характеристик проаналізовано соціально-політичну природу сучасного тероризму, мотиви та особливості його розвитку. Установлено основні трансформаційні тенденції сучасної терористичної загрози. Виявлені потенційні чинники впливу радикальної пропаганди на населення, зокрема на молодь України, з використанням досягнень сучасної науки і техніки та сучасних засобів комунікації.

Ключові слова: сучасний тероризм, екстремізм, сепаратизм, загрози, протидія.

© А. М. Гудзь, 2021

Постановка проблеми. Серія скоординованих терористичних атак ісламістської організації «Аль-Каїда» в США у 2001 р. змусила уряди держав по-новому оцінити наявні на той час заходи протидії загрози тероризму.

Епоха сучасного тероризму характеризується цілою низкою кардинальних змін. У результаті розвитку інформаційно-комунікаційної сфери з'явилися нові суспільно небезпечні діяння – кібертероризм та кіберзлочинність.

Водночас, як свідчать нещодавні події в Афганістані, в результаті трансформації концепції традиційного тероризму сучасний тероризм набув нової військово-політичної якості, оволодівши спроможностями і здатністю впливати на регіональну і стратегічну стабільність. Це потребує нових підходів до формування механізмів протидії.

Проблема протидії тероризму є актуальною і для нашої держави. В оприлюдненій доповіді Інституту економіки і миру щодо глобального індексу тероризму (The Global Terrorism Index, GTI) за 2020 рік терористична небезпека в Україні класифікується за шкалою як «середня» із показником 4,692. Таким чином, за рівнем терористичної загрози наша держава займає досить серйозне 36 місце серед 163 країн світу, включених до доповіді.

Дослідники та практики дійшли висновку, що сформувати надійну систему протидії тероризму неможливо без чіткого визначення його сутнісних характеристик та індикаторів його виникнення й розвитку.

У зв'язку з наведеним вище потребують глибокого вивчення питання предмету і специфіки, характеру й розміру сучасного тероризму.

Сукупність наведених у статті потенційних чинників впливу радикальної пропаганди на молодь України з використанням досягнень сучасної науки і техніки та сучасних засобів комунікації зумовлює актуальність проблеми.

Мета статті – проаналізувати на базі існуючих характеристик соціально-політичну природу сучасного тероризму, мотиви та особливості його розвитку; установити основні трансформаційні тенденції сучасної терористичної загрози; виявити потенційні чинники радикального впливу пропаганди тероризму з використанням досягнень сучасної науки і техніки та сучасних засобів комунікації.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення на шляху розвитку ліберальних (вільних), відкритих і демократичних суспільств на основі верховенства права загально визнані як визначальні дві перепони: тероризм та організована злочинність.

Феномен сучасного тероризму має багато аспектів. У зв'язку із цим можливі різні підходи до визначення його поняття, сутності, ознак, особливостей та небезпеки поширення.

Аналіз науково-теоретичних джерел щодо еволюції сутності тероризму свідчить, що на багатовіковому етапі свого існування тероризм зароджується в державах

з політичною нестабільністю та з проблемами неврегульованих конфліктів. Якщо перефразувати класика військової теорії К. Клаузевіца, то можна констатувати, що тероризм – це метод ведення війни, політики і пропаганди одночасно.

За оцінкою експертів Комітету Ради Безпеки ООН з питань боротьби з тероризмом, сучасний тероризм продовжує еволюціонувати, оволодівати новими прийомами і методами.

У політичних та наукових колах з'явилися нові поняття – «войовничий екстремізм», «насильницький екстремізм» та «бойовики-терористи».

Кардинально змінилася інформаційно-технологічна сфера. Стрімкий її розвиток спричинив появу нового виду тероризму – кібертероризму. Традиційні сфери ведення бойових дій «Земля», «Море», «Повітря», «Космос» доповнилися новою сферою – «Кіберпростором».

Очевидно, що завдяки появі нових рис, властивих сучасному тероризму, змінюється конфігурація терористичної загрози. Це спричиняє необхідність комплексного дослідження сутності сучасного тероризму фахівцями різних напрямів: істориками, політологами, юристами, психологами, соціологами, військовими експертами, криміналістами тощо.

Моделюючи логічну схему визначень сучасного тероризму, можна трактувати, що він має трьох суб'єктів: окремого індивіда, групу і державний апарат.

Проведений автором системний аналіз трактувань тероризму у відкритих джерелах вказує на те, що серед компонентів поняття «тероризм» найчастіше зустрічаються такі: насилля (насильство), примушення (83,5%); залякування (51%); погрози (47%). Таким чином простежується сутність тероризму, яка полягає в насиллі з метою залякування. Суб'єктами терористичного насилля є окремі особи, недержавні організації, воєнізовані формування. Об'єктом насилля є влада або суспільство, приватне і державне майно, інфраструктура, системи забезпечення. Ціль насилля полягає в досягненні бажаного для терористів розвитку подій: революції, дестабілізації суспільства, розв'язання війни з іншою державою, досягнення незалежності деяких територій, падіння престижу влади, політичних поступок з боку влади.

Російські законодавці вважають, що **тероризм – це ідеологія насилля** та практика впливу на суспільну свідомість, на прийняття рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування чи міжнародними організаціями, пов'язані із залякуванням населення та/або іншими формами протиправних насильницьких дій¹.

Згідно із Законом України № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року «тероризм –

суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [1].

Таким чином, унаслідок існуючої на сьогодні розмитості меж та розширеного трактування поняття «тероризм» значно ускладнюється узгоджена оцінка терористичних загроз та, відповідно, взаємодія і співробітництво суб'єктів забезпечення національної безпеки держав.

Узагальнюючи наведене вище та оцінюючи діяння міжнародних терористичних організацій (груп) та ознаки складу кримінальних дій терористичної спрямованості, можна сформулювати варіант наукового визначення сучасного тероризму: «Сучасний тероризм – це публічно здійснювані фізичні *насильницькі* дії або *погрози* таких дій, або деструктивні дії із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), спрямованих на *залякування* населення, соціальних груп або державного апарату з метою прямого чи опосередкованого *примушення* до прийняття рішення або відмова від нього в інтересах терористів, які переслідують власні політичні, релігійні чи ідеологічні цілі».

Поряд із формулюванням поняття «тероризм» у більшості держав подібна проблематика існує й під час формулювання понять «екстремізм» і «сепаратизм». При визначенні таких деструктивних дій екстремізму та сепаратизму, як «порушення суверенітету і територіальної цілісності держави», «дестабілізація суспільно-політичної обстановки», «досягнення політичних, релігійних, ідеологічних цілей», експерти зіштовхнулись із серйозною проблемою. Так, зазначені вище дії «екстремізму» та «сепаратизму» мають дуже тонку межу із правами людини згідно з Хартією прав людини².

Зокрема, в державах з авторитарною формою правління права щодо свободи мирних зборів у вигляді акцій цивільної непокорності, масових протестів, релігійних заходів можна розцінювати по-різному, як це було в Республіці Білорусь, де влада, жорстоко придушуючи протести проти фальсифікації результатів президентських виборів, застосовувала проти опозиції репресії. За оцінкою влади Білорусі, це антигромадські прояви екстремістського та терористичного напрямку. За спостереженнями з відкритих джерел, на сьогодні в Білорусі порушені кілька тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних з екстремізмом і тероризмом.

Іншим наочним прикладом є дії російських силовиків стосовно корінного населення, особливо кримських

¹ Офіційний інтернет-портал правової інформації. Федеральний закон от 6 марта 2006 года № 35-ФЗ «О противодействии терроризму». – URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102105192>.

² Хартія прав людини складається з трьох міжнародних правових актів: Загальної Декларації прав людини, затвердженої та проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

татар, у тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим. Зокрема, Росія намагається під виглядом боротьби з «ісламськими терористами», «екстремістами», «кримськими терористами» або «кримськими диверсантами» придушити боротьбу громадян Криму за фундаментальні права і свободи.

Використання самопроголошеними ДНР та ЛНР бойових засобів ураження проти мирного населення в Донецькій та Луганській областях України з метою його залякування на підконтрольній та непідконтрольній уряду території також підпадає під визначення «тероризм».

Тому точкою відліку для визначення сутності тероризму та інших видів діяльності терористичного напрямку краще, на думку автора, брати конкретний їх прояв. Так, згідно з Кримінальним кодексом України, проявом тероризму визначений терористичний акт, сутність якого полягає у злочинному діянні у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій.

З наведеного очевидно, що проявом тероризму є конкретні практичні дії, які завдають моральну і фізичну шкоду особі (особам), суспільству, державі. Особливо небезпечною є реалізація кібернетичних загроз щодо об'єк-

тів критичної інфраструктури: фізичних компонентів, програмного забезпечення та автоматизованих систем управління зброєю.

Для здійснення таких дій як прояву ідеології в певній державі потрібна внутрішня і зовнішня мотивація осіб, причетних до терористичних організацій (груп). Узагальнюючи масштаб і характер прояву цих ідеологій у нестабільних регіонах світу, видається доцільною така класифікація тероризму: ісламістський, екстремістський, етнонаціональний, сепаратистський, лівий, правий, анархістський, безсистемний (терористи-одинаки) (табл. 1).

Проте, як свідчать останні події в багатьох регіонах світу, зазначені в таблиці категорії тероризму в класичному вигляді проявляються дуже рідко. Сьогодні безліч терористичних груп мають гібридну суміш мотиваційних ідеологій, одна з яких завжди домінує. Із цим пов'язана й тактика їхніх дій, до якої вдаються навіть лідери деяких держав.

Як приклад, до прояву міжнародного тероризму відносять повітряний інцидент з рейсом компанії Ryanair у травні поточного року. Зокрема, за вказівкою вищого керівництва Білорусі силовики за допомогою винищувачів

Таблиця 1

Класифікація тероризму за мотивацією діяльності

Класифікація тероризму	Мотивація діяльності	Мета	Тактика дій
Ісламістський	Викривлена інтерпретація ісламу	Повалення світських режимів в ісламських державах. Мета ваххабістів – утворення «великого ісламського халіфату»	Джихад, прямиї терор. Насилля як священний обов'язок або культовий акт
Екстремістський	Сповідання людиноненависницьких поглядів та ідей	Дестабілізація суспільства та руйнування основ політичних інституцій	Тоталітаризм, культ вождів, акції соціального протесту, прямиї терор
Етнонаціональний	Націоналізм, етнос та/або релігія	Політичне самовизначення у формі власної суверенної держави або автономії	Створення етнічної напруженості чи етнічного конфлікту
Сепаратистський («сецесія»)	Самовизначення території, яка перебуває у складі іншої країни, її відділення і набуття незалежності. У найманців – особиста мотивація або боротьба з ліберальною глобалізацією	Зміна статусу окремих територій, їх перехід до складу іншої держави чи набуття статусу широкої автономії	Використання етнокультурних особливостей мешканців окремих регіонів будь-якими методами
Лівий	Ліва екстремістська ідеологія	Зміна політичної, соціальної та економічної системи держави відповідно до лівих екстремістських моделей	Нанесення шкоди соціально-економічній і політичній боротьбі народних мас за соціальне визволення. Зрив революційно-демократичного і національно-визвольного руху
Правий	Повернення до націонал-соціалізму	Зміна всієї політичної, соціальної та економічної системи держави за своєю моделлю	Створення в країні хаосу і беззавладдя. Збройна боротьба з прогресивними громадськими організаціями, суспільно-політичними партіями, політичними діячами
Анархістський	Революція, антикапіталістичні акти	Знищення будь-якої державної влади і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів	Стихийний бунт мас
Безсистемний (терористи-одинаки)	Публічність та саморадикалізація	Зміна деяких напрямів політики, зрив практичних заходів	Насилля, вбивство або каліцтво людей із застосуванням зброї, пограбування банків із захопленням заручників тощо

змусили посадити в Мінську літак, на якому з Афін до Вільнюса прямував білоруський опозиціонер Роман Протасевич.

Зіставлення військово-політичної діяльності Російської Федерації з діяльністю терористичних організацій (груп) надає обрисів картині, в якій проглядається запозичена в різних категорій терористів тактика, яка в поєднанні з іншими діями маскується під прихований сепаратизм, направлений на анексію українських земель та в подальшому – на знищення держави Україна. Можливо, у зв'язку із цим на міжнародній арені з'явилося нове поняття – «політичний терор високого рівня».

Як і в терористів, стратегія і тактика Російської Федерації охоплює сильну пропаганду. Через етнокультурні особливості мешканців окремих регіонів Україна перебуває під потужним інформаційним впливом Росії, направленим на зміну статусу окремих територій. Для цього широко використовуються ІКТ, зокрема Інтернет та соціальні мережі. Це зумовлює формування додаткових чинників терористичної загрози.

Підтвердженням дієвості стратегії й тактики Росії є поява самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» на території України. Національним інститутом стратегічних досліджень (автори О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський) визначена сутність сепаратистського конфлікту на Донбасі як елемента гібридної війни, яка ведеться Російською Федерацією проти України: «По суті, на Донбасі Україна має справу з гібридним сепаратизмом, який є частиною гібридної війни РФ. Його основу становить політичний сепаратизм, інспірований та підтримуваний ззовні. Оскільки політичний сепаратизм, як правило, має низьку підтримку з боку населення, для його укорінення і поширення на Донбасі ідеологами активно використовувалося поширення викривленої інформації про події на решті території України, застосовувалися спеціальні пропагандистські заходи, спотворювалася історія України, створювалися міфи про краще життя у форматі самопроголошених республік» [2, с. 7–8].

З іншого боку, ми маємо справу з новою концепцією гібридної війни, метою якої є створення терористичних держав як стійкого соціально-політичного утворення з ідеологією держави [3].

Небезпека полягає у створенні на території України неконтрольованого регіону для:

- накопичення і транзиту зброї та наркотиків;
- утворення середовища для визрівання та поширення ідеології й тактики тероризму;
- поширення екстремістських та сепаратистських настроїв в інші регіони нашої держави.

Інший наочний приклад досягнення військово-політичних цілей шляхом дієвості пропаганди й агітації – підірив авторитету політичної системи Афганістану, пониження довіри населення до керівництва держави та поширення переконання в безперспективності надій на зміну ситуації в країні на краще.

Очевидно, що сприйняття населенням Афганістану таких переконань та, ймовірно, залякувань призвело до збільшення кількості прихильників терористичної діяльності руху «Талібан» та пов'язаних з ним терористичних угруповань, посилення антиурядових настроїв та зрештою – до повалення державного режиму.

Причинно-наслідкова послідовність діяльності руху «Талібан» свідчить про підміну причин та цілей терору і війни. Це об'єктивно збільшує потенціал його загрози. Безумовно, що в деяких регіонах конкретна межа між війною і тероризмом стрімко зникає або стає дедалі умовнішою та гнучкішою.

Таким чином, стрімка еволюція сутнісних характеристик військово-політичної поведінки деяких держав, які мають агресивний характер, свідчить про те, що вони не хещують терористичними методами з метою досягнення своїх військово-політичних цілей.

Аналіз соціальної природи сучасного тероризму дає підстави зробити висновок, що за умов недостатньої ефективності механізмів міжнародних організацій, міграції народів з районів збройного протистояння на територію європейських держав, у тому числі й України, ймовірно утворення терористичних осередків, які можуть фінансуватися недержавними акторами та поповнюватися молодим резервом з місцевого населення.

У цьому контексті новою непередбачуваною загрозою в сучасному світі інформаційних технологій є зростання нового покоління терористів, які зможуть діяти гнучкіше, використовуючи сучасне обладнання, що сприяє розширенню сфери їхньої діяльності.

Як зазначають міжнародні експерти, технічна підготовленість терористів постійно зростає. Вони дедалі швидше користуються мережею Інтернет і комп'ютерними технологіями та вочевидь мають намір і бажання набути навичок, потрібних для ведення кібер-терористичної діяльності.

Отже, посилення позиції нового покоління терористів можливе завдяки налагодженню двосторонніх зв'язків терористичних груп, переважно з юнаками та підлітками, котрі інтенсивно користуються мережею Інтернет. Зважаючи на глобальність розгалуження мережі Інтернет, небезпека впливу на виховання та вербування молоді є непередбачуваною.

Підсилює загрозу терористичного руху створення віртуальних мереж, де молодь, яка захоплюється комп'ютерними іграми, перетворюється на віртуальних терористів, а в подальшому, під впливом інтерактивних форм вербування, – на справжніх.

Крім того, терористи-організатори мають можливість наймати фахівців-хакерів, зокрема з пострадянських країн, які не знають, хто і з якою метою найняв їх на роботу. Для хакерів, які добре знаються на інформаційних технологіях, така діяльність є звичайним заробітком.

Подібну стратегію підготовки бойовничої молоді в душі «руського мира» реалізує і Росія на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. У майбутньому

нам слід очікувати покоління, яке виховане на «героїзмі бойовиків» та матиме проросійський, сепаратистський настрої³.

Важлива складова діяльності міжнародних терористичних організацій – використання широкого набору пропагандистських прийомів для залучення до екстремістських угруповань нових членів з молоді іммігрантського середовища, підбурювання їх до терористичної діяльності. Цьому сприяють труднощі, які виникають в іммігрантів, особливо у вихідців з мусульманських країн, з адаптацією до нових умов життя, соціальна відчуженість цих спільнот у європейському суспільстві.

Фактори, які сприяють зростанню рівня радикальних настроїв серед мусульман-переселенців, зумовлені також регіональними конфліктами та присутністю військових контингентів європейських держав на території, яку вони вважають мусульманською.

Фахівці стверджують, що концентрація на європейському просторі мусульманського населення, у тому числі на території України, створює реальне підґрунтя для поширення осередків екстремістської пропаганди та поступової радикалізації певних етнічних меншин і релігійних громад.

Хронологічні спостереження дають підстави для твердження, що поштовхом для виникнення нових тенденцій сучасного тероризму стали:

по-перше, глобалізація, зокрема й сучасні ІКТ, які сприяли розпаду суспільств. Це полегшило пересування недержавних акторів і розширило можливості організації їх діяльності, що підвищило рівень організованої злочинності та створило умови для налагодження зв'язків між терористичними групами та кримінальними угрупованнями в доступі до каналів контрабанди, торгівлі людьми та підробки документів;

по-друге, порушення системи міждержавних кордонів, що спростило рух товарів, людей, капіталу, зброї та наркотиків, створило умови для використання сепаратизму як провокації для втягування організованих меншин у збройний конфлікт з державними органами;

по-третє, демографічна динаміка, яка стала поштовхом для збільшення чисельності мусульманського населення в Європі, здатного до об'єднання. Це може використовуватися радикалами для створення терористичних груп;

по-четверте, релігійні суперечності, які набули обрисів міждержавних, що може слугувати мотивом насильницьких дій або терористичних актів.

До основних умов для зародження та визрівання тероризму відносять: затяжні внутрішні конфлікти; відсутність верховенства права та порушення прав людини; дискримінація етнічних, національних та релігійних меншин; відсутність відповідного керівництва державою, політична ізоляція та соціально-економічна маргіналізація.

³ ІА «Вчасно». – URL: <https://vchasnoua.com/articles/63702-okupovanyi-rozum-iaku-zahrozu-ukraini-nese-vykhovannia-ditei-v-ordlo>.

Висновки та рекомендації

Таким чином, характерними особливостями й тенденціями сучасного тероризму є:

- формування нових міжнародних і регіональних керівних ланок для планування діяльності, зокрема підготовки і проведення конкретних операцій, організації та координації взаємодії між окремими групами і виконавцями терористичних актів, із залученням до терористичної діяльності терористів-найманців;

- пропаганда з використанням досягнень науково-технічного прогресу, зокрема мережі Інтернет, яка стала новим видом діяльності, зокрема поповнення лав терористів переважно за рахунок молоді;

- зрощування тероризму, наркобізнесу і торгівлі зброєю, встановлення стійких зв'язків терористичних організацій (груп) з транснаціональною організованою злочинністю, насамперед наркобізнесом;

- інспірування антиурядових та сепаратистських настроїв, конфліктних і кризових ситуацій;

- політизація цілей діяльності терористів, перетворення тероризму на фактор ініціювання й виникнення вогнищ воєнних загроз та мілітаризації ситуації в низці регіонів;

- розмивання кордонів між внутрішньодержавним і міжнародним тероризмом.

Зазначені вище та інші особливості й тенденції зумовлюють високий рівень загрози терористичних проявів та, відповідно, необхідність вжиття додаткових превентивних заходів у сфері національної безпеки.

Вироблення конкретних рекомендацій неможливе без усебічного та об'єктивного аналізу концептуальних та прикладних питань кваліфікації міжнародного тероризму, досвіду інших держав щодо розв'язання цих питань на своїй території, вдосконалення взаємодії держав у рамках двосторонніх та багатосторонніх домовленостей.

У зв'язку із цим Глобальна антитерористична стратегія ООН (A/RES/60/288) пропонує такі компоненти:

- усунення умов, які сприяють поширенню тероризму;

- заходи щодо запобігання тероризму та боротьби з ним;

- заходи щодо зміцнення потенціалу держав стосовно запобігання тероризму та боротьби з ним;

- заходи щодо забезпечення прав людини та верховенства права як фундаментальної основи для боротьби з тероризмом [4].

Важливою з погляду національної безпеки України є оцінка:

- достатності превентивних механізмів протидії сучасному тероризму з боку держави та світового співтовариства;

- впливу радикальної пропаганди на молодь України з використанням досягнень сучасної науки і техніки та сучасних засобів комунікації при підготовці держави до протидії агресору в рамках Закону України № 1702-ІХ

«Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р.

Чітке визначення поняття тероризму сприятиме створенню цілісної картини його загроз та проведенню роздільної лінії між завданнями щодо боротьби з ним невійськовими (юридичними) засобами із застосуванням поліцейських ресурсів та, з іншого боку, протидії йому політичними чи військовими засобами.

У зв'язку з наведеним постають питання щодо:

- уточнення юридичного визначення терміну «тероризм» та пов'язаних з ним термінів з метою оптимізації правових та організаційних засад протидії тероризму і боротьби з ним;
- корекції порядку взаємодії між державними органами влади та іноземними партнерами в протидії та боротьбі з тероризмом;
- оптимізації комплексу довгострокових заходів партнерства державних органів влади та приватного сектору з питань зменшення кібернетичних ризиків;
- створення державної системи навчання громадян України кібергігієні та безпековій поведінці в кіберпросторі;
- розширення географії освітніх заходів, присвячених питанню кіберпсихології та дитячо-юнацького

військово-патріотичного виховання в рамках Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України № 286 від 18 травня 2019 р. та Постанови Кабінету Міністрів України № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» від 9 жовтня 2020 р.

Перелік літератури

1. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс]: Закон України № 638-IV від 20 березня 2003 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.
2. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України [Електронний ресурс]: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський. – К.: НІСД, 2016. – 52 с. – (Національна безпека / НІСД; вип. 12). – Режим доступу : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/Separatism_druk-8a53a.pdf.
3. Когут Ю. І. Кібертероризм (історія, цілі, об'єкти): практичний посібник / Ю. І. Когут. – Київ: СІДЖОН, 2021. – 304 с.
4. UN Global Counter-Terrorism Strategy [Електронний ресурс]: A/RES/60/288 // United Nations. Office of Counter-Terrorism. – Режим доступу : <https://www.un.org/counterterrorism/un-global-counter-terrorism-strategy>.

DOI 10.33099/2618-1614-2021-17-4-50-54

УДК [355.48:355.233]:378

А. В. Скиданова,*кандидат історичних наук, професор кафедри філософії,
Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба,***І. А. Нікіфоров,***кандидат технічних наук, доцент кафедри
тактики та загальновійськових дисциплін,
Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба*

Поширення воєнно-історичних знань у закладах вищої військової освіти: між традиціями та новаціями

У статті обґрунтовано необхідність модернізації навчальних технологій у сфері викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах України. Запропоновано нову модель поширення воєнно-історичних знань, яка спирається на взаємодію традиційних та інноваційних педагогічних технологій, оптимізує вивчення воєнної історії відповідно до чинних вимог підготовки майбутніх офіцерів.

Ключові слова: воєнно-історичні знання, традиційні педагогічні технології, інноваційні педагогічні технології, модернізація освіти, історія війн і воєнного мистецтва, вищі військові навчальні заклади.

© А. В. Скиданова, І. А. Нікіфоров, 2021

Постановка проблеми. Одним з наслідків агресії Росії проти нашої держави став перегляд концептуальних засад воєнно-історичної роботи (ВІР) у Збройних Силах України (ЗСУ), розробка й упровадження відповідної Доктрини [1]. Серед напрямів ВІР, визначених у документі, є поширення воєнно-історичних знань у системі військової освіти [1, с. 12]. Успішність утілення цього напрямку залежить від ефективного поєднання двох чинників: системи викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) та вибору педагогічних технологій. Вдала організація педагогічного процесу створює умови для покращення рівня здобутих воєнно-історичних знань та їхньої подальшої конвертації до професійних компетентностей військового фахівця та лідера. Зважаючи на це актуальним є пошук моделей модернізації традиційних форм поширення воєнно-історичних знань у ВВНЗ, зокрема шляхом переосмислення системи викладання воєнно-історичних дисциплін та впровадження до навчального процесу інноваційних педагогічних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модернізація вищої освіти через інноваційні педагогічні технології висвітлювалася багатьма вітчизняними дослідниками. Серед останніх публікацій привертають увагу роботи І. М. Дичківської [2], Г. М. Романової, П. Г. Лузана [3], Х. Ш. Бахтіярової [4], Л. О. Савенкової [5]. Перспективи взаємодії традиційних та інноваційних педагогічних технологій уперше були окреслені М. В. Кларіним [6], згодом розвинені в працях інших дослідників, зокрема вітчизняної педагогині І. М. Богданової [7]. Проблеми та перспективи модернізації вищої військової освіти або окремих військових спеціальностей шляхом упровадження інноваційного навчання порушувалися у публікаціях О. Алексеєнка, Л. Наливайко [8], А. М. Сиротенка [9], В. М. Телелима [10], О. Б. Гавришків [11], Є. Іванченко, О. Маслія [12], О. В. Казева, М. М. Овчара, І. В. Кошельника [13]. Характеристика стану поширення воєнно-історичних знань у ЗСУ була надана О. О. Пашковою [14, 15]. Попри ґрунтовні та численні доробки в галузі педагогічної інноватики нині відчувається потреба в узагальненні теоретико-методологічних підходів і практичного педагогічного досвіду, яке дасть змогу сформулювати нове бачення організації здобуття воєнно-історичних знань у межах академічних дисциплін у військових вищах України задля реалізації нових вимог до ВІР у Збройних Силах України та якісної підготовки сучасних військових лідерів.

Мета статті – пошук моделі ефективного поширення воєнно-історичних знань у ВВНЗ шляхом комплексних змін у: 1) структурі викладання воєнно-історичних дисциплін; 2) застосуванні педагогічних технологій традиційного та інноваційного типів під час вивчення цих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Доктрини з воєнно-історичної роботи у ЗСУ вищі військові

навчальні заклади є суб'єктами ВІР, на які покладені такі функції, як:

1) виконання науково-дослідних робіт з актуальних питань воєнної історії з метою створення та вдосконалення програм навчальних дисциплін суспільно-гуманітарного циклу;

2) обробка документів і матеріалів з воєнної історії та створення на їхній основі баз даних;

3) розробка та видання наукової та навчальної воєнно-історичної продукції, рецензування воєнно-історичних праць;

4) організація вивчення навчальних дисциплін «Історія війн і воєнного мистецтва» і «Воєнна історія України»;

5) здійснення навчання з методики організації ВІР у ЗСУ;

6) проведення воєнно-історичних конференцій, воєнно-історичних польових поїздок, семінарів тощо;

7) надання пропозицій до проєктів річного плану ВІР у ЗСУ [1, с. 13–14, 17].

Реалізація кожного з перелічених завдань у свій спосіб сприяє поширенню воєнно-історичних знань. Проте окреме місце в цьому процесі займає педагогічна діяльність, адже саме вона є тією структурною ланкою, завдяки якій відбувається **дидактичне та системне засвоєння науково-обґрунтованих знань у ВВНЗ**, розвивається **дослідницький потенціал майбутніх військових фахівців, формується розуміння практичного значення воєнно-історичних студій**. Від якості організації цієї ланки значною мірою залежить реалізація місії воєнно-історичної роботи у ЗСУ.

На сьогодні в усіх ВВНЗ викладається навчальна дисципліна «Історія війн та воєнного мистецтва», до якої в різні способи в кожному з вищів інтегровано воєнну історію України [15, с. 213–214]. Цю дисципліну можна вважати спеціальною воєнно-історичною. Разом з тим, поширення воєнно-історичних знань відбувається також завдяки загальноісторичним дисциплінам, які відпрацьовують базові наукові принципи, важливі для ВІР, вивчають загальноісторичне тло, без якого утруднюється або взагалі виключається повноцінне розуміння воєнно-історичних подій і процесів. Для ВВНЗ це «Історія України та української культури». Отже, в організації навчального процесу вкрай важливим є синхронізація в часі та узгодження у змісті цих навчальних дисциплін. Так само корисним для воєнно-історичних студій є узгодження з низкою фахових військових навчальних дисциплін.

За результатами моніторингу стану воєнно-історичної роботи у ВВНЗ, проведеного протягом 2017–2018 рр. Воєнно-науковим управлінням Генерального штабу ЗСУ спільно з кафедрою історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, слушно відзначалася необхідність **збільшення бюджету навчального часу за дисципліною «Історія війн і воєнного мистецтва (у тому числі історія українського війська)»** [15, с. 217–218]. Підтримуючи

цю позицію, ми водночас вважаємо за доцільне впровадження **диференційованого розподілу бюджету навчального часу дисципліни за окремими курсами або модулями**. А саме:

1. «Історія війн і воєнного мистецтва (від давнини до 1914 р.)» для курсантів першого або другого курсу синхронно або після викладання дисципліни «Історія України та української культури».

2. «Історія війн і воєнного мистецтва (від Першої світової війни до сьогодення)» відповідно для курсантів другого або третього курсу з акцентом на історії роду військ, до якого належить майбутня спеціальність курсанта/ки.

3. «Історія Збройних Сил України» для курсантів третього або четвертого курсу, зосереджена на історії військового будівництва в Україні від часу відновлення незалежності в 1991 р. до сьогодення та на здобутому під час АТО (ООС) бойовому досвіді.

Внутрішня логіка розподілу дисципліни виходить із проблемно-хронологічного принципу. Послідовність проходження курсів/модулів спрямована на забезпечення принципу міждисциплінарності, поза яким уявити воєнну історію загалом та воєнну історію України зокрема неможливо. Якщо проходження запропонованих курсів/модулів вдало узгоджене з набуттям загальноісторичних та спеціальних знань і навичок у межах спеціальності, відбувається підвищення результативності та якості засвоєння воєнно-історичних знань. Гнучка зміна контенту дисципліни відповідно до мети курсу/модуля та спеціальності створює можливості для практичного застосування набутих знань і підвищує мотивацію курсантів до вивчення дисципліни.

Запропонована для поширення воєнно-історичних знань модель буде не повною без пошуку шляхів оптимізації **педагогічних технологій**. За визначенням ЮНЕСКО, педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їхньої взаємодії, завдання якого – оптимізація форм освіти. Існує чимало інших визначень цього поняття, проте спільним знаменником для всіх дослідників є те, що *педагогічна технологія спрямована на підвищення ефективності навчального процесу та гарантує досягнення запланованих результатів навчання* [2, с. 65–66].

Останніми десятиліттями вітчизняна вища школа перебуває у стані трансформацій у напрямку до інноваційної освіти, все ще відчутно зберігаючи традиційні підходи й відповідні педагогічні технології. Цю непросту ситуацію відображено в документах про стратегічну візію розвитку освіти в Україні, які все ще констатують потребу в інноваційності. Так, одним із завдань Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 рр. було забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі [16]. Очікуваним результатом Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. є створення інноваційних розробок, упровадження нових методів і підходів у викладанні, зокрема шляхом

інтегрування інновацій у навчальні плани й освітні програми [17, с. 48, 56]. Тож нині важливо зрозуміти, в який спосіб інноваційні педагогічні технології здатні оптимізувати процес поширення воєнно-історичних знань у закладах вищої військової освіти та як вони можуть поєднуватися з традиційними підходами.

Уважаємо, що **базовими** для навчальних дисциплін ВВНЗ, пов'язаних з воєнно-історичним контекстом, є традиційні технології навчання. Це твердження не є даниною історичній усталеності цих технологій у вищій військовій школі чи результатом її інерційності як соціального інституту. Ми також не схильні вважати традиційні технології конструктом, застиглим у формах і методах викладання. Виходячи з педагогічної теорії та досвіду, припускаємо, що традиційні педагогічні технології zasadничо важливі й незамінні для організації навчального процесу ВВНЗ з низки причин. Традиційне навчання є систематичним, поетапним, неперервним, з високою керованістю та оптимальними можливостями планування, забезпечує досягнення мети в стислі терміни [2, с. 27]. Основною метою традиційних технологій є формування в курсантів наукового світогляду, засвоєння ними загальнонаукових та професійних знань, умінь і навичок.

Традиційні педагогічні технології спираються на пояснювально-ілюстративну модель навчання, яка добре працює у випадках, якщо: 1) необхідно забезпечити швидке, стійке засвоєння навчальної інформації; 2) зміст навчального матеріалу має інформативний характер і надто складний для того, щоб курсанти здійснювали самостійний пошук знань; 3) курсанти ще не мають опорних знань для якісного опанування нових [4, с. 25]. Усе це відповідає особливостям організації ВВНЗ (лекційно-семінарська система занять, чіткий розподіл дисциплін за навчальними семестрами, визначені терміни складення заліків та іспитів, сталий склад навчальних груп, різний рівень опорних знань курсантів, сполучення навчання з виконанням військових обов'язків) та керівним документам щодо організації навчального процесу у ВВНЗ [18]. Особливо доречними традиційні педагогічні технології є на першому та другому курсах навчання, зокрема під час вивчення запропонованого вище ознайомчого первинного курсу/модуля «Історія війн і воєнного мистецтва (від давнини до 1914 р.)» та інших дисциплін, які містять пов'язані з воєнною історією модулі.

Отже, **традиційні педагогічні технології відіграють важливу роль, коли йдеться про систематичне поширення та закріплення науково обґрунтованих, структурованих, базових воєнно-історичних знань серед широкого загалу курсантів та слухачів ВВНЗ.**

Традиційні педагогічні технології мають внутрішню логіку побудови, яку характеризує технологічний ланцюжок: *подача інформації викладачем → сприйняття, осмислення, заучування інформації курсантами → відтворення інформації для контролю й оцінювання викладачем.* Роль викладача в цій системі є не лише провідною, а й домінуючою (викладач – суб'єкт навчання,

курсанти – об'єкти його педагогічних впливів). Форми організації такого навчання вноормовані та регламентовані. Зважаючи на сказане вище, **поширення воєнно-історичних знань у парадигмі традиційного навчання може мати суттєві недоліки, спричинені таким:** 1) якість знань суттєво залежить від суб'єктивного чинника – педагогічної майстерності та лекторських здібностей викладача; 2) мотивація отримання знань може нівелюватися директивним обов'язком вчитися та звестися лише до мети отримати оцінку; 3) засвоєння знань відбувається на репродуктивному рівні; 4) ці технології не орієнтовані на індивідуальні особливості пізнавальної активності курсантів та, пропонуючи засвоєння готових знань, стримують можливості для розвитку самостійної творчої пізнавальної діяльності.

Для того, щоб спрямувати поширення воєнно-історичних знань у більш адекватне сучасним соціальним запитам русло, орієнтоване на **формування компетентностей, цінностей, розвиток критичного мислення і здатності до самостійного отримання знань та їх подальшого продукування, набуття гнучких навичок, пов'язаних зі взаємодією (або ж soft skills), урахування індивідуальних особливостей курсантів, підвищення мотивації до навчання і стимулювання інтересу до подальшого позааудиторного пізнання, потрібно звернути увагу на інноваційні педагогічні технології.**

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження у практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів [2, с. 338–339]. У вузькому сенсі інноваційна педагогічна технологія є засобом реалізації освітніх інновацій. Довший час традиційне й інноваційне навчання розглядалися як категорії альтернативні, адже вони розходяться за метою, змістом, формами і методами, характером взаємодії між викладачем і тими, хто навчається, зрештою – за результатами [5, с. 12]. Інноваційний підхід передбачає переорієнтацію освітнього процесу на розвиток у здобувачів освіти продуктивного мислення, формування комунікативних надпрофесійних навичок, розвиток активної, ініціативної особистості, здатної до самостійного пошуку та засвоєння нових знань, розв'язання проблемних ситуацій протягом усього життя в умовах мінливого, інформаційно насиченого середовища. Відповідно, інноваційним освітнім технологіям притаманні відмінні від традиційних форми й методи викладання. Ті, хто навчається, мають стати активними здобувачами знань, а отже, суб'єктами процесу нарівні з викладачем, який розглядається як партнер, тьютор, фасилітатор. Відбувається диверсифікація джерел інформації, форми контролю стають більш гнучкими й індивідуалізованими, акцент зміщується на самоконтроль і рефлексію здобувачів знань. Управління процесом викладання стає демократичнішим.

Попри привабливі перспективи від упровадження, **інноваційні педагогічні технології все ж не є універсальними**. Якщо говорити про п'ять рівнів засвоєння знань («упізнавання», «репродуктивний», «розуміння», «реконструктивний/перетворювальний», «творчий»), то очевидно, вони є більш прийнятними для вищих рівнів. Засвоєння знань на цих рівнях потребує опанованих базових знань і залежить від активності тих, хто навчається. Інноваційні процеси в освіті оцінюються як такі, що мають високі ризики при досягненні мети, вимагають стратегічного планування та вибору серед багатьох методик оптимальних шляхів досягнення мети [2, с. 27], потребують науково-методичного підходу на всіх рівнях управління [9], зокрема розробки принципово інших моделей організації навчального процесу.

Зважаючи на сказане вище та враховуючи усталеність використання традиційних педагогічних технологій, **дидактика поступово відійшла від альтернативного сприйняття традиційних та інноваційних технологій, шукаючи відповіді на запитання про формати їхнього поєднання**.

У процесі трансформацій освіти в Україні педагогіка вищої школи сприйняла компромісне бачення взаємодії традиційного й інноваційного навчання [2, с. 26; 4, с. 47; 12, с. 2]. Такі підходи були викладені Михайлом Кларіним і модифікувалися дослідниками впродовж останнього часу. М. Кларін пропонував поділити інноваційні підходи на два типи, які відповідають репродуктивній і проблемній орієнтаціям освітнього процесу [6, с. 7]. *Інновації-модернізації* спрямовані на осучаснення педагогічного процесу з метою досягнення вищих результатів у традиційній парадигмі репродуктивного навчання. *Інновації-трансформації* перетворюють традиційне навчання, надають йому навчально-пошукового характеру, головною метою стає розвиток особистості, здатної самостійно здобувати новий досвід, продукувати нові знання, особисті смисли та способи дії [6, с. 7]. Українська педагогиня Інна Богданова до окресленої типологізації запропонувала додати *комплексність (комбінаторність)* видозмін, до яких приводить застосування інновацій у системі освіти. Комбінаторності властиве поєднання елементів модернізації, модифікації та раціоналізації традиційної системи з її трансформацією [7].

Якщо спроектувати ці підходи на запропоновану вище структуру викладання дисципліни «Історія війн і воєнного мистецтва (в тому числі історія українського війська)», то найбільш раціонально відповідно до структури підготовки військових фахівців і релевантною щодо завдань доктрини з ВІР у ЗСУ видається модель, у якій **інноваційно-модернізаційна модель діє під час проходження першого та другого курсу/модуля, створюючи необхідні передумови для втілення інноваційно-трансформаційної моделі вже на третьому етапі проходження курсу/модуля на старших курсах університету**.

Для вибору оптимальних шляхів досягнення мети в межах курсів/модулів зазначеної дисципліни й інших дисциплін воєнно-історичного спрямування пропонуємо застосовувати інноваційні технології, які мають добру апробацію в західній і вітчизняній вищих школах та детально описані в педагогічній літературі (рис. 1).

Рис. 1. Орієнтовна модель використання інноваційних педагогічних технологій у процесі поширення воєнно-історичних знань у ВВНЗ

На сьогодні для впровадження окресленої вище моделі викладання воєнної історії у ВВНЗ існують як сприятливі обставини, так і перешкоди. До останніх віднесемо так звані *антиінноваційні бар'єри* [2, с. 255–257]: несумісність нового з наявним досвідом і цінностями, стереотипи мислення педагогічного співтовариства, психологічні бар'єри активного неприйняття викладачами нововведень, брак методичного забезпечення, недостатня поінформованість у галузі педагогічної інноватики, брак професійних майданчиків для обміну досвідом і вдосконалення педагогічної майстерності в галузі викладання воєнної історії, значне навантаження педагогів, матеріально-технічні обмеження. Зазначимо також, що актуальним викликом для воєнно-історичних дисциплін у ВВНЗ є визначення їхнього місця серед спецкурсів циклу професійної підготовки військових фахівців.

Водночас оптимізму додає значний досвід викладання воєнно-історичних дисциплін, накопичений на мікрорівнях (викладачі, наукові школи тощо), локальні педагогічні експерименти з поширення воєнно-історичних знань у ВВНЗ, перевідкриття інформаційних засобів як інструменту втілення інноваційних педагогічних технологій та їхнє органічне входження до навчального процесу, що відбулося за час пандемії, реформування системи вищої військової освіти в напрямі формування компетентностей та найбільш потужний мотиватор змін – нові соціальні запити й очікування нового покоління тих, хто нині обирає військовий фах.

Висновки

Результативне та якісно нове за змістом поширення воєнно-історичних знань у ВВНЗ має спитатися на **модернізовані навчальні технології**. Одну з моделей такої модернізації обґрунтовано в статті. Вона передбачає поетапність викладання основної воєнно-історичної дисципліни «Історія війн і воєнного мистецтва (у тому числі історія українського війська)», зумовлену узгодженням з фаховими військовими та загальноісторичними дисциплінами та орієнтацією на військову спеціальність здобувачів знань. Порядок проходження дисципліни та спрямованість її курсів/модулів створюють евристичні можливості для ефективного втілення міжпредметних зв'язків, надають дисципліні та відповідним воєнно-історичним знанням прикладного характеру. Дилема застосування традиційних чи інноваційних педагогічних практик має поступитися формату, в якому вони взаємодіють. Інноваційні педагогічні технології, підсилюючи базовий репродуктивний рівень здобуття воєнно-історичних знань, згодом, в міру проходження дисципліни, мають стати провідними. Лише за умови логічного, послідовного, системного впровадження інноваційних технологій здатні модернізувати здобуття воєнно-історичних знань, зокрема задля втілення нових концептуальних засад Доктрини з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, та стати дороговказом на шляху побудови якісно нової воєнної освіти загалом.

Перелік літератури

1. Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України : ВКП 1-00(86)01.01 / Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – [Київ], 2020. – 27 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Теорія і практика впровадження інноваційних технологій навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників : монографія / П. Г. Лузан, В. М. Манько, Л. В. Нестерова, Г. М. Романова ; за заг. ред. Г. М. Романової ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. – Київ : Поліграфсервіс, 2014. – 216 с.
4. Інноваційні технології навчання : навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / відп. ред. Х. Ш. Бахтіярова ; Нац. транспортний ун-т. – Київ : НТУ, 2017. – 172 с.
5. Формування психолого-педагогічної компетентності викладачів : тренінг-курс для викл. ун-ту / [Савенкова Л. О. та ін. ; за заг. ред. Л. О. Савенкової, Г. М. Романової]. – Київ : КНЕУ, 2011. – 390 с.
6. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии / М. В. Кларин. – Рига : Эксперимент, 1995. – 176 с.
7. Богданова І. М. Педагогічна інноватика / І. М. Богданова. – Одеса : ТЕС, 2000. – 148 с.
8. Алексеев О. Особенности развития сферы инновационной деятельности в заведениях высшей освіти та научных учреждениях Збройних Сил України [Електронний ресурс] / О. Алексеев, Л. Наливайко // Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України. – 2020. – № 2 (42) – С. 9–17. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-2/9-17>.
9. Сиротенко А. М. Інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою: поняття, сутність, спрямованість [Електронний ресурс] / А. М. Сиротенко, С. О. Богунов, Ю. І. Приходько // Наука і оборона. – 2018. – № 3. – С. 38–46. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-4-3-38-46>.
10. Телелим В. М. Інноваційна спрямованість військової освіти: поняття та сутність, рушійні механізми / В. М. Телелим, Ю. І. Приходько // Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України. – 2015. – № 1 (31) – С. 3–16.
11. Гавришків О. В. Використання інноваційних освітніх технологій у підготовці майбутніх військових / О. В. Гавришків // Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки і психології : збірник тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 8–9 травня 2020 р. / Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень». – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2020. – С. 74–78.
12. Іванченко Є. Впровадження інноваційних педагогічних технологій та методик у вищу військову освіту – запорука підвищення її якості [Електронний ресурс] / Є. Іванченко, О. Маслій // Педагогіка безпеки. – 2018. – № 1. – С. 1–8. – Режим доступу : <https://doi.org/10.31649/2524-1079-2018-3-1-001-008>.
13. Казев О. В. Використання інноваційних педагогічних технологій у загальновійськовій підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників [Електронний ресурс] / О. В. Казев, М. М. Овчар, І. В. Кошельник // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2021. – № 1 (100). – С. 93–99. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-100-1-93-103>.
14. Пашкова О. О. Заходи воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України у контексті військово-патріотичного виховання курсантів ВВНЗ (2017–2019) [Електронний ресурс] / О. О. Пашкова, В. А. Бідний // Воєнно-історичний вісник : зб. наук. праць Національного університету оборони України. – 2019. – Вип. 4 (34) – С. 159–171. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2019-34-4-159-171>.
15. Пашкова О. О. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019) : дис. ... канд. іст. наук. : 20.02.22 / О. О. Пашкова ; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – Київ, 2021. – 312 с.
16. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р.. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.
17. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.
18. Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти [Електронний ресурс] : затверджено наказом Міністерства оборони України № 4 від 9 січня 2020 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text>.

Наукова і науково-технічна діяльність Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у 2021 р.

¹ У повному обсязі інформаційні матеріали з основних видів діяльності університету, включно з науковою та науково-технічною діяльністю, опубліковані на веб-сайті університету в розділі «Документи» за посиланням: <https://nuou.org.ua/assets/documents/NDUU-booklet-2022.pdf>.

Наукова і науково-технічна діяльність в університеті у 2021 р. спрямовувалася на наукове забезпечення реалізації заходів оборонної реформи, вирішення актуальних завдань підготовки та застосування військ (сил), підвищення спроможностей Збройних Сил України для захисту територіальної цілісності й недоторканості України, ведення всеохоплюючої оборони.

Відповідно до Річного плану наукової і науково-технічної діяльності університету на 2021 р. виконувалися 66 науково-дослідних робіт. Завершене виконання 42 науково-дослідних робіт.

Основні результати наукових досліджень реалізовані в процесі:

- розроблення проєктів Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії інформаційної безпеки України, Стратегічного оборонного бюлетеня, Плану оборони України, Об'єднаної оперативної концепції, Концепції розвитку системи Міністерства оборони України, Концепції реформування та подальшого розвитку системи мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі;
- розроблення політик у рамках проєктів оборонної реформи;
- узгодження процесів оборонного та бюджетного планування, впровадження програмно-проєктного управління оборонними ресурсами;
- створення єдиної інформаційної системи управління оборонними ресурсами;
- кодифікації законів у сфері оборони;
- освітнього процесу слухачів оперативно-стратегічного та оперативно-тактичного рівнів підготовки, слухачів курсів лідерства L-3 та L-4, курсів підвищення кваліфікації державних службовців з питань воєнної безпеки та оборони.

З метою підвищення ефективності використання наукової та науково-технічної продукції університетом здійснювалося науково-технічне супроводження дослідно-конструкторських робіт зі створення Єдиної автоматизованої системи управління Збройних Сил України за напрямками:

- створення робочого макета базового рівня інформаційної інфраструктури Міністерства оборони України;
- автоматизації управління логістичним забезпеченням Збройних Сил України.

Для обговорення проблем воєнної теорії та практики, апробації результатів, одержаних у процесі досліджень, в університеті організовані та проведені 79 наукових заходів: 22 конференції (з них дев'ять міжнародних та одна всеукраїнська) та 57 семінарів.

Під час проведення цих заходів науковці університету разом із закордонними партнерами визначили шляхи вирішення проблемних питань, зокрема за напрямками:

- роль і завдання стратегічних комунікацій у впровадженні демократичного цивільного контролю в закладах вищої освіти сектору безпеки та оборони;

- спільне бойове застосування пілотованих та безпілотних авіаційних систем;
- вибухонебезпечні предмети як елемент гібридних загроз;
- морська стратегія держави в умовах гібридних дій РФ в Азовсько-Чорноморському регіоні, розвиток та реалізація морського потенціалу України;
- актуальні питання протидії загрозам з повітря;
- проблеми впровадження дистанційного навчання в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів;
- сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки і спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших служб;
- основні етапи боротьби українського війська за державну незалежність України.

Крім того, понад чотириста представників університету взяли участь у заходах, організованих вищими навчальними закладами, науковими установами, громадськими організаціями України та організаціями й установами іноземних держав (у тому числі в режимі онлайн).

Науково-педагогічні та наукові працівники університету підготували до видання та опублікували 9 монографій, 10 підручників, 43 навчальні й методичні посібники. Побачили світ 26 номерів періодичних фахових наукових видань університету.

В університеті виконані понад 160 оперативних завдань з опрацювання проєктів законів України, указів Президента України, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони та Збройних Сил України, а також із підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів за напрямками наукових досліджень університету. Наукові та науково-педагогічні працівники активно залучалися до складу робочих груп з опрацювання нормативно-правових документів, зокрема до міжвідомчих груп з координації відпрацювання складових Плану оборони України, розбудови національної системи стійкості, проєктних груп оборонної реформи.

Участь у міжнародних наукових проєктах

У співпраці з Організацією НАТО з науки і технологій продовжено роботу з реалізації проєкту «Протидія гібридній війні: військові аспекти» за участю зацікавлених країн-партнерів – Канади, Великої Британії, Хорватії, Фінляндії, Туреччини, США. Результати досліджень, одержані науковцями університету під час виконання цього проєкту, були представлені на щорічному Міжнародному безпековому форумі, який відбувся 3–4 вересня в м. Загреб (Хорватія). Форум є найбільшою площадкою в Європейському Союзі для обміну думками між науковцями та експертами у сфері протидії гібридним загрозам.

У форматі двостороннього співробітництва університет брав участь у спільному дослідницькому проєкті з Норвезьким університетським коледжем оборони на тему

«Україна і тотальна оборона». У рамках цього проєкту 2–4 листопада представники університету і Норвезького університетського коледжу оборони взяли участь у міжнародній конференції, організованій Центром передового досвіду НАТО з операцій в умовах холодної погоди. 17 листопада в університеті відбулася міжнародна науково-практична конференція «Гібридна агресія Російської Федерації: досвід протидії України, наслідки для Європи».

Подальшу роботу з норвезькими та іншими міжнародними партнерами планується проводити в ході досліджень соціоцентричної боротьби в Україні на фоні гібридної агресії Росії. На проведення цих досліджень Норвезький університетський коледж оборони одержав грант Науково-дослідної ради Норвегії.

Результати інноваційної діяльності

За результатами винахідницької та раціоналізаторської роботи отримано 20 патентів України на корисну модель.

Винахідники університету достойно представили університет у щорічному Всеармійському конкурсі «Кращий винахід року 2021». Усього отримано дев'ять дипломів: за найкращий винахід у Військово-Морських Силах Збройних Сил України та дипломи у восьми номінаціях:

I ступеня – 2;

II ступеня – 3;

III ступеня – 3.

Випробування нових (модернізованих) зразків озброєння та військової техніки здійснювалися науково-випробувальним відділом, акредитованим Національним агентством з акредитації України на відповідність вимогам міжнародних стандартів.

У рамках виконання наукових досліджень та на замовлення Міністерства оборони України, інших силових структур та виробників продукції бронезахисту військового призначення відділ провів 93 балістичні випробування, під час яких був перевірений 271 зразок бронезахисту.

У поточному році науково-випробувальний відділ здійснив балістичні випробування дослідних лопатей виробництва АТ «Мотор Січ». Ці випробування є важливим етапом перед завершальною стендовою перевіркою зразків, наближаючи підприємство до отримання спроможності з повного завершеного циклу виробництва вітчизняних вертольотів, у тому числі для Збройних Сил України.

Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів

В ад'юнктурі університету проходили підготовку шість докторантів та 130 ад'юнктів. У поточному році університет започаткував підготовку в ад'юнктурі за заочною формою навчання.

Тематика дисертаційних досліджень докторантів та ад'юнктів університету сформована відповідно до стратегічних пріоритетів, визначених у проєктах оборонної

реформи, та узгоджена з відповідними стейкхолдерами – представниками Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в університеті акредитовані шість освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії за спеціальностями:

011 Освітні, педагогічні науки;

053 Психологія;

122 Комп'ютерні науки;

253 Військове управління (за видами збройних сил);

254 Забезпечення військ (сил);

255 озброєння та військова техніка.

У спеціалізованих вчених радах університету захищено 51 дисертацію на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (доктора філософії): докторські – 8, кандидатські – 27, доктора філософії – 16; з них представниками зовнішніх закладів вищої освіти, наукових установ та організацій:

- докторські – 3;

- кандидатські – 9.

Молоді вчені університету в жовтні-листопаді взяли участь у конкурсі на отримання державних іменних стипендій найкращим молодим ученим для увічнення подій Революції Гідності та вшанування подвигу Героїв України – Героїв Небесної Сотні на 2022 р. За підсумками конкурсу державні стипендії призначені:

- підполковнику Приміренку В. М. (командно-штабний інститут застосування військ (сил)) – стипендія імені Дмитра Максимова;

- лейтенанту Усаченку О. О. (центр воєнно-стратегічних досліджень) – стипендія імені Романа Гурика.

За підсумками щорічного конкурсу «Молоді вчені року», організатором якого є Рада молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, друге місце в номінації «Ютуб для науки» та четверте місце в номінації «Наукова та науково-популярна книга» зайняла старша викладачка кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Красницька О. В.

Ефективним джерелом для поповнення кандидатів для вступу до ад'юнктури є військово-наукові товариства інститутів.

За результатами конкурсу на найкращу наукову роботу слухачів університету дипломи одержали 40 слухачів:

I ступеня – 5 слухачів;

II ступеня – 10 слухачів;

III ступеня – 25 слухачів.

Шістнадцять кращих наукових робіт слухачів – переможців конкурсу 2020 р. взяли участь у Всеукраїнському конкурсі на кращу наукову роботу у 2021 р., з них дві роботи стали переможцями конкурсу в галузі «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» та одна робота – в галузі «Електроніка та телекомунікації».

V. F. Zaluzhnyi, Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, Lieutenant General,

S. O. Shaptala, Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Lieutenant General

Reforming the military organization of the state: transformation of tasks and functions of the Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine

The article reveals the main results of an analysis of transformation of the tasks of the Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, considers areas for improvement of the legislation on national security in the military sphere, defence and force development. The urgency of this issue is caused by the need for completion the tasks of transformation of the management system of the Defence Forces and the command and control system of the Armed Forces of Ukraine, taking into account the principles adopted in NATO member countries. The Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine are the key elements of this system, so the tasks, functions and responsibilities of these bodies and their officials need to be comprehensively reviewed with regard to their clear delimitation, which is also related to the introduction of a new position of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: Ministry of Defence of Ukraine, General Staff of the Armed Forces of Ukraine, command and control structure of the Armed Forces of Ukraine.

V. V. Tkachov, Candidate of Military Sciences, Professor, Professor at the Air Force Department, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,

V. V. Kaminskyi, Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Professor at the Air Force Department, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,

H. S. Stepanov, Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Air Force Department, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,

P. V. Orikhovskiy, Associate Professor at the Air Force Department, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy

Views on the organization of air defence in current conditions

Based on the analysis of local wars and armed conflicts, the article determines that the means of air attack have become not only the most important but also the only means of achieving the goal of an operation. With a large number of high-precision long-range weapons, an enemy can conduct a strategic offensive air operation. The strategic actions of the enemy's air force need to be counteracted by the strategic actions of Ukraine's defence forces in response. These actions should be carried out in the form of air defence of Ukraine or in the form of a strategic operation to repel the enemy's air attack.

According to the results of an analysis of Ukraine's air defence reform, the authors have come to conclusion that under

the current trends of delimitation of force generation and force employment functions there is a need to review Ukraine's air defence system and bring it to NATO standards. Using carefully studied principles that confirmed by long practice and results of scientific research, the article suggests a model of the organization of air defence of the state.

Key words: enemy's air attack means, air defence, strategic air and space operation, air defence command.

P. P. Bohutskiy, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Regional Security and Military Law Research Laboratory, the State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Major General of Justice (ret.)

Ukraine's naval cooperation in the Black Sea and its impact on the regional security

The article considers pressing issues of organizational and legal support of naval cooperation of Ukraine in the Black Sea in the context of protection of national interests of the state under the conditions of aggression of the Russian Federation against Ukraine. It also identifies the directions of naval cooperation, which along with the implementation of strategic tasks of development of the Navy of the Armed Forces of Ukraine allow to ensure the national security of Ukraine at sea. It is revealed that the state policy of international military cooperation of Ukraine in the Black Sea envisions the implementation of bilateral agreements with the North Atlantic Treaty Organization and with the states of the Alliance, among which priority is given to regional cooperation with Turkey and to enhancement of cooperation with strategic partners – the United States of America and Great Britain, within the framework of signed agreements concerning naval cooperation in the Black Sea that have exclusively defensive character and pursuit counteraction of the aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: international naval cooperation, capabilities of the Navy, naval policy, threats to regional security, naval security.

V. S. Artamoshchenko, Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Doctoral Student at the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Colonel

Development of the military education system. Suggestions for a program document of the Cabinet of Ministers of Ukraine

The article substantiates the title, structure and content of a program document of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the development of military education and training of military personnel of the Defence Forces based on NATO principles and standards. It is determined that the Concept of development of the military education system of Ukraine should be approved by an order of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

It is emphasized that the concept is based on the assessment of joint capabilities according to the components of DOTMLPFI with application of SMART criteria and SWOT-analysis. Formulation of the causes of the problem, justification of ways

to solve it and evaluation of the expected results of the concept is structured according to the components of DOTMLPFI.

The concept is designed to form a unified view of the state bodies of the security and defence sector on the development of the military education system applying capabilities-based approach together with program and project management.

Key words: military education, military education system, concept.

V. V. Koval, Candidate of Military Sciences, Senior Researcher, Deputy Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Colonel,

L. M. Artiushyn, Doctor of Technical Sciences, Professor, Leading Researcher, the State Research Institute of Aviation,

B. Y. Semon, Doctor of Technical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Science and Technology Management Centre, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,

A. A. Lobanov, Doctor of Military Sciences, Professor, Professor at the National Security and Defence Strategy Department, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,

V. V. Herasymenko, Candidate of Military Sciences, Doctoral Student at the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Colonel

Outlook on the command and control strategy for joint combat formations of manned and unmanned aerial vehicles

The growing share of application of unmanned aerial vehicles in modern operations has fundamentally affected the essence of combat employment as well as command and control for aviation. The existing command and control strategy for combat formations of manned aerial vehicles differs noticeably from the such strategy for unmanned aerial vehicles, which should be taken into account in the existing aviation command and control system, especially for aerial manned-unmanned teaming. Therefore, in order to achieve command and control centralization, joint combat employment requires a synthesis of command and control strategies for combat formations of manned and unmanned aerial vehicles, which is an urgent scientific problem.

The article presents approaches to the command and control strategy development for combat formations of joint aviation groups of manned and unmanned aerial vehicles with further centralization. Implementation of the methodological instrument will allow substantiation of new patterns, principles and tactics of joint employment of manned and unmanned aerial vehicles as

well as approaches to command and control of joint combat formations. It is expected also to form the basis for the command and control strategy for joint combat formations and recommendations for the command and control centralization.

Key words: manned and unmanned aerial vehicles, joint combat formations, joint employment, mathematical modelling, command and control strategy, command and control centralization.

A. M. Hudz, Senior Researcher at the Multinational Staff Officers Training and Research Centre, the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy

Hybrid nature of modern terrorism: concept, essence and danger of spread

The article, on the basis of existing characteristics, analyses the socio-political nature of modern terrorism, as well as motives and features of its development. It also defines the main transformational tendencies of the modern terrorist threat and reveals potential factors of influence of radical propaganda on the population, in particular on the young people of Ukraine, with the use of achievements of modern science and technology and modern means of communication.

Key words: modern terrorism, extremism, separatism, threats, counteraction.

A. V. Skydanova, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University,

I. A. Nikiforov, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Tactics and Combined Arms Disciplines, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

Dissemination of military historical knowledge in higher military education institutions: between traditions and innovations

The article substantiates the need to modernize educational technologies in the field of teaching military history in higher military education institutions of Ukraine. A new model of dissemination of military historical knowledge is proposed, which is based on the interaction of traditional and innovative pedagogical technologies. The model is designed to optimize the study of military history in accordance with the current requirements for the training of future officers.

Key words: military historical knowledge, traditional pedagogical technologies, innovative pedagogical technologies, modernization of education, history of wars and military art, higher military education institutions.

Основні вимоги до оформлення статей, які подаються до журналу «Наука і оборона»

Журнал приймає для опублікування статті українською або англійською мовами. Анотації статей подаються українською та англійською мовами.

Журнал «Наука і оборона» включений до категорії «Б» наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Спеціальності, за якими видання публікує наукові праці:

253 – Військове управління (за видами збройних сил);

254 – Забезпечення військ (сил);

255 – озброєння та військова техніка;

256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності);

263 – Цивільна безпека.

Подані авторами статті повинні за змістом відповідати тематиці журналу та вимогам щодо опублікування наукових статей. Передусім приймаються матеріали, в яких викладені результати наукових досліджень, спрямованих на розв'язання проблем, що мають важливе оборонне значення, статті, які містять нові теоретичні ідеї, принципи, концепції, моделі, спрямовані на пояснення певних явищ і процесів у галузі національної безпеки і оборони та прогнозування їх розвитку. Також приймаються до опублікування статті практичного змісту, які висвітлюють актуальні питання національної безпеки і оборони, науково-методичні та оглядові статті, інформаційні повідомлення про наукові новини і події.

Рукопис статті повинен бути підготовлений з використанням комп'ютера і подається до редакції в електронному вигляді. Для цього автори можуть скористатися своїми обліковими записами, попередньо зареєструвавшись на сайті журналу (<http://nio.nuou.org.ua>), або надіслати статтю на електронну пошту редакції журналу (nio2017@ukr.net).

Загальний обсяг рукопису разом з графічними матеріалами не повинен перевищувати 20 сторінок у форматі паперу А4. Поля сторінок, мм: зліва – 30, справа – 10, зверху та знизу – 20. Сторінки мають бути пронумеровані.

Основний текст статті друкується шрифтом Times New Roman чорного кольору прямого накреслення через півтора міжрядкові інтервали кеглем 14. Допускається авторськi акценти виділяти напівжирним шрифтом або курсивом.

На першій сторінці рукопису розміщуються індекс УДК, назва статті, анотація, перелік ключових слів і далі текст статті. Обсяг анотації – у межах 120–150 слів, включаючи ключові слова.

У кінці статті наводиться перелік джерел, на які є посилання у тексті статті. Бібліографічні описи джерел у переліку оформлюються згідно з ГОСТ 7.1:2006. Нумерація джерел – відповідно до порядку появи їх у тексті статті.

Рисунки, таблиці, формули, посилання оформлюються відповідно до ДСТУ 3008:2015.

Ілюстрації, виконані в окремих графічних редакторах, подаються як у середині тексту, так і в окремих файлах, створених цими редакторами.

Для забезпечення гарантій сліпого рецензування відомості про авторів у файлі статті не наводяться. У разі подання статті на сайт журналу ці відомості необхідно занести у відповідні поля форми подання. Якщо стаття надсилається до редакції електронною поштою, їх необхідно розмістити в окремому файлі. Відомості про авторів надаються за формою: прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь та вчене звання, найменування посади та місце роботи, військове звання, почесні звання, ідентифікатор ORCID, інформація для зворотного зв'язку (телефонні номери, адреса електронної пошти).

Електронні версії попередніх випусків журналу «Наука і оборона»
можна знайти на веб-сторінці журналу: <http://nio.nuou.org.ua>,
а також на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua

Усі права застережені.

Переклад і передрук – лише за згодою авторів і редакції.

Адреса редакції:

03049 Київ, Повітрофлотський проспект, 28.

Тел.: (044) 271-08-91, (067) 790-23-22, (066) 362-79-50.

E-mail: nio2017@ukr.net.

<http://nio.nuou.org.ua>.

Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 22942-12842ПР від 15.09.2017 р.

© Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2021

Підп. до друку __.02.2022 р.

Формат 60x90/8. Папір офс. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 7,5. Обл.-вид. арк. 7,5.

Наклад __ прим. Зам. № 0218-22.

Видавничий дім «Стилос».

04071, Київ, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30.

Тел.: (044) 227-27-50, 227-27-05.

E-mail: stylos.publish@gmail.com.

<http://www.stylos.com.ua>.

Свідоцтво про внесення

до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи України ДК № 1465 від 13.08.2003 р.